

CEP ÜNİVERSİTESİ

İnsan Hakları

JACQUES MOURGEON

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İnsan Hakları

Les droits de l'homme

JACQUES MOURGEON
Toulouse Sosyal Bilimler Üniversitesi Profesörü

Çevirenler
AYŞEN EKMEKÇİ - ALEV TÜRKER

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç,
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi ve Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas - İsmail Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Seda Matbaası (kapak)
Dağıtım: Hür Basın Dağıtım A.Ş.

İletişim Yayıncılık A.Ş. - Cep Üniversitesi 2 - ISBN 975-470-075-3

1. Basım - İletişim Yayınları, Kasım 1990
2. Basım - İletişim Yayınları, Mayıs 1991
Ocak 1990 baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France, 1978
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris-France
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERİ

Les libertés publiques (J-P. Théron ile birlikte), PUF, "Mémento Thémis" 1970.

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

Giriş 7
İnsan Haklarının Semantiği 8
İnsan Hakları Sorunsalı 16
İnsan Hakları Politikası 24

BİRİNCİ KISIM
Hak Talebi 26

I. BÖLÜM
İtirazdan Elde Etmeye 29
Hak Talebi Olaylarının Kendini Göstermesi 30
Hak Talebinin Gerekleri 38

II. BÖLÜM
Personalizmden Kollektivizme 45
Kişinin Silinmesi 46
Ütopyanın İçkinliği 51

III. BÖLÜM
Doruk Noktasından Çöküşe 55
Hakların Gerekçelendirilmesi 55
Hakların Koşulları 61

İKİNCİ KISIM
Hakların Örgütlenmesi 67

I. BÖLÜM
Hakların Tanınması 70
Hakların Onaylanması 70
Hakların Potansiyel Güç Halinde Varolmaları 84

II. BÖLÜM
Hakların Denetlenmesi 91
Herkesin Korunması 91
Tek Tek Herkesi İlgilendiren Mevzuat 100

III. BÖLÜM
Haklara Bağımlılık 107
İç Güvencelerin Güvenilmezliği 111
Uluslararası Güvencelerin Azlığı 117

Sonuç 126
Bibliyografya 129

"Ya özgür yaşam ya da ölüm"
(Fransız Devrimi,
Cumhuriyet'in 1. yılı, 1792-1793)

GİRİŞ

"İnsan özgür doğdu ve her yerde zincire vurulmuş bir durumda." J.-J. Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşme*'sinin ilk bölümünün başlangıç cümlesini oluşturan bu ünlü açıklama günümüzde insan haklarına ilişkin bütün düşüncelerin başında yer almalıdır. İlk başta insanın özgür *doğduğu* ya da özgür *olmak için* doğduğu kesinlikle savunulamaz. Tam tersine, apaçık, yadsınamaz gerçeklik önümüzde duruyor: Dünyanın her yerinde insan en katıksız köleliğe gömülmüş durumda. Yumuşak ya da acımasız, açık ya da sinsi, bedeni sakatlayan ya da binlerce şekilde ona gem vuran, bilinci yok edene kadar eğip büken ve varoluşları en ince kıvrımlarına kadar belirleyen kölelik.

O halde insan hakları konusunda uzun uzun yorumlar yapmaya çalışmak anlamsız değil mi? Birçok başka özelliğiyle birlikte köleliğin sınırsızlığını, çeşitliliğini ortaya koymak yeterli değil mi? Her tarafta, hakların yok oluşu ilan edildiği, üzüntüyle anıldığı ve kınandığı zaman, bunların doğası ve geleceğine dair konuşacak tek bir ses duyulmadığına göre, haklılığını başka sessizliklerden alan bir sessizlik uygun olmaz mı? Bu küçük kitaba hiçbir araştırmanın sığmayacağı ve bu yüzden insan hak-

larına ilişkin bütün düşüncelerin bu kitabın sınırları içinde başarısızlığa aday olduğu iddiası bahane edilmez mi? Ancak, bu konuda düşünmek vazgeçilmez önemdedir ve çağdaş köleliğin boyutları ile orantılı bir aciliyet taşımaktadır. İnsanın kendi hakları için mücadelesinde, yani kendisine emanet edilen mücadelelerin en çetininde aralıksız ürettiği umut ve bilinç çabasına katkıda bulunmak için bu işe girişilmelidir.

Haklar gerçeklik ve fiiliyattan çok spekülasyon ve yanılsamaya dair oldukları için yine bunun anlamsız olduğu söylenecektir. Felsefeci, dinbilimci, ideolog, sosyolog, ahlakçı ya da hukukçu tarafından yapılan araştırma ve soruşturmalar kolayca tasarlanan fakat nadiren bulunan, kesin olmaktan çok öyle olması dilenen ve ancak kesinlikle bazı şeylerden durmaksızın kaçınma pahasına sürekli bir ilerlemeyi teşvik edebilen haklarla sonuçlanırlar.

Sözkonusu hakların adlandırılmaları, *semantik* biçimleri bile, hukuksal çeşitlemelerin muğlaklaştırdığı belirsizlikler içerir. Böylece insan hakları *sorunsalı* sadece daha karmaşık hale gelmiş olur. Bununla beraber onu açıklığa kavuşturmak gerekir, çünkü bu sorunsal insan haklarını politikanın kalbine, İktidar ile kişi ilişkilerinin merkezine yerleştirir; bu yolla, haklar *politikasını*, yani toplumdaki insanların, muhtemel hakları karşısındaki tutumlarını belirler.

I. İnsan Haklarının Semantiği

"İnsan hakları" kavramı ne kadar sık kullanılmışsa o kadar ender olarak açıklanmıştır.

1. *İnsan*, sözcüğün en jenerik anlamında insani varlık demektir. İç ve uluslararası hukuk belgelerinin onu sık sık bir varlıklar kategorisine indirgen-

miş olarak tasarladığı doğrudur: Yurttaş, kadın, çocuk, işçi, yabancı, mülteci vb. Ayrıca, bunlar bazen tek tek bireylere değil, oldukları gibi ele alınan topluluklara ilişkindir; dernekler (politik partiler), sendikalar ve mesleki nitelikte başka topluluklar... Fakat şu ya da bu insan kategorisinin haklarına özgü güçlükler genel olarak insani varlığın hakları tarafından ortaya konan sorunlardan temelde farklı değildir. Yine de bu sonuncu kavram kimi kez öze ilişkin, kimi kez geçici bir belirsizlik içinde karanlıkta kalmış gibi görünüyor.

İlk olarak, insan (insani varlık) sık sık *bireyle* karıştırılıyor: İnsanı sadece fizyolojisine indirgeyen antropolojik anlayış. Oysa, haklar beden kadar ruhla da ilgilidir ve kaderleri her zaman düşüncelere bağlıdır. O halde, daha doğru olduğu için, insanı hem beden hem de bilinç anlamında, *kişi* olarak düşünmek tercih edilmelidir.

Ancak bu tercih de en ciddi güçlüğü ortadan kaldıramıyor: Kişinin, töz olarak ona işlev ve hatta nesne sağlamak üzere toplumsal olandan (ve dolayısıyla, politik olandan) mı türediğinin, yoksa toplumsal olanın başlangıç noktası ve dolayısıyla öznesi mi olduğunun ya da İktidar-kişi ilişkisi içinde, kişinin İktidar'dan önce mi sonra mı geldiğinin bilinmesi. Bu soruya verilecek yanıta bağlı olarak "insan hakları" formülü o kadar farklı, hatta zıt anlamlar ve sonuçlar ortaya koyacaktır ki, nominalizmden başka bir şeye ait olmayan bu kategorinin tutarsızlığı savunulacaktır.

İkinci olarak, hukuksal öğretiler ve rejimler insani varlığın geçici tanımı konusunda, daha kesin bir deyişle, hakların kişi yaşamına bağlanması konusunda değişiklik gösteriyorlar. Ölmüş ve daha doğmamış olan insanlar haklardan yararlanırlar mı?

Birincilere ilişkin olarak, çok eski görünen olum-

lu bir yanıt sık sık karşımıza çıkıyor: Kabir ve onun korunması hakkı bunu ortaya koyuyor; bedenin tıbbi ve deneysel kullanımlarının yanısıra yakılma izni gerektiren karar gibi, bedenin *post mortem* (ölümden sonraki) durumuna karar verme hakkı da buna bir örnektir.

İkincilere gelince, sorun, ana karnındaki varlığın, bütün dinsel ya da ahlaki buyrukların dışında, sadece bir kural gereği olarak bir yaşam hakkından yararlanıp yararlanmadığının bilinmesidir. Embriyon halinden itibaren bir "bilincin" varlığını doğrulamaya izin veren güncel tıbbi araştırmalara karşın hukuki yanıt olumsuzdur. Bunun sonucunda gebeliğin gönüllü olarak sona erdirilmesine izin veren çok sayıda yasa ortaya çıkar; ya da hamile bir kadının öldürülmesi durumunda çocuk katli sözkonusu olmaz. Bir yaşam hakkını belirtik biçimde ilan eden kurallar pek nadirdir. Avrupa insan hakları sözleşmesi bundan sözediyor (madde 2), fakat bu maddenin bazı üye devletler tarafından (özellikle Federal Almanya ve Avusturya Anayasa Mahkemeleri) yapılan yorumu da, sadece yaşayabilir halde doğan birey lehine tanınmış bir hakkın söz konusu olduğunu düşünmeye izin vermektedir. Amerikan insan hakları sözleşmesi bu hakkın "yasa tarafından ve genel olarak gebelikten itibaren korunması gerek"tiğini ilan ederek (madde 4) daha ileri gitmiş görünür; fakat bu madde embriyonun haklarını tanımayan eyalet yasalarından çıkartılmıştır. Yalnızca, uluslararası hukukta (medeni ve politik haklara ilişkin uluslararası sözleşme, madde 5-6), iç hukukta (eskiden Fransa'da, madde 17, ceza yasası) yer alan, hamile bir kadına ölüm kararı uygulama yasağına dayanılarak bunun tersi iddia edilmez; bu yasak tek başına yaşam hakkı sorununu aşan nedenlerle açıklanabilir.

2. *İnsan hakları*, teorik, hatta felsefi bütün yorumların dışında, ancak doğalarının ve içeriklerinin tanımlanmasıyla çözümlenebilir.

A) Tersine bir kanıt ortaya konmadıkça, kişinin, doğası gereği ayrıcalıklarla yani bilinçli olarak yapma ya da etkileme, bir şeyden vazgeçme ya da reddetme, isteme, elde etme ve en önemlisi korunma yetenekleriyle donatıldığı söylenebilir. Bu yetenekler kendi başlarına hiç de hak değildirler.

Bu özelliğe sahip olabilmeleri için özel bir statünün konusu olmaları gerekir: Hukuki statü. Kuralın herhangi bir şekilde bu statüye değmesi gerekli ve yeterlidir. Bu, kabul, sınırlama, örgütleme, düzenleme, yükümlülük ya da yasak yoluyla olabilir: Hukuk'suz hak olmaz ve ayrıcalık olmayan hak yoktur, fakat bunun tersi her zaman doğru değildir. Birçok ayrıcalık, kayıtsız kaldığı Hukuk'un gözünden kaçabilir ve kaçar. Bazıları ona tamamen yabancıdır; çok genel olarak, intihar eden için sözkonusu girişimin hiçbir adli sonuca yol açmadığı (arkaik toplumların bazı âdetleri hariç olmak üzere) intihar durumunda olduğu gibi. Kişinin kendisine değil, fakat varoluş koşullarına ilişkin olan diğer ayrıcalıklar kısmen Hukuk'un gözünden kaçmıştır. Örneğin, eş seçimi genellikle adli olmayan bir seçimdir, kural sadece istisnai durumlarda (erginlik, tekeşlilik, akraba olmama zorunlulukları) müdahale eder ve evlenme özgürlüğünün, ilkesel olarak reddedildiği durumlar pek azdır (ırklararası evliliklerin yasaklandığı Güney Afrika'da; evlenme özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı Hitler Almanyası'nda olduğu gibi).

Fakat, Hukuk tarafından değinilen ayrıcalıklar hakları meydana getiriyorsa da, bunların hepsi insan hakları değildir. Toplumsal ilişkiler özünde toplumsallığı somutlaştıran hakların uygulanmasını

kapsar. Çoğu doğrudan bireye değil, fakat sözleşme gibi hukuki bir belgeye ya da bir şeye ilişkindir; alacaklının borçlu, mülk sahibinin kiracı karşısındaki -ya da tersi- hakları gibi. Bu nedenle mülkiyet hakkı insan haklarından çıkarılabilir, çünkü tersini ifade eden bütün iddialara rağmen özel mülkiyetin kişinin özünde içkin (consubstantiel) olduğu ya da varoluşuna özsel olduğu ne kanıtlanmıştır ne de kanıtlanabilir.

Özet olarak, insan hakları *kişinin tek tek kişilerle ve İktidar'la ilişkileri içinde kendi malı olarak elinde bulundurduğu, kurallarla yönetilen ayrıcalıklar* olarak tanımlanır.

1954 reformundan bu yana, üniversite programları "kamu özgürlükleri" öğrenimini de içeriyor; bu, o zamana kadar doktrinin arasıra kullandığı; hukuk ilminin yetersiz bulduğu (o "temel özgürlükler" öğrenimini tercih eder); yasa koyucunun denk düştüğünde söz ettiği, fakat 1958 Anayasası'nda (madde 34) kabul edilmiş olan bir ifadedir. Bu ifade yalnızca, anayasa kuralıyla doğrulanmış ve kişi ile İktidar arasındaki ilişkiler içinde düşünülmüş olan, bedene ve düşünceye ilişkin hakları düzenler ("özel" özgürlükler de aynı olabilir, fakat kişiler arası ilişkiler içinde ele alınırlar). Dolayısıyla kamu özgürlükleri insan hakları ise, bu son kategori öncekinden çok daha geniştir ve yaygınlaştırılabilir.

B) Nitekim, tanımın tekliği içeriğinin çok çeşitliliğini ortadan kaldırmıyor. Bunun kesin ve oybirliğiyle kabul edilebilir hiçbir belirlemesi bugün mümkün değil. Fakat hiçbir zaman olmadı mı? "Droits de l'homme" (İnsan hakları) ifadesini oluşturan üç sözcükten en kısa ve önemsiz olanı olmakla birlikte, *de* anlam karışıklığına yol açmakta ve tartışmalar yaratmaktadır.

Bu sözcüğün anlamı iki yanlıdır. İlk olarak *iyelik*

belirtir: İnsanın sahip olduğu, insana "içsel", "doğal" olan ve en azından kişinin iki temel ögesi -beden ve düşünce- ile ilgili hakları kapsayan haklar. Fakat *de* aynı zamanda bir *ilgi* belirtir: İnsanla ilgili olan haklar, kişinin oluşturucu ögelerine dışsal olan, fakat varoluşunun yaşamsal olmasa da vazgeçilmez görünebilen bütün koşullarıyla ilgili olan haklar. Bu perspektifle yaklaşıldığında, mülkiyet hakkı insan haklarından çıkartılabilir, çünkü tersini ifade eden bütün iddialara rağmen, özel mülkiyetin kişinin özünde içkin eştözsel olduğu ne kanıtlanmıştır ne de kanıtlanabilir. Tam tersine, aynı perspektif, insan haklarının sadece soyut olarak tanımlanamaz ve dolayısıyla sonsuz olduğunu değil, fakat gerçeklikte büyük bir çeşitlilik gösterebilen bir yaygınlaştırılabilirlik özelliğine sahip olduğunu ileri sürmeye götürebilir. Buna bağlı olarak, ek bir genişleme aşamasını yani, insanların, *insan haklarını* koşullandıran haklarının oluşturduğu bir "üçüncü kuşak" insan hakları (halkların kendi durumlarını özgürce belirleme hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı, kısacası, mutluluk hakkı değilse bile "doğru dürüst varolma" hakkı gibi) kavramını düşünmekte hiçbir zorluk yoktur.

Görünürdeki terminolojik anlaşmaların ötesinde, gerçekten, her yerde ve her zaman insanın kaderi ve insanlığın geleceği için gerekli olan hakların neler olduğunu kim söyleyebilir?

Bununla beraber, ele alınan toplumlara göre ve uluslararası toplum içinde o kadar farklı olmalarına rağmen, kişi hakları şematik olarak ayırdedilmesi kolay görünen basit ve beylik kategorilere indirgenebilir. Doğrusunu söylemek gerekirse, kavramsal ve yapay olan bu kategoriler ortadan kaldırdıklarından daha çok güçlük yaratırlar.

İlk ayrım eylem hakları ile elde etme hakları

arasındadır. Kategorilerinin her biri bedene (yaşama hakkı, seyahat etme hakkı, fiziksel bütünlük hakkı), düşünceye (kendini ifade etme hakkı, bilgi edinme hakkı) ve kültürel, ekonomik ve toplumsal statüye (grev hakkı, iş hakkı, öğrenim hakkı...) ilişkin haklar arasında alt gruplara ayrılır.

Kişiye ve varoluş koşullarına değil de hakların nesnesine ilişkin olan ikinci bir ayrım, genellikle, bir yandan medeni ve politik haklar, öte yandan da ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar arasında yapılır. Bu döküm önceki dökümle sık sık çakışır. Medeni ve politik haklar genellikle eyleme; ancak bazen de elde etmeye ilişkin (bireysel güvenlik hakkı) haklardır. Diğerleri temel olarak elde etme haklarını ve yalnızca bazı eylem haklarını (grev hakkı) kapsar. Bulanık olmanın yanısıra, bir hak belirlenmiş bir nesneye ve özgül bir alana (toplanma, gösteri hakları...) sahip olmadığında bu ayrım geçersiz kalma sakıncasını gösterir. Fakat esas zaafı insan haklarının özünü vurgulamamasından kaynaklanmaktadır; kişi-İktidar ilişkisi. Bu nedenle, özel durumlar dışında sonraki sayfalarda bu ayrım ele alınmayacaktır.

Temel ayrım, eyleme ilişkin haklarda İktidar'a direnişin aktif ayrıcalıklarını, dolayısıyla da korunmayı; elde etmeye ilişkin haklarda ise İktidar karşısındaki alacak haklarını gören liberalizm taraftarlarınca desteklenmektedir. Kısacası, "direnme hakları" ile "dava hakları" arasında net bir ayrım çizgisi çekerler. Bu, hakların hepsinin İktidar'dan türediğini gözardı etmek ya da gizlemeye çalışmaktır. Bu, haklar arasında güçlükle sağlanan iç tutarlılığın yanısıra, arzu edilen tamamlayıcılık özelliklerini de gizlemektir. Buna rağmen, hakların tanımlanmaları ve tam olarak anlaşılmaları, bütünlüklerinin bu iki temel görünümü üzerinde durmayı ge-

rektiriz.

Marksist ya da diğer sosyalist öğretiler, aşırılığını gençliğine borçlu olan liberalizm eleştirilerinde, hakların tamamlayıcılığını vurgulamış olma şerefine sahiptiler. Okuryazar olmayan için basın özgürlüğü nedir? Bir psikiyatri kurumunda "gözetim altında tutulan" asi yazar için ifade özgürlüğü nedir? Kişi çok sayıda varoluşsal ihtiyaçtan oluşan bir bütündür: Sadece bazı haklara sahip olup, bunları koşullandıran ya da destekleyen haklardan yoksun olduğunda aslında, her biri bir bütünün köşe taşları olan haklardan yoksun sayılır. Fakat haklar karşılıklı olarak birbirlerinin ilerlemesini ve geleceğini etkiliyorsa ve bir arada varolmaları, yararlı olduğu için istenir görünüyorsa da bu birliktelik, yol açtığı tutarsızlıklar oranında zor görünmektedir. Sözkonusu olan sadece raslantısal ve sınırlı karşıtlıklar (örneğin, başkalarının yer değiştirme özgürlüğünü engelleyenlerin gösteri özgürlüğü) değil, fakat derin ve uzun süreli uyuşmazlıklardır: Üyelerin haklarını kısıtlayan bir grubun hakları; başkalarının haklarını yadsıyanların talepleri, özgürlüğün zevklerini tehdit eden eşitlik ihtiyacı; ve en önemlisi güvenlik haklarının karşısında duran özgürlük arzusu: Hakemlik yapması istenen fakat herkese sessizlik dayatarak hasımların hiçbirine hak vermeme eğiliminde olan İktidar'a istemeden yardım eden o kadar çok açık ve gizli çatışma var ki...

Çünkü haklar ile onların düzenlediği kategoriler arasındaki farkların ötesinde bu çatışmalar kendileri için ve insan için belirleyici olan aynı sorunsal içinde birbirlerine benzerler ve birbirlerine karışırlar: İktidarla ilişkiler sorunsalı.

İktidar'ın İnsan haklarının eşzamanlı olarak hem gereç sağlayıcısı, hem de mezar kazıcısı -ikisi de aynı ölçüde- olduğunu hemen belirtmek gerekir.

II. İnsan Hakları Sorunsalı

Yineleyelim: İnsan hakları İktidar ile kişi arasındaki ilişkinin, yani ilk politik ilişkinin en önemli sonucu ve en açıklayıcı işaretidir. Sonuç olarak, insan hakları sorunsalı tam da iktidar sorunsalıdır.

Bir bütün olarak, politik felsefe, kişiye sadece ikincil yollardan ulaştı ve İktidar'la daha fazla ilgilenmek için uzun zaman kişiyi ve ayrıcalıklarını ihmâl etti. Sözkonusu olan ister insanın evriminin gizlerini aydınlatmak (Bertrand de Jouvenel, G.Burdeau) isterse özünü araştırmak (Julien Freund) olsun bugün de hâlâ, politik felsefe kendi fenomenolojisi ya da ontolojisi içinde İktidar'a gönüllü olarak ayrıcalık tanımaktadır. Oysa, hizmet etmek, beslemek ve lanetlemek için ona hayat veren kişi olmadan İktidar ne olurdu? Tebaası olmadan Prens, halk yığınları olmadan Léviathan, hayallerin ve rüyaların efendisinden başka ne olabilirlerdi? Bu nedenle insan hakları sorunsalı sabittir çünkü çözümsüzdür; kalıcı olduğu kadar süreklidir; politik toplumun ve İktidar'ın özünden koparılamaz: çünkü kişi olmadan İktidar olmaz ve bu tersinden de doğrudur. Bu sorunsalın çağa ve yere göre değişmesinin nedeni de budur. Fakat gösterdiği değişkenliklere ve güncelliğine ilişkin gözlemler sürekliliğini sağlayan şeyi kesinlikle gizlememelidir.

1. Sorunsalın Sürekliliği - Bu, birkaç basit önerme içinde gösterilebilir.

Birincisi, burada üstünde durulması gerekmese de, insan denilen bu "politik hayvan"ın (Aristoteles) doğal toplumsallığını doğrulamaktan ibarettir; bu, iki yanlı bir toplumsallıktır. Öncelikle, insanın, kendisi için ikinci bir üstderi gibi olan topluma ihtiyacı vardır: Michel Tournier'nin "Pasifik'in belirsiz-

likleri" içinde kaybolan Robinson'u, daha Cuma'nın gelişinden önce bir toplum oluşturmuştu; tıpkı Saint-Exupéry'nin küçük prensinin bir toplum araması gibi. İkincisi, insan topluma doğru gitmez. Başlangıçtan itibaren ona aittir ve toplumsal sözleşme teorileri, görüleceği gibi, bu olguyu yalanlamazlar, yorumlamakla yetinirler.

İkinci önerme İktidar'ın topluma içsel olduğunu ileri sürer. Burada, İktidar'ın örgütlenişinin ya da sahipliliğinin; zor ve hile ile, verasetle, seçimle, mirasın hukuki intikali ile ya da başka türlü elde edilmiş olmasının önemi yoktur. Aynı şekilde, insanlar kendisine vermekte geciktikleri zaman, İktidar'ın elkoyduğu ve meşruiyet adı ile süslediği haklılığın da önemi yoktur. Ayrıca, en kutsalından en şeytanisine kadar açığa vurduğu niyetlerin ve ilan ettiği hedeflerin de önemi yoktur. O kaçınılmaz bir biçimde oradadır, çünkü İktidar olmadan hiçbir kolektivite olamaz; gerilim ve çatışma olmadan hiçbir kolektivite mümkün değildir; İktidar olmadan da son vermesi için çağrıldığı gerilim ve çatışmalar da olmaz. Asla türdeş ve hemfikir olmasa da, toplum iktidarı ister.

İktidar'ın kurumlaşırken zayıfladığı, yayılırken "görüntü"den başka bir şey olmama noktasına kadar silikleştiği ileri sürülmesin (Baudrillard)! Ve Devlet aygıtının "sönme"sinin (yok olmasından kesinlikle daha mümkün değil), İktidar'ın sonu anlamına geleceğine inanacak kadar saf olmaktan vazgeçilsin artık: O yine her zamanki gibi varolacak; belki başka bir biçimde ama kesinlikle varolacak; daha az görünür ve dolayısıyla daha zor saldırılabilir olduğu için daha da kadir-i mutlak olacak.

İnsanlar, kendilerine bir kral arayan masaldaki kurbağalar gibi İktidar'ı isterler. Bunun nedenini kimse hiçbir zaman, tam olarak çözemedi. Bir açık-

lama bulmak için gerçekleştirilen ve sık sık ses getiren çok sayıda girişime rağmen, bu giz varlığını sürdürmektedir. İktidar kaçınılmaz olduğu kadar açıklanamazdır da. Çok basit bir biçimde, İktidar'ın insandan ayrılamaz olduğu çünkü onun için yaşamsal bir gereklilik taşıdığı ileri sürülemez mi? Kimilerinin ileri sürdüğünün tersine, bir İktidar "arzusu" sözkonusu değildir, çünkü insan İktidar'ı her zaman zevkle aramaz, hayran olduğundan daha çok iğrenir ondan. İktidar onun için öncelikle *ihtiyaçtır*: Korunma, geçinme, yardım ya da bolluk ihtiyacı. Politik köleliğin her zaman "gönüllü" olduğunu söyleyen La Boétie'yi izleyen Hobbes bunu kesin olarak ortaya koydu. Fânteziye kapılmadan ya da hayalciliğe batmadan bu çürütülemez saptamaya karşı çıkılamaz.

Başka bir deyişle, İktidar ihtiyaçtır, çünkü kendine yetemeyen ve toplumsallığa mecbur olan insan, aynı nedenle, gerilimler ve çatışmalar içinde yaşamaya ve onları önleyebilecek, ortadan kaldırabilecek ya da giderebilecek olanı aramaya adanmıştır. Hepsi Bertrand de Jouvenal'in şu cümlesinde özetleniyor: "Bireysel çıkarlar yeterince derin bir biçimde farklılaştığında, İktidar ya da Devlet, çoğunluğun zayıflığı karşısında, sınırsız güçte bir ilginin -zorunlu olarak efendi gibi davranan- sürekli vasisi olarak ortaya çıkar."

Bu durumda, toplumun varoluşunun ilk koşulu olarak istendiğine göre İktidar karşısında insanın hangi haklardan yararlanabileceği, bunun boyun eğmeden geçip geçmediği sorulacaktır. İktidar'ın gücü birinci politik olgu ise, kişinin özgürlüğü için ne gibi bir olasılık, ne gibi bir umut olabilir? İnsanın serf olarak doğduğu doğru ise haklara nerede ve ne zaman yer olabilir? Rousseau ve diğer birçokları yanılgı içinde miydi?

Buna karşılık (işte son basit önerme), insan, az çok bulanık da olsa, engellenemez bir özgürlük, ayrıcalık ve hak *ihtiyacı* hissetmesi anlamında "özgür doğmuştur". Bütün önvarsayımların, bütün felsefi postülaların dışında, bu bir olgudur. İlkel ya da arkaik denilen toplumlar bile, en azından sanatsal yaratımda, asgari bir bireysel özerklik ve inisiyatif ihtiyacını ortaya koyuyorlar. Ayrıca, en eski politik felsefe ve ideolojilerin, en temel teorilerin ve doktrinlerin, üstünkörü ve geçerken bile olsa, kişisel özgürlük sorunundan kaçamamış olması tesadüf değildir.

İktidar ihtiyacı gibi özgürlük ve özerklik ihtiyacı da insanda doğuştan vardır; ikisi sürekli bir antagonizma içinde politikanın temel bileşenlerini oluşturur. Politikanın ve insan haklarının trajedisi, tamamen, kişinin ve dolayısıyla toplumun itaat ve kurtuluş arasında bocalayıp durmasındadır. Ve, politik düşünce, özünde biri ve diğeri ile sayısız sözde uzlaşma girişimine indirgenmiştir. Bu demektir ki, politikanın ve kişi ayrıcalıklarının trajedisine son verecek mucizevi bir erdemle donatılmış hiçbir doktrin ya da politik bir rejim yoktur ve olamaz. Gerçeklik bu savı dayatıyor. Gerisi kuruntudan başka bir şey değildir.

Açıktır ki, İktidar ihtiyacı ile özgürlük ihtiyacı arasındaki antagonizma, toplumlara, toplumların determinizmine ve değişimlerine, törelerinin ve inançlarının istikrarına, kurumlarının ve otoritelerinin hassasiyetine göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla, politik kişi-İktidar ilişkisi olumsaldır, bir *durum* oluşturan bir veriler bütününe bağımlıdır. Dolayısıyla, politik ilişkiyi ifade eden ve somutlaştıran insan hakları, bir modelin, bir şemanın ve hatta politik toplumlar bütünü için ortak olan ve hepsine uygulanabilecek olan bir idealin değil, öncelikle veri

bir durumun meyvesidir; aşırı Katolik ve nüfusu düşük İrlanda ile iki çocuktan fazlasının ana baba için bir cezaya dönüştüğü Hindistan arasında yaşam hakkı konusunda ne gibi bir ortak nokta olabilir? Ancak verilerin tamamını hesaba katan ve her türlü idealizmin dışında kalan bir perspektifle hakların gerçekliği kavranabilir ve onları geliştirme savında bulunabilir. Yüzyıllar boyunca, insanlık, dogmatizmin hırsıyla, bunun tam tersi yönünde davranarak trajediyi şiddetlendirmekten başka bir şeyi başaramadı. İnsan hakları sorunsalı olduğu gibi duruyor, çünkü gönüllü itaat ile özlenen kurtuluş arasındaki, kölelik içindeki tek boyutlu insan ile bezginlik içinde başkaldıran insan arasındaki çatışma devam ediyor. Daha kötüsü: Eşsiz boyutlarda bir tarihsel olgu olan çağdaş dünyanın çeşitliliği, haklar sorunsalının özünü değiştirmek bir yana, boyutlarını çoğaltarak karmaşıklaştırmakta ve muhtemel çözümlerini ertelemekte ya da silikleştirmektedir.

2. *Sorunsalın Güncelliği* - İnsan haklarının çağdaş durumu karşısında hissedilen şaşkınlık ve dehşet, kısmen de olsa, sadece yeniliğe bağlıdır. Göründüğü kadarıyla, büyük haksızlık, keyfilik ve işkenceler, oran olarak eskiden bugün olduğundan daha az değildi. Sadece pek bilinmiyorlardı; bu yüzden de Voltaire'in *Lettres sur la Tolérance*'ı, konusuyla olduğundan çok, açığa vurması ve bilgilendirmesi nedeniyle şaşırtıcı oluştu.

Bugün için ise şu söylenebilir: Hemen hemen her şey ve neredeyse fazlasıyla bugün de geçerlidir. Antik soykırımlar bir Thukidides'in ya da bir Sezar'ın günlük tarih defterlerinde anılmadığı için genellikle bilinmez olarak kalacaktır. Fakat çağdaş olanlar da o kadar alışılmış hale geldi ki, ancak bir haber bülteninin ya da bir günlüğün zamansız okunuşun-

da öfkeye sebep olabiliyorlar. Olsa olsa, Camus'nün yanılsamalardan arınmış kötümserliğiyle, "elli bin ölü tarihin dumanından başka bir şey değil" diye düşünülür; sadece yirmi yıl önce (1967-1970) Biafra çarpışmasındaki (yaklaşık bir milyonu çocuk olan) iki buçuk milyon ölüm belleklerde kaldı mı? Dolayısıyla, bolluk nedeniyle, ihlal edilmelerine ya da yadsınmalarına alışılan haklara ilişkin bilgilendirme, İktidar'ın kişi üzerindeki üstünlüğünün normalliğini doğruladığı ölçüde, insan haklarının korunması için her zaman yararlı değildir.

Daha genel olarak, çağdaş teknik kişiyi indirgeyici ya da yıkıcıdır; ayrıcalıkların uygulanmasının denetlenmesini ya da frenlenmesini sağladığı zaman indirgeyicidir (sansasyon ve bol fotoğrafla ortaya çıkarılan olaylar, bilgisayara geçirilmiş bilgiler, sayısız sansür usulü vb.); yıkıcıdır, çünkü Aldous Huxley'nin sadece bir ihtimal olarak gördüğü şey gerçekleşmiştir: Farmakoloji bulgularının sinsice ve yığınsal bir biçimde kullanımına izin verdiği kimyasal maddelerin bilincin ve iradenin bozulmasına yol açması; ayrıca baskı ve işkence araçlarının rafine çeşitliliği. Toplumumuza özgü bir özellik, çok eskilere dayanan işkence karşıtı akımın genişlemesiyle aynı anda, yıllar boyunca çeşitli bölgelerde her sene onbinlerce kişiyi gönüllü olarak sakatlamak için tasarlanmış yöntemleri elinde toplayan bir işkencenin uluslararasılaşarak kurumlaşması olgusudur; seçim, kuşku ve imgelem gibi zihinsel canlılık kanıtlarının, kadir-i mutlak yayma yöntemleriyle dayatılan sessizlik ya da ısrarla, propaganda, sloganlar ve sahte doğrularla yok edilmesi.

Fakat, haklara ilişkin bu son görünümler üzücü ve şaşırtıcı olmakla birlikte, ikincildir ve İktidar-kişi ilişkisinin çok sayıda ve farklı koşullar, durumlar ve şemalarla süslediği politik toplumlar çeşitlili-

ğinin bir türevidir. Kuşkusuz, haklar sorunsalının temel ögeleri değişmeden kalıyor. Fakat bu sorunsal daha karmaşık ve daha zor hakim olunabilir bir duruma geliyor ve muhtemel çözümleri kabaca ve uzun zaman için erteleniyor.

Yüzyıllar boyunca, Avrupalı, Hıristiyan ve beyaz politik itaat toplumları baskın çıktı. Onların hakimiyeti altında, bazıları zaman zaman yıkıldı, sık sık gizlendi, hatta boğazlandı ve tarihin alanından ve ufkundan sürüldü. Avrupa'da doğan politik hegemonyacılığın parça parça patlamasına kadar, görünüşte, insanlık türdeş, uluslararası toplum tek biçimli, inançlar ortak, şemalar evrensel, sorunlar basitti. Sonuç ortada: Bugünkü uluslararası toplumu oluşturan yaklaşık yüz yetmiş devletten, üçte ikisi otuzbeş yaşında değil. Henüz yeterince farkına varılmamış olan bu *olgu*, *tek* başına, teorilerin ötesinde, toplumlar arasındaki ve her toplumun kendi içindeki politik ilişkileri altüst etmektedir. İktidarlar arasındaki birçok gerilimin oluşturduğu bu yeni etkenle birlikte, sözkonusu olgu, gerilimleri kişinin aleyhine gerekliliklere ve baskılara, "dış savunma"nın gereklerine ve bu gerilimler pahasına elde tutulan "egemenliğin" korunmasına yöneltmek için tek başına yeterli olacaktır. Ama dahası var.

Aslında, muhtemelen Montesquieu'nün keyfini kaçıracak, fakat yeniden bir eski eşyalar dökümü yapmak *isteyen Prévert'i neşelendirecek* kadar değişik ögelerden oluşan bu toplumlar bütününün heterojenliğini göstermek çok kolay: Eski ya da yeni, çok büyük ya da çok küçük, zenginlik içinde yüzen, gelişmekte ya da yoksullaşmakta olan devletler, karmaşık ekonomilere sahip sanayileşmiş devletler ya da ilkel devletler; bazen teokratik ya da laik, Hıristiyan, İslam devletleri; çeşitli adlar altındaki sosyalist devletler ya da kapitalist ve az ya da çok gü-

dümcü ya da liberal devletler; hepsi ya da hemen hemen hepsi, sözümona demokratik ve hümanist olmasına karşılık, en azından dörtte üçü büyük bir ustalıkla hazırlanmış totalitarizme varan bir spektrum içinde otokratiktir (eskiden despotik denirdi).

Bütün bunların, uluslararası toplumda "büyük çelişkilerle "sonuçlandığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu çelişkilerin Çinlilerin ileri sürdüğü gibi sadece dört tane mi, daha fazla mı, yoksa sadece bir tek mi -eşitsizlik- olduğunu araştırmak şu anki incelemenin konusu değil. Gerçek şu ki, gerilimler, kökenlerinde yer alan bütün "çelişki"lerden bağımsız olarak genişliyor ve şiddetleniyorlar. İşte en açık kanıtı: 1945'den bugüne kadar (Haziran 1989), doğrudan yirmi üç milyon insanın ölümüne yol açan, yüzü biraz aşkın önemli çatışma oldu. İşte İktidar'ın çoğalmasının ve yayılmasının artık bilinen sonuçları.

Yanıltıcı olmasın: istedikten (neden olmasın?) ya da boyun eğdikten sonra, insanın kabul ettiği şey budur. Kişinin türevi olmayan ve sürüp gitmesi kişinin örtük ya da saptırılmış da olsa rızasına dayanmayan hiçbir İktidar yoktur. Akılcı bir yaklaşımla, yararlı, öğretici nedenlerle kullanışlı, genellikle hukuki sonuçlarla yüklü olan İktidar ile kişi arasındaki bu ayrım (ya da daha genel olarak, yöneten ile yönetilen arasındaki) politik olarak çok görelidir, çünkü İktidar ve kişi politik bir ilişkinin, daha iyisi, mükemmel politik ilişkinin iki terimidir.

Bu nedenle, politik toplumların güncel akımları bu ilişkide büyük değişiklikler yapmazlar; ne çeşitlilikleri, ne güçlü gerilimleri ne de otokratizme yönelik hakim eğilimleri, antagonist İktidar ve özgürlük ihtiyaçları arasındaki dengeliliği, yani insan hakları politikasının kendisini ortadan kaldırır.

III. İnsan Hakları Politikası

Günümüzde geçmişte olduğundan daha çok vurgulanan insan hakları durumunun çeşitliliği, daha uzun vadeli görünümleri ve sonuçları kapsar. Fakat eşzamanlı eğilimlerin iki yanlılığını gizlemez: İktidar karşısında hak talebi eğilimi ve İktidar tarafından hakların örgütlenmesi eğilimi. Aşırı uçlara götürüldüğünde, birincisi devrimlerin kaynağıdır, ikincisi ise baskılara yol açar.

Bu doruk noktasının eşiğine geldiklerinde, sözkonusu eğilimlerden herbiri diğerinin yerine geçer, sanki herbiri öncekinin doruğundan başka bir yerde yeni bir yaşam atılımı edinemezmiş gibi. Bu dalgalanmalı, belki de çevrimsel hareketin arasında iki eğilim rekabet eder, ateşkeslerle, durgunluklarla dolu olmasına rağmen, sözcüğün tam anlamıyla daha az dramatik olmayan bir savaşta çarpışır.

Daha iyisi ya da kötüsü, iki kampta da birlik yoktur ve kendi içlerinde gerilimler ve uyumsuzluklar taşırlar. Hak talebi güdüleri yavaş yavaş daha iki anlamlı, hatta, hakların durumları bugünkü çeşitliliklerine doğru evrim gösterdikçe kuşku götürmez biçimde ters ve karşıt hale gelmiştir. Hakların örgütlenmesi eğilimi de, uyumsuz, tutarsız, baskıcılık bakımından sonsuz bir değişkenlik gösteren ve çeşitliliği, haklar ve politikaları sorunsalının içinde devindiği durumların yansımasından başka bir şey olmayan biçimler ve sistemler kullanarak karmaşıklaşmıştır.

Yine de, sözkonusu sorunsal ilke olarak çok açık ve tek anlamlı kalmaktadır: Antagonist *hak talebi* ve *hakların örgütlenmesi* eğilimlerinin, eşzamanlı ve karşıt özgürlük ve İktidar ihtiyaçlarının, İktidar'ın kendisini, içinde yer aldığı ve evrime uğrayarak geliştiği durum ne olursa olsun, üstün çıkmaya

iten doğal eğiliminin birleştirilmesine yönelik sürekli bir girişim.

Dolayısıyla, insan hakları politikası, yani kişinin ve İktidar'ın kaçınılmaz bir ilişki içinde birarada varolmasına ilişkin bu sürekli çaba, ister istemez bir dram politikasıdır.

BİRİNCİ KISIM
HAK TALEBİ

Şaşırtıcı da olsa, insan haklarının bir tarihi olmadığını dile getirmek gerekiyor. En azından, bu haklar ne insanlığın ortak bir tarihinden kaynaklanıyor ne de insan türünün bir kısmına özgü olup, evrimsel, çizgisel, anlaşılabilir bir gelişimle düzenlenmesi mümkün olan bir tarihe ait durumdalar. Politik ilişkinin, İktidar-kişi ilişkisinin, hem ilkesel bakımdan sabit ve hem de anlara ve ilgili kişilere göre sonsuz derecede değişken biçimlere sahip bir tarihi var mı? Marksizmin denediği gibi, belli bir toplum tipi ve oldukça yakın ve tanınabilir bir dönem için süreklilik taşıyan bir çizgi çizebileceğimize inansak bile, bu konuda global ve tek bir tarih ortaya çıkarılamaz.

Aynı şekilde, bir hak talebi tarihi de kesinlikle yoktur, sadece tarih parçaları vardır. Yükseliş ve inişleri, zafer ve yenilgi anları, hak kazanımlarının kesin göründüğü durumlardan uzun süreli yok olma safhalarına kadar uzanan uzun dönemler; şurada burada yenilik ve yetkinleştirme anları, fakat aynı zamanda bir bölgenin diğerini taklit etmesi; bin yıl önce ilan edilmiş olanı bugün ileri sürmek ya da kimilerinin yüzyıllardır öğrettikleri şeyi bugün keşfetmek için yeni kanıtlar ya da kullanıla kullanıla eskimiş motivasyonlar bulma anları. Kısacası, bir tarih varsa da, ilerlemeler ve geri çekilmeler arasındaki tekrarların, ardarda dönüp gelmelerin,

karşıtlıkların ve kopuşların birbirine karışması olan bu tarih çok kaotik görünmektedir.

Bu yüzden, hak talebinin olası hakim eğilimlerini ortaya koyma girişiminde bulunurken, aşırı ihtiyattan kaçınmak gerekir. Bununla beraber, geçmişte ve şimdi yaşanan gerçekler, tanımlarının şematik görünümüne pek uymasa da, politik toplumların ve düşünce akımlarının incelenmesi üç eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

Her şeyden önce, hak talebi Avrupalı ve Avrupalı olmayan toplumları sarmadan önce Akdeniz çevresindeki toplumlar içinde doğup gelişti. Köklerini her zaman kolaylıkla uzlaşabilir olmayan çeşitli argümanlardan alarak, orada kesintisiz bir şekilde yavaş yavaş yerleşti. Fakat, konjonktürel tereddütlerinin ve kararsızlıklarının ötesinde, 19. yüzyıldan itibaren tedrici olarak sapmaya yönelik bir eğilim sergilemeye başladı. Kişi ve kişinin korunması lehine, İktidar'a itiraz etmeye indirgenmiş bir iradeden yola çıkarak sızlanmaya, şikayete ve elde etmeye yöneldi. Hak talebi, İktidar'ın amaçlılığını ve ardından da politik ilişkinin kendisini dönüştürerek, İktidar'a direnişten çıkıp İktidar'ın gerekliliği haline geldi. İktidar'ı gemlemeye hatta kıskıvrak bağlamaya yönelik bir çabanın yerini, onu kişi lehine daha fazla yükümlülük altına sokarak genişletme isteği aldı.

Böylelikle, kişi hak talebinin tek değilse bile, ayrıcalıklı yarar sağlayanı olmaktan çıkarak grubun, kollektivitenin bütünü lehine, boyun eğer oldu. Eşitlikçi motivasyonların yardımıyla, her zaman kesin olarak belirtilmediği halde, çağdaş hak talebinin daha az belirgin bir özelliği olmayan bir kollektivizm lehine elde etme hakkı talebi kişiselliği silikleştirdi: Hemen hemen her yerde, kollektiviteye ait haklar herkesin muhtemel haklarının zorunlu ko-

şulları olarak talep edildi.

Oysa, tereddütsüzce büyüyen İktidar lehine dengesizleşen politik bir ilişkiyi getirdiği için özünde kişi açısından elverişsiz olan bu gelişme aşamasında, kısa bir süredir uluslararası sahnede görünen politik toplumlar hak talebine katıldılar. Bu politik toplumlar, kişilikçiliğin ağır ve dolambaçlı incelemesinden tasarruf yaparak, özgürlükten çok İktidar dilencisi, otoritenin yöneticisinden ziyade kölesi olarak, kollektif ve kollektivist hak taleplerinin kazanmış oldukları mevziye hemen yerleştiler. Coğrafi boyutları bilinen fakat tarihsel öneminin ölçülmesi hâlâ güç olan bu olgu hak talebinin üçüncü eğiliminin tek olmamakla birlikte temel nedenidir: Boş ve soğuk Kuzey bölgelerinde, sonu gelmez alacakaranlıkların parlaklık anlarını izlemesi gibi, hak talebinin batmasına yakın çok çağdaş bir eğilim.

Hak talebinin, gerçeklikte, çözümleme içinde olduğundan çok daha belirsiz bir biçimde birbirini izleyen ama yine açıkça görülebilen aşamaları bunlardır.

I. BÖLÜM
İTİRAZDAN ELDE ETMEYE

Hak talebinin doğuşunun tarihi belirlenemez; İktidar-kişi ilişkisinin güçlüklerinin erkenden bilincine varabilen nadir kafalarda, politikaya ilişkin ilk düşüncelerle birlikte ortaya çıktığı varsayılabilir. Hak talebinin bulunabilen en eski izleri kemkümden başka bir şey değildir ve henüz düşünülmüş bir talebe yönelik global eğilimler oluşturmazlar. Otuz altı yüzyıl önce Babil'in kurucusu olan Hammurabi'nin "güçlülerin güçsüzlere haksızlık yapmasını önlemek için adaleti ortaya çıkarma" kaygısı; İsa'dan üç yüz yıl önce "birey alabildiğine önemlidir, egemenin kendisinden daha az önemli bir şey yoktur," diye yazan Konfüçyus taraftarı Meng-Tseu'nun hayranlık uyandıran savı; aynı çağda Platon'un Devlet'ini yüreklendiren, adalet arayışı çevresinde dönen bütün tartışma; ya da Firavun'un önünde insanların kendilerine sahip olma haklarını talep eden Musa, Créon'un önünde itaatsizlik hakkını talep eden Antigone ve kölelerin önünde baskıya direnme hakkını savunan Spartaküs; çok nadir oldukları için çok ünlü örnekler.

Uzun yalnız düşünme ve yalıtılmış eylem yüzyıllarından sonra, Hıristiyanlıkla birlikte hak talebi, giderek açık hale gelen ve İktidar'ın tartışılması hakkını merkezine alan bir olaylar dizisinin oluşturduğu, ardarda gelen patlamalarla biçim ve kap-

sam kazandı. Fakat İktidar ve kavramlaştırılması aynı anda kendini gösterdiği için, kendisini canlandırdıkları ve her zaman İktidar karşısında daha fazla sayıda istek formüle etmeye ittikleri, böylelikle ona arındığına inanılan bir sınırsız gücü yeniden bahşettikleri oranda söylevler, eserler ve kurallar arasında hak talebi güçlenemedi ve genişleyemedi.

I. Hak Talebi Olaylarının Kendini Göstermesi

Sırasıyla, Hıristiyanlığın doğuşundan Reform Hareketi'ne ve Reform Hareketi'nden Fransız Devrimi'ne kadar uzanarak ardarda gelen bu türden iki olay vardır.

1. Kişinin varoluşuna ve kişi hakları lehine politik bir gelişmenin zorunluluğuna dair insan bilincinin yalnızca birkaç büyük dehada uyanışı, 16. yüzyılda, Reform Hareketi'ne kadar serpilip gelişmek üzere Hıristiyanlık içinde kök saldı. Platon ve Aristoteles'ten Cicero'ya kadar, Yunan-Latin Antikitesi'ne ait spekülasyonlar kuşkusuz buna yardımcı oldu. Fakat ilk Hıristiyanlığın bununla ilişkileri tarihsel olarak belirsiz kalmaya devam ediyor ve 12. yüzyıla kadar Yunan geleneği Hıristiyan düşüncesi ile derin bir biçimde karışmadı.

Hıristiyanlık başlangıçtan itibaren ve esas olarak, istisna ve ayrım gözetmeden, *insani yaratığı* kendisine özgü olan şey adına ayrıcalıklı kılarak kişilikçi olmuştur: İnsanı mutluluk yollarında olduğu gibi günah yolunda, Tanrı esini ve iman yolunda olduğu gibi aydınlık düşmanlığı yolunda da yöneten bireysel bilinç.

Kuşkusuz İncil'de ve havarilerin mektuplarında hiçbir metin, şeylerin insani düzeni içinde kişinin üstünlüğünü ve onun bundan doğan ayrıcalıklarını açık bir şekilde ilan etmez. Havarilerin Galatlara

mektubu aynı saygınlık düzeyindeki bütün insanların eşitliğine imada bulunur ve Romalılara mektubun çok ünlü ve tartışılan bir pasajı (13. bölüm) toplumu oluşturan insanların hayatında Sezar kadar Tanrı'ya da yer verir: Sezar'a bir bölüm ayırmayı reddetmek tam da İktidar'ı kişi lehine sınırlamak değil midir? Fakat İsa'nın ve ilk Hıristiyanların tavrı eliptik olduğu için tartışmalı olan yazılı bir belgeden daha anlamlıdır: Vicdan ve inanç adına, çarmıhta ya da arenada şehit olana kadar giden boyun eğmezlik; sahte tanrıların ve ister Farizi isterse Romalı olsun kurulu dogmatik düzenlerin reddi; kısacası, Hıristiyanlığın başlangıcındaki karşı çıkış tutumlarının hepsi, İktidar'ın, artık karşısında kişinin büyüklüğünü, vicdanın yara almazlığını, bireysel doğruluğun engelini bulacak noktaya geldiğini Yeni Ahit metinlerinden daha fazla değilse de, en az onlar kadar gösterir. Pasif direnişin ötesine pek az geçse ve tevekkülü çok az aşsa da tartışmacı Hıristiyanlık, potansiyel olarak talepkâr ve hatta devrimcidir.

İktidar'ın düzeni ile vicdanın düzeni arasındaki, iki "kent" -insanlarınki ve Tanrı'nınki- arasındaki ilişkilerin sistematikleştirilmesi için 5. yüzyılı ve Augustin'i beklemek gerekti. İkincisini inananlar cemaati oluşturur: "Ruha göre yaşamak isteyen insanların," "bedene göre yaşayan insanların" politik kentininkinden daha üstün bir düzene yönelen kenti; Augustin'in Plotin üzerinden Platon'dan ödünç aldığı "adalet"e erişebilecek olanların kenti; özellikle, insanların kentinin eğilim göstermesi gereken kent. Buna göre İktidar, misyonu olan bu dönüşüm için ve bu dönüşüme doğru yönelmelidir. Dolayısıyla İktidar ancak bu koşulla saygıdeğerdir. İktidar'ın idari işlevine ve ruhun emirleri oranında boyun eğmeme potansiyellerine önem vererek, Augustin,

kendi de farkında olmadan, vicdan özgürlüğü adına itiraz hakkına yol açtı. Bununla beraber bu sonuçların Reform Hareketi'nden somutlanması için on yüzyıl gerekti; bu on yüzyıl boyunca, Augustinizmin özü, dinbilimcileri ve hukukçuları canlandıran fakat iki kat uysallaşan insanı hiç etkilemeyen "iki savaş" -ruhsal olanla cismani olanın savaşı- içinde neredeyse yok oluyordu.

Birçok etken 1450-1550 dönemini insan haklarının kararsız tarihinde belirleyici bir çağ haline getirdi. Kilise'nin sürekli aşırılıklarının, yavaş yavaş artan sapmalarının, uzlaşmaz Béze ve Zwingli'den başlayıp, ihtiyatlı Erasmus ve soğuk Calvin'den geçerek sert Luther'e -bu son üçü (kaydetmeye değer bir olgu) Augustinci eğitimden gelmektedirler- kadar, reformcuları ne ölçüde kışkırttıkları biliniyor. Aynı anda, bazı bölgeler, kişi özgürlüklerinden çok İktidar ve uyrukları arasındaki kollektivitelerin ve ara organların fiili özgürlüklerinin gerçekleştirilmesine doğru evrim gösteriyordu. Hanseatik birlik şehirlerinden başka İngiltere, gerçek muafiyetlerle ve 1215'de Jean sans Terre (Topraksız Jean) tarafından verilen ve "bütün özgür insanların" yararına çeşitli hukuki garantilerin ve yer değiştirme özgürlüğünün formüle edilmiş olduğu Magna Carta'dan itibaren hakların hukuki örgütlenmesinin başlamasıyla bölünmüş bir İktidar örneği sunar. Nihayet, matbaanın bulunması yoğun bir entellektüel etkinliği ve birçok broşür ve dilekçe dolayımıyla gizli olmaktan çıkan yeni ve yıkıcı sayılabilecek düşüncelerin yayılmasını canlandırdı.

O halde Avrupa'nın, yüzyıldan uzun bir süre, parçalanmalara ve şiddete, kitlesel ayaklanma çağrılarına, Hıristiyanlık tarafından ilke olarak ileri sürülen vicdan özgürlüğüne, saygısız hükümdarların devrilmesine ve Luther, Münzer, Buchanan ve

La Boétie'nin, farklı gökler altında öncülük ettikleri büyük bir "tiranlık fobisi" dalgasına tanıklık ederek kaynaşmalara sahne olmasının nedeni budur. Orta Avrupa'da, Jean Hus'nün dini doktrininin taraftarları, ardından anabaptistlerle ya da İskoçya'da presbiterlerle doğrudan demokrasinin kurulmasına girişilmişti bile. Ve, her yerde, sadece Kilise değil, *res christiana*, Hıristiyan dünyası, otantik Hıristiyanlığın olgun bir meyvesi olan talepkâr vicdan özgürlüğü adına ruhani ya da cismani bütün İktidarlara indirilen darbeler altında bölündü ve parçalandı.

Bu büyük adım atıldıktan sonra da mesele kapanmış olamaz. Kişinin sivil ya da dinsel otoriteler karşısında ateşli savunusu savaş enerjilerini, İngiltere'de bile, İktidar'ın pekiştirilmesine izin verme noktasına kadar tüketmek için yeterli olmuş gibi görünüyor. Büyük tartışma, kuşkusuz Roma Kilisesi'ni kesin olarak zayıflatmıştı, fakat hukukçuların teorilerinin yardımıyla, mutlakiyete uzun süredir yerleşebilmiş olan ve Papalık otoritesinin azalmasından yararlanan prensleri güçten düşüremeyişti.

Sadece Tanrı çatışmadan hiç yara almadan çıktı. Hükümdarlar otoritelerini daha çok meşrulaştırmak için bir müttefik edindiler. Bazı düşünürler, burada kişinin İktidar üzerindeki üstünlüğünün son engelini görmekte haklılar. Böylelikle 17. yüzyılın başından itibaren ve Fransız Devrimi'ne kadar, o zamandan beri doğal hukukçular adı altında toplananlar, insan haklarını artık bir niteliğe ya da kutsallıkla ilgili bir düzene değil insan doğasının kendi ihtiyaçlarına ve eğilimlerine dayandırarak, Tanrı'yı politikadan çıkarmak, İktidar-kişi ilişkisini laikleştirmek gibi çok güçlü bir işi denemeye ve başarmaya giriştiler. Bütün toplumsal ve politik söz-

leşme teorilerinin, yanlış olduğu için aldatıcı olan bir inancı, İktidar'ın kişiye tam tâbiyeti inancını yaratmak ve yaymak için yöneldikleri tek hedef budur.

2. Sadece en büyük ustaları (Grotius, Hobbes, Kant, Locke, Spinoza, Rousseau) ve diğer bazıları (Barbeyrac, Burlamaqui, Pufendorf) Katolik dinine bağlı olmadıkları için değil, aralarındaki yeni tür bir ilişki sayesinde, İktidar karşısında kişinin ve doğal ayrıcalıklarının korunmasını hedef olarak belirlediği için, doğal hukuk akımı Reform Hareketi'nin kızıdır. Bu yeni tür ilişki ise iradi ilişkidir.

17. yüzyılın başında, Grotius diye anılan Hollandalı Hugo de Groot, politikanın ve politika durumlarının açıklayıcı unsuru olarak, Tanrı'nın yerine "aklı", inayetin yerine istemi koydu. O zamandan beri, dinbilimsel politik düşüncenin, Aquinolu Thomas'dan Suarez'e kadar bağlı olduğu, şeylerin ve toplumsalın "kutsal bir düzen" içinde yer aldığı inancı yerine, İktidar, insan tarafından istenen bir düzenlemenin (bir diğerinin ardılı olduğu için birbirine bağlı olan iki işlemden türeyen bir düzenleme) sonucu olmaktadır. Sözkonusu işlemler toplumsal sözleşme ve politik sözleşmedir.

Genellikle inanılanın tersine, toplumsal sözleşme teorisinin temel işlevi, düşsel ve varsayımsal bir "doğal durum"dan toplumsal duruma varsayımsal geçişi ifade etmek değildir: Hobbes bu noktayı açık bir şekilde ortaya koydu. Fakat toplumsal sözleşme teorisi politikanın iki temel ögesini ya da İktidar'ın başlıca iki öncelini ortaya koyar. Bu teori önce, politik toplumun, bugün kendisine yeni bir önem kazandıran bütün olma isteğine dayandığını gösterir. Daha sonra, tamamen toplumsal gövdenin bir iradesinden kaynaklanan politik amaçlılık, *kişinin* ve onun doğal ya da doğuştan gelen ayrıcalıklarının

(yaşam, bedenin, vicdanın, düşüncenin ve bireysel etkinliklerin özgürce kullanılması gibi) *lehine, mutlaka* istendikleri sonucuna varır. Şu an için bu amaçların tam ya da muhtemel içeriklerinin bir önemi yoktur. İnsanlar tarafından yürekten ve kendileri için istenmiş olmaları; Rousseau'nun anlamlı formülüne göre her birinin "kendisiyle sözleşme yapmış" olması yeterlidir. Bunun sonucu olan politik sözleşme hemen arkadan gelir. İktidar misyonların yerine getirilmesi ve kişinin korunmasına indirgenen amaçlılıkların gerçekleştirilmesi için iradi olarak kurulur. Kökeniyle demokratik, kuruluşuyla türetilmiş, misyonuyla koşullanmış olan İktidar, bu yeni egemenin -insan- "en mütevazi ve en fedakâr hizmetkârı"ndan başka bir şey değildir. Böyle olduğu için, her zaman tartışılabilir ve hatta vazgeçilebilir bir şeydir ve 1789 ve 1793 Fransız İnsan Hakları Bildirgeleri'nde ilan edilen baskıya direnme "hakkı" (daha doğrusu ödevi), Reform Hareketi sırasında olduğu gibi, artık vicdan özgürlüğünün garantisi değil, benmerkezileşerek "bozulmuş" olan bir İktidar tarafından herhangi bir şekilde hiçe sayılmasının karşısında bir garantidir. İster Locke'un yaptığı gibi, özel mülkiyetin korunmasına ayrıcalık tanınsın, isterse İktidar'ın monarşik (Hobbes) ya da halkçı (Spinoza, Rousseau) biçimi savunulsun; ya da daha iyi denetleyebilmek için İktidar'ı şu ya da bu biçimde örgütlemek üzerinde durulsun (Montesquieu), yüz elli yıldır, doğal hukuk akımı, hep insanın doğası, doğuştan gelen ihtiyaçları ve bastırılamaz özgürlük arzusu adına, kişinin korunmasını temel ilke olarak tanımladı ve İktidar karşısında hak talebini politikanın sürekli akımı haline getirdi.

Yavaş yavaş bazı olaylar doğal hukuk akımını destekledi ya da ününe ün katmak için ondan ilham aldı. İngiltere'de parlamento "haklar dilekçe-

si"yle 1628'de haklarını talep etti ve monarşi 1689'da *Bill of Rights*'la buna karşılık verdi. Amerika'ya yerleşen İngilizler "yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı" hakları adına 1776'da bağımsızlıklarını ilan ettiler; 1787'de bu bağımsızlık, "özgürlüğün yararlarını güvence altına almak amacıyla..." hazırlanan, dünyanın en eski anayasası ile desteklendi.

Teorinin hızlı gelişimi ve Atlantik dışındaki ilk heyecan verici somutlanması 26 Ağustos 1789'da Ulusal Meclis tarafından kabul edilen Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'ne yol açtı. Birçok bakımdan devrimden bile daha Fransız olan bu metin oldukça erken bir zamana denk düştü ve ortaya çıkışına kaynaklık eden hak talebinin de sembolü olarak kaldı. Kısalığına ve aceleyle hazırlanmış olmasına rağmen (ya da bu sayede) bu metin birdenbire, köleliğin karanlık ve çalkantılı denizi üzerinde bir prova gibi göründü: çünkü sadece yurttaşla değil, insanla ilgiliydi; çünkü "insanların özgür doğduğunu ve özgür kaldığını" ilan ediyordu; çünkü "bütün politik birliklerin hedefinin doğal hakları korumak" olduğunu ve İktidar'ın eylemlerinin "her an her politik kurumun amacıyla karşılaştırılabilir oldukların" doğruluyordu; böylelikle "insan haklarının bilinmemesi, unutulması ya da küçümsenmesinin kamu mutsuzluğunun tek nedeni" olduğunu bundan böyle bilmesi için dünyaya sunmak üzere politik sözleşme teorisini birkaç sözcükte biraraya getiriyordu.

Buna rağmen, görünüşte parlak ve muzaffer olan yeni düşünceler göründüğü kadar insanın lehinde değildi. Gerçekten de politik sözleşme teorisi, formülü tersine çevirerek, "hakların korunması"nın insanın küçümsenmesine vardığını doğrulayacak derecede zıt sonuçlar çıkarılmasına izin veren korkunç bir anlam belirsizliğini içerir. Teori, çok değer-

li sayılan ama mantıksal ya da zorunlu bir içerik kazandıramadığı -bu da nedensiz değildir- amaçlılıklarının yerine getirilmesi konusunda İktidar'ın yükümlü kılınmasına dayanır. Locke başta olmak üzere birçok düşünür, bu amaçlılıkları, bireysel güvenlik, düşünce özgürlüğü, özel mülkiyet ve bunların doğrudan sonuçları dolayımıyla kişisel özerklik güvencesine indirgemişlerdir. Teorinin İktidar'ı önemsiz gösterme arzusuyla karakterize olan ve uzun süre için en güçlü dalını oluşturan *liberal* dalı böyledir. Fakat ne gerçek ne de düşünce düzeyinde hiçbir şey hak talebinin, İktidar'ı varlığı sürekli istenen bir kefil haline getirerek, kişinin korunmasına ve ihtiyaçlarının tatminine dayanmasını engellemez. Varsayımsal olarak toplumsal gövdeden doğan bu İktidar'ın hak talebini sağlamak için genişlemesi istenir. Politik sözleşme teorisinin otoriter, potansiyel olarak totaliter dalı da budur. *Léviathan* (1651) adlı kitabında, teoriyi bireyciliğe ve demokratik ama yine de totaliter İktidar isteklerine bağlayıp kendisine karşı çeviren Hobbes, teoriyi son noktasına kadar götürebilecek deha ve yürekliliğe sahip olabilen tek işidir. Rousseau bu tehlikeyi gördü ama toplumsal gövdenin bir tür kollektif mazoşizme yakalandığı varsayımını dışlandıkça, kendisine kötülük yapmaya elverişli olmadığı varsayılan mitik bir "genel irade" kavramı sayesinde ondan kurtulduğuna inandı.

Fakat açıktır ki, politik sözleşme teorisi, herkesin korunması için ve talep hakkı gereğince, İktidar'ın, demokratik meşruiyetten beslenen ve dolayısıyla, uzun süredir bir referans noktası olmaktan çıkan Tanrı adına bile olsa itiraz kabul etmeyen bir üstünlüğe ulaşmasını engelleyemez. 1789 bildirgesinde görkemli bir şekilde özetlenen teori, (hak talebinin gereklilikleri pek az genişleyebildiği hal-

de) politik ilişki içinde kişinin üstünlüğünü İktidar'ın üstünlüğüyle ikame ettiği için bu yıkıcı tohumu içerir.

Oysa, Fransız Devrimi'nin kasırgaları arasında ortaya çıkar çıkmaz, hak talebi yeni ve sonsuz gerekliliklere doğru yönelmişti.

II. Hak Talebinin Gerekleri

On sekiz yüzyıl süren olgunlaşma döneminden sonra, hak talebi teorisi 1789'da son haline ulaştı. Bu tarihten sonra, sadece düzeltildi, yinelendi, değişen ve yenilenen hedeflere yöneltildi, artan bir sıklıkla kullanıldı ve çağımızın faşizan diktatörlüklerinin kin dolu reaksiyonlarını hazırladıktan sonra kışkırtacak ölçüde ileri sürüldü. Bu teorinin politikanın somutluluğundan gelen muzaffer ifadesi, ilkesini değiştirmeden, alanını genişleterek nesnesini değiştirdi: kişisel özerkliğin korunması için vazgeçilmez olmaları nedeniyle temel varsayılan bazı ayrıcalıklara ilişkin talepten, varoluşsal oldukları için tamamen "doğal" olduklarına karar verilen, artık kişide var olduğu düşünülen bir öze değil, bireyin toplum içindeki varoluş koşullarına ve gerçek rollerine ilişkin tatmin isteklerine geçildi.

Böylece yön değiştirerek, yerine bol bol toplumsal yükümlülük koyup kişisel ayrıcalıkların dokunulmazlığını terkederek, hak talebi, Locke karşısında Hobbes'a hak verircesine, bir özgürlük rüyasından basit bir güvenlik ihtiyacına indirgendi.

1. 17. ve 18. yüzyıllara ve Benjamin Constant, Tocqueville ve diğerleri sayesinde daha sonraki yıllara da hakim olduğu şekliyle hak talebinin liberal formülasyonunun yetersizliği konusunda her şey söylendi. Gerçekdışılığı, kısmi, muhafazakâr ve eşitsiz niteliğinden dolayı insan doğasına aykırı ol-

duğu bol bol kanıtlandı. İlk sanayileşme hareketleriyle birlikte, "özgür" oldukları halde yoksulluktan ölmemek için kendilerini satan Roma'daki yurttaşların anısına, erken bir şekilde proleter olarak adlandıran, Ukrayna'dan Pensilvanya'ya kadar uzanan yeni köle toplulukları ortaya çıktığı zaman, bu formülasyonun ikiyüzlülüğü ve etkisizliği rahat rahat suçlanabildi. Bundan yola çıkarak Dickens ve Zola romanlar, Proudhon savunma söylevleri, Marx bir sistem ortaya koydu. Liberal hak talebinin köklendiği kırsal ve ticari bir Avrupa'nın, el emeğini yiyip tüketen sanayi toplumlarına dönüşmesi olgusundan, kendisinden önce gelenin sunduklarını parça parça etmenin yanısıra tüm insan hakları felsefesini yeniden yönlendirmek üzere sosyalist hak talebi doğdu.

Gerçekten de, hak talebinin liberal sonucunun, bugün iyi bilinen önemli yetersizlikleri oranında, bütün insani gerekliliklere karşılık veremeyeceği açıktır. Her şeyden önce bu liberal sonuç kısmidir. Hıristiyanlığın kızı olarak, insanı, bir varlığa (entité) indirgenmiş yaratığın soyut niteliği içinde kavrayarak ontolojik açıdan aynı olan bireylerin eşitliğini ilke olarak ileri sürer. Doğal özgürlük postülasını sürekli olarak yalanlayan somut durumlardaki farklılıkları görmeden, bütün bireylere hepsinin aynı biçimde kullanma yeteneğine sahip oldukları varsayılan içsel ayrıcalıklar tanır. Bu nedenle, nesnesi içinde sınırlanmış, insan için kesin olarak vazgeçilmez olanla -bedenin bütünlüğü ve aklın bağımsızlığı- kısıtlanmış bir hak talebinin ötesine gidemez. Liberalizmin bu kazanımı, hakların ilerlemesi için ne denli önemli olsa da, kişinin somut kaderini, "yerleştirilmiş insan"ın yazgısını (Georges Burdeau) askıda bırakır.

Aynı şekilde ve ikinci olarak, liberalizm eşitsizli-

ğe dayalı bir muhafazakârlığa bağlıdır. Somutu, bir *statu quo*, dolaysız sonucu, insanı insanın hakimiyetine ve olayların altında ezilmeye terketmek olan bir durağanlık içine yerleştirir. İktidar'ı tartışma saplantısı kuşkusuz onun öneminin azaltılmasını sağladı, fakat İktidar'ın kadir-i mutlaklığının gizlediği diğer üstünlüklerin, tahakkümlerin ve baskıların daha iyi ortaya çıkartılması için. Yoksa, liberal eğilim, doğası gereği İktidar'ı önleyemezdi. İnsanla ilgili olarak şematik bir görüşe takılmış, İktidar'ın sınırlandırılması uğraşında bitip tükenmiş olan liberal eğilimin insanı değil, İktidar'a hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey borçlu olmayan "zincirli" insanları kurtarmaya muktedir olmadığı için özgürleştirici de olmadığı ortaya çıktı. Daha doğrusu bunu yapmayı düşünmedi bile.

İnsanlar kurtulmayı kendiliklerinden düşündüler. Jean Jaurès'den bu yana, Fransız Devrimi sırasında ifade edilen talepler içinde toplumsallaştırıcı olan her şey biliniyor. 1848 ayaklanmaları, Komünarların 1871'deki isyanı ve 1917 Rus Devrimi varoluşsal işlevler olarak düşünülen bir haklar bütününe ilişkin yeni gerekliliklerin karşılanmasını isteyen hak talebinin ani ve şiddetli evriminin belirleyici anlarıdır. Eğilimin güçlendiğini ortaya koyan yazılar daha sonra geldi.

1793 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi toplumsal korunma ve eğitim hakkını 1848 Fransız Anayasası'ndan daha açık bir şekilde tasarlamıştı. Bugün, bir anayasaya dahil edilmiş olsun ya da olmasın, genellikle yerleşmiş insanın isteklerini, bu isteklere kişisel ayrıcalıklara verdiğinden daha fazla yer, dikkat ve netlik vererek belirtilmeyen bir haklar bildirgesi değildir. Uluslararası metinler, baskın bir ihtiyacın işareti olan aynı tercihi yansıtıyorlar. 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Ge-

nel Kurulu'nda kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, kişisel ayrıcalıklar ile varoluşsal işlevler arasında dengeli bir bölüşüm yapar. Daha genel olarak, kişisel ayrıcalıklarla ilgili uluslararası bildirgeler ya da sözleşmeler varoluşsal işlevlere ilişkin türdeşliklerle doludur. "Amerikan Toplumsal Güvenceler Yasası" 1948'de Bogota'da Amerikan Konferansı'nda aynı gün kabul edilen "Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri"ne eklendi. Avrupa Toplumsal Yasası (1961) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki (1950) kasıtlı sessizlikleri telafi etti. Ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme, kendisi gibi Aralık 1966'da BM'nin genel kurulunda kabul edilen, medeni ve politik haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme'nin karşısında yer aldı. Ve amacı haklar lehine doğrudan eylem gerçekleştirebilmek olan en eski devletlerarası örgütün 1919'da kurulan Uluslararası Emek Örgütü olması anlamlı değil mi?

Fakat olayların, kurumların ya da yazıların içerdiği bütün belirtiler bir yana, somut gerekliliklere doğru yönelişin, ne bu kadar yaygın bir saygınlıktan ne de bu kadar tedirgin edici ve sürekli bir baskıdan yararlanmayan kişisel ayrıcalık talebinin hiçbir zaman olmadığı ölçüde insanlık için gerçekten ortak, genel ve global olduğu nasıl görülmez? Verileri, gelenekleri, ideolojileri, tercihleri, eskiliği ne olursa olsun hiçbir politik toplum bundan kaçınamaz.

Birilerinin yoksulluğu ile diğerlerinin büyük zenginliği aynı arayış içinde bir araya gelmektedir: Büyük çoğunluk için ekmek, diğer birkaç kişi için oyun; zorunlu ve açgözlülük nedeniyle zorunlu gibi hissedilen gereksiz lüks; yaşamsal varoluş koşulları ve temel ihtiyaç gibi algılanan sıkıntısız zevk. Doğum öncesi ödenek hakkından, ölümü tercih edebil-

me hakkına, istediği işe sahip olma hakkından gönüllü işsizlik hakkına kadar insan her şeyi her an İktidar'dan bekliyor.

Özet olarak, hak talebi her yerde elde etme hakkına dayanmaktadır. Bu hak, artık kutsallık ve kişi açısından değil, hizmet yeteneği bakımından tartışılabilir olan bir İktidar'a ilişkin olarak insanlığın formüle ettiği bütün gereklilikleri içinde taşır. Gerçek ihtiyaçların yanısıra arzudan doğan düşsel ihtiyaçlar da sağlaması, tatmin etmesi istenen İktidar, ihtiyaç nesnelerini sağlama kapasitesine göre, hükümet sistemleri ise bölüştürmedeki başarılarına göre değerlendirilir. Geçmişte Kennedy'den Mao Zedung'a, bugün Gorbaçov'dan Houphouët-Boigny'ye, Deng'den Mitterrand'a kadar "huzur"un ve "mutluluğun" eşsiz paylaştırıcısı olarak geçinen bütün yöneticiler buna istisnasız inanırlar.

Uzun sözün kısası, hak talebinin azalan gereklilikleri, elde etmenin yenilenmiş talepleri bir amaç üzerinde yoğunlaşır: Herkes için ve sahip olunan ya da henüz imrenilen her konuda güvenlik. Hobbes'un güvenlik zevki konusundaki sürekli ve artan susuzluğu ustaca çözümlediği; bunun İktidar'ın kurulmasının ve İktidar'a bağımlılığın belirleyici nedeni olduğunu ortaya çıkardığı ve "durmaksızın bir arzudan diğerine geçme" karşılığında gönüllü boyun eğmenin müthiş boyutlarını sezdiği söylenir. Hobbes, güvenlik isteği özgürlük özlemini yıktığı için, paradoksal bir şekilde İktidar'ın, savurganlığıyla zenginleştiğini biliyordu.

2. Yeniden vurgulamak gerekiyor: Ününün doruğunda olduğu dönemde (18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı) ifade edildiği şekliyle, hak talebinin liberal sonucu, bir bumerang yörüngesi gibi, başlangıç noktası olan İktidar'dan başka bir yere ulaşamaz. Eşitsizlikçi olduğu için, eşitliğin sağlanması

mücadelesini ve durumu tersine çevirecek kadar güçlü bir İktidar arayışını ilham eder. Bireyci ve dolayısıyla bölücü olduğundan, birleşme lehinde bir tutuma yol açar ve toplumu bir arada tutmak için baskın bir İktidar'ı teşvik eder. Kimi kez birinci motif, kimi kez ikincisi, bazen de ikisinin birleşimi geçerli olur. Yerel özelliklerden, konjonktürlerden ve tarihsel raslantılardan yapılan soyutlamalara göre, genel olarak, Marksizm'den esinlenen toplumlarda birinci motifin, Avrupa'da ortaya çıkan faşizmlerde ikinci motifin hakim olduğu görülür. Genellikle uluslararası toplumun proleterleri olan yeni Devletler ise Asya'da, kara Afrika'da ve İslâmi toplumlarda, sosyolojik ya da dinsel nedenlerle bilmezlikten geldikleri bireyciliği reddetme ihtiyacı bile duymadan her ikisine birden dayanırlar.

Böylelikle, hedef yine güvenliktir; bütünlüğün güvenliği. Eşitsizlik güvensizlik kaynağıdır, çünkü en güçlü olan için fetih alanıdır. Bireycilik güvensizlik kaynağıdır, çünkü "uyuşmazlıklara" yol açar. İşte böylelikle, herkes tarafından ifade edilen güvenlik arzusu ve bütün tarafından hissedilen güvenlik ihtiyacı İktidar'a gönderilen bir lütuf dilekçesinde birbirine geçerek birleşir. İktidar için ne sarsılmaz bir meşruiyet ve bütün tiranlar ve tiranlıklar için ne kadar dokunulmaz bir masumiyet gerekçesi.

Bütün bunlardan endişe duymak gerekir mi? İktidar'a yönelik bu kollektif aceleciliği; hak talebinin sadece hızlandırıcı işlev gördüğü politikanın temel determinizminin bir ifadesi olarak, serinkanlılıkla yorumlamak daha doğru değil mi? Bu soruya verilecek olumlu yanıt, daha önce de birçok kez verildiği için çekici görünüyor. Julien Freund'un tam da politikanın özgül amacı olarak gördüğü, ufak tefek terminolojik farklılıklarla Platon, Aquinolu Tho-

mas, Saint-Just, Lenin, Mao Zedung, Maritain, de Gaulle vb.'nin doğruladıkları "ortak çıkar" kollektif güvenlikten ve refah ortamında yaşayan herkesin tek tek güvenliğinden oluşur. Bu ortak çıkar her yerde büyük gürültülerle talep edildiği zaman, bütün diğer hedefleri dışlar ve doğası gereği kendisine engel olarak zarar vermeye eğilimli olan herhangi bir kişisel özgürlüğün karşısındadır.

İşte her şey böylece, kişiyi İktidar'ın, üzerinde değilse, karşısında kurmak için harekete geçirilen tüm çabaların yok oluşuna katkıda bulunur gibi görünür. Bir itiraz ve direnme arzusundan gereklilik ve elde etme arzusuna geçiş, öneminin azaltılması umut edilen İktidar'ı böyle yüceltir. Hayvan eğiticisine duyulan hayranlık, politik hayvanı Pierre Legendre'ın güzel formülüne uygun olarak "sansürcünün aşkına" böyle götürür. Nihayet personalizmin (kişicilik) kollektivizminin arkasında silikleşmesinin nedeni de budur.

II. BÖLÜM
PERSONALİZMDEN KOLLEKTİVİZME

Felsefi ve politik olarak, personalizm "önce özgürlük" (Emmanuel Mounier) şiarında özetlenir. Daha tam bir ifadeyle, personalizm İktidar-kişi ilişkisini doğrular ve politikayı ilişkinin tek bir terimine -İktidar- indirgemeyi reddeder. Doğrulama bir postüla değil, rasyonalizmin izini taşısa da doğrudan Hıristiyanlık'tan gelen bir inanışın, bir inancın türevidir: Politikanın dayanak noktası olan insan saygınlığının bedende, ruhta ve varoluş koşullarında korunmasına yönelik inanç -ki bu politikanın amacıdır. Saygınlık ve özgürlük birbirine karışır, çünkü birincisi ikincisi içinde gelişir ve ikisi birlikte tâbi olunması gereken politik bir ahlâkı birlikte esinlerler.

İnsanların nasıl personalizmi yok sayma, Hıristiyanlık'tan gelen personalizmlerden bile vazgeçme noktasına vardıkları biliniyor. Bunun nedeni, artık insanın saygınlığıyla ilgilenmekten vazgeçilmesi değil, saygınlığın uzak bir geleceğe, hayal dünyasının sınırlarına atılmış olmasıdır; bir zamanlar başlangıç postülası olan şey artık bir rastlantı olasılığından ibarettir. Kişi, görünüşte kişiden ve onun özel niteliklerinden çok daha somut olan başka başlangıç verilerinin arkasında silinip kayboldu. Bu veriler, halklar ve kitleler olarak bir araya getirilen çoğunluklar, kısacası kollektivitelerdir. Artık bunlar hakların evrimi bir yana, hakların devredilmesi-

nin bile zorunlu geçiş noktası ve aracıdırlar.

Ve kollektif düzenin gerçekliği böylelikle personalist düzenin umudunun yerini alırken; bölgelerin ya da uygarlıkların özel nitelikleri gözönüne alınmadan, sadece hayal edilmiş, bazen de arzulanmış toplumlar her yerde gerçekleştirildi. Çağdaş içkinliklerinde mucitleri için çok önemli olan bir niteliği barındıran ütopyalar ortaya çıktı: Hakların yerine işlevleri koyma niteliği.

I. Kişinin Silinmesi

Bireysel kaderin kollektivitenin ve öncelikle halkın kaderinden türediği, genel kabul gören, yinelenen, hakim bir görüştür.

1. Çağımızda geçerli olan çok sayıda talep arasında, halkların kendi durumlarını belirleme hakkı talebi hiç kuşku yok ki en çok vurgulanan ve en açık bir şekilde belirtilen hak talebidir. Bu talebin her zaman şimdiki anlamına sahip olmamış olması çok önemli değildir. Anlaşılması güç halk kavramına dayanması nedeniyle belirsiz olmasının da önemi çok azdır: Bu talep patlayıcı gücünü ve yayılma iktidarını bu kavramdan almaktadır. Halkı birçok benzerlik faktörünün (ırk, din, dil, tarih, kültür vb.) birleşimiyle tanımlanabilir nesnel bir varlığa indirgeyerek ve böylelikle halkı ve ulusu kasten birbiriyle karıştırarak, bu güçlere gem vurulabileceğine inanıldı. Otuz yıldan bu yana tarih, eskiden toplumsal sözleşme teorisinin öğrettiği gibi, bu isteği uyandıran nesnel ya da öznel etkenler ne olursa olsun halkı oluşturan şeyin sadece birlikte ve kendi kendine olma iradesi olduğunu göstermek üzere bu kısıtlayıcı kararsızlıkları süpürüp attı.

Dünyamızı sürekli olarak titreten ve sarsan büyük sömürgesizleştirme heyecanı, ister destekle-

mek isterse içermek anlamında olsun, hak talebini politik tutumların ön planına geçirmektedir. Gerek toprak bakımından gerekse de politik bakımdan dış kaynaklı bütün sömürgeleştirmelerin sona ermesi (yani tamamen ya da kısmen hükmedenin hükmedilene ikame edilmesiyle bir tahakkümün sona ermesi) itirazın en ilkesel içeriğinden başka bir şey değildir. Halklar ayrıca kaynaklarının; etkinliklerinin; amaçlarının, sistemlerinin ve yapılarının belirlenmesinin kendilerine ait olmasını istiyorlar. Sömürgecilerden sonra, mutlak gayrı meşrulukları ilan edilen ve bununla suçlananlar bütün yeni sömürgeci güçlerdir. Hak talebi, sadece kendi başarısından doğan ve sonradan aleyhine döndüğü Devletler içinde değil, gitgide birçok başka yerde de ayaklanmaları ve ayrılıkçılıkları teşvik etmektedir. Belirli bir tahakküm şemasının (sömürgeci tahakküm) tartışılmasından başlayarak, hak talebi, yeni bir, baskının her biçimine karşı direniş iradesinin ifadesi haline gelir: kollektif irade. Bu sıfatladır ki, hak talebi uluslararası davranış ilkeleri arasında yer alma hakkını kazanır.

"Doğal zenginlikler ve kaynaklar üzerinde sürekli egemenlik"le başlamak üzere halkların kendi durumlarını belirleme hakkının ve bundan doğan ekonomik ve politik sonuçların ilanı artık pek ciddiye alınmıyor. Hemen hemen bütün konferans salonlarında bu ilanlar dinlendi. "Sömürge halklarına bağımsızlık verilmesi konusunda bildirge"den (1960) "yeni bir uluslararası ekonomik düzen kurulmasına ilişkin bildirge"ye (1974) kadar Birleşmiş Milletler'de kabul edilen birçok kararname bu ilanları formüle etti. Fakat hak talebinin, biri medeni ve politik haklara, diğeri ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin uluslararası antlaşmaların başında yer alması ve her ikisinde de aynı olan 1.

maddenin şunları belirtmesi özellikle anlamlı ve önemlidir: "Bütün halkların kendi durumlarını belirleme hakkı vardır. Bu hak gereğince, halklar, politik statülerini özgürce belirlerler, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişimlerini özgürce sağlarlar... Bütün halklar zenginliklerinden ve doğal kaynaklarından amaçlarına varmak için özgürce yararlanabilirler... Bu antlaşmaya katılan üye Devletler halkların kendi durumlarını belirleme hakkının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmayı ve bu hakka saygı göstermeyi kabul ederler."

Böylelikle halkların özgürlük hakkı kural haline geldi. Yalnızca 1976'dan beri yürürlükte olan bu antlaşmalar, bu hakkı sadece ideolojik ve politik değil aynı zamanda hukuki bir uluslararası zorunluluk haline getirerek doğrulayan evrensel çağrışımlı uluslararası anlaşmalardır.

Oysa, halkların özgürlüğünün antlaşmalarda, hangi alanda olursa olsun, kollektif ya da bireysel bütün diğer özgürlüklerin birinci, zorunlu koşulu olarak belirlendiği nasıl görülmez? Ve toplumsal gövdenin özgürlüğünün toplumsal gövde içindeki özgürlüğü dayattığını ilan etmekten (ama bunu artık sadece öğretisel bir ilan değil uluslararası bir kural haline getirmek üzere, ki bu doğrulamanın içeriğini kökünden değiştirir) başka ne yapıldı? Belki de her zaman hissedilen bir gerçekliğin basit tekrarı diye yanıt verilebilir. Bu doğru değildir: Artık bağımsızlığın özgürlüğün önkoşulu olduğunu ilan etmek söz konusu değil, bundan zaten kuşku duyulmuyor; sözkonusu olan, uluslararası genel hukuka varana dek halka, kollektif olana üstünlük ve öncelik tanımaktır.

Böylelikle insan hakları alanının verimlileştirildiğini gösteren hiçbir şey yoktur. Halkın özgürlüğü insanın özgürlüğüne giderken geçilmesi zorunlu bir

yol ise, ancak çıkmaz bir yola girmediği zaman bunu gerçekleştirebilir. Halkın özgürlüğü hakların koşuludur, fakat güvencesi değildir. Tarihin bütün sinik ironisi ve halkın özgürlüğünün halka dayattığı bütün zorbalıklar bunu kanıtlıyor. Dahası da var: Kollektif olanın gerekliliklerini güncel zorunlulukların başına yerleştirerek halkı, sömürgeleştirme ya da yeniden sömürgeleştirme girişimlerinde ve bağımsızlığı ve bütünün güvenliğini hedef alan tehditlere karşı sürekli olarak alarmda tutarak, halka fetihlerin ve çatışmaların yakın olduğu konusunda güvence vererek, halk İktidar'ın ihtiyaçları için uyanık tutulur ve ortak korunmanın aciliyeti tek tek herkesin yazgısıyla ilgili kaygıyı erteler.

O halde, genel ve muzaffer olduğu 'varsayılan halkların özgürlüğü kişisel hakları kendiliğinden iyi yönde etkilemez. Yalıtılmış olarak ve en azından başlangıçta haklara karşıdır. Hakların gelişimi için gerekli olan ve sonradan belirlenecek olan başka koşullar halkın özgürlüğüne eşlik etmelidir. Fakat bu koşullar, halk içinde kitleler hakim olduğunda olanaksız hale gelen, hatta tamamen dışlanan seçimler ve yönelimler içerir.

2. Günümüzün politik toplumları, yücelt'ilen halk içinde kategorilerin hüküm sürdüğünü gösteriyor. Marksistler toplumsal gövde içindeki ilişkilerin ve gerilimlerin sınıf kategorilerine indirgenebilir olduğunu ileri sürüyorlar; bu sınıf kavramının az çok karmaşık ögelerden oluşan ve birilerini diğerlerinin karşısına çıkaran bir durum farkıyla tanımlanabilecek olan bütünleri kapsayan jenerik bir kavram olduğunu belirtmek şimdilik yeterli olacaktır.

Fakat basit bir gözlem bütün toplumların kategorilerle düşünüp hareket ettiğini göstermektedir: Coğrafi, ırksal, inançla ilgili, mesleki, yaşa, cinsiyete, işleve dair kategoriler. Son zamanlarda ilan edi-

len ulusal ya da uluslararası insan hakları bildirgelerinin insanı özü ve bütünlüğü içinde değil de insani varlık kategorileriyle ele alması anlamlıdır: kadın, çocuk, yabancı, mülteci, uyruksuz, işçi, işsiz, inanan, inancı gereği askerlik yapmayı reddeden, öğrenci, asker, kamu görevlisi, vergi yükümlüsü, tüketici, yaşlı... Toplumsal dokunun yapısal, ekonomik ve teknik nedenlerle çeşitlenmesi bunun en büyük sebeplerinden biridir. Fakat bu olgu aynı ölçüde İktidar'a karşı formüle edilmiş çok sayıda gerekliliğe de bağlıdır: Bu gereklilikler varoluşun çeşitli yönlerine, içerdiği çeşitli durumlara ilişkin oluşlarıyla, insanı değil fakat ilişkin oldukları kategoriyi vurgularlar; iş hakkı insanın değil sadece çalışanın hakkıdır; ve çeşitli sigorta yardımı hakları sadece bazılarına aittir. İktidar, genişliği, yararlılığı, üretkenliği, etkililiği, akışkanlığı değişen ve aralarında insanın parçalanıp yok olduğu gruplardan başka bir şey tanımaz. Çünkü yerleştirilmiş insan aynı zamanda parçalanmış insandır.

Gerçek kollektivizm, üretim araçlarının kollektif mülkiyetinde değil, fakat bireyin, tanımlandığı ve statüsüne düşen hakları aldığı kollektivitelere dağılmasındadır. Burada yasaklanan, başka yerlerde tanınan hatta teşvik edilen kollektivitelerin neler olduğu pek önemli değil: İşletmeler, aileler, cinsel azınlıklar, soyut sanatçılar, Yahudiler, komünistler, göçebeler, mülk sahipleri, fahişeler, bekarlar... Tanınmayan kişi hiçbir şeyi belirlemediğine göre, toplumsal gövdeyi nihai olarak tek başlarına oluşturan ve bireyin ancak onların dolayımıyla yararlanabildiği haklardan yararlanabilen kollektivitelerin oluşumundan ve değişiminden etkilenemeyecektir.

Ancak, bu kollektivitizmlerin bütün çağdaş toplumlarda, istenen İktidar'ın şişmesine eklenen gelişmeleri, tuhaf ve kaygı verici bir şekilde, olağa-

nüstü büyücülerin tedavileriyle mükemmel bir şekilde düzenlenerek korkunç bir içkinlik haline gelen ve ütopyacılığın düşünü gördüğü sistemleri hatırlatıyor.

II. Ütopyanın İçkinliği

Ütopyacılık İktidar'ı, gücünü düzenlemesinden ve mükemmel uyumundan alan toplumsal bir sistem içinde eritmeyi hayal eder. Bütünü oluşturan kollektiviteler orada sessizce tamamlanır, işlevler yararlı bir şekilde düzenlenir, insanlar bütüne katılma görevlerine göre paylaştırılan çok iyi belirlenmiş hakların kullanımı koşullarında barış ve refah içinde mutluluğu elde ederler. Kolektivizmlerin özenli ajitasyonlarının esin kaynağı, sessiz çalışmalarının denetleyicisi, dış kötülüklere karşı koruyucusu olarak, sistemin yetkinliğinin vazgeçilmez kıldığı ve düşünülemez de olsa bir hakkı önce davranarak herkese sağlayan seçkinci bir hükümet, kolektivizmlerin üzerinde düşünür ve düzenler. Kişi, kişisel özgürlük ve elde etme hakkına indirgenmiş biçimiyle bile olsa kişiler itiraz, olağanüstü yetenekler ve gizemli güçlerle donatılmış büyücülerden etkilenen kalabalıkların düzenleyici sisteminin gücü içinde önemlerini kaybetmişlerdir.

Kollektivist olduğunu itiraf etmeyenler de dahil olmak üzere, çağdaş toplumların, çeşitli biçimler altında ütopist şemaya doğru, sistemlerin sınırsız gücüne ve büyücülerin saltanatına doğru ilerledikleri nasıl görülmez?

1. Kuşkusuz evrim asimptotiktir. Tasarlanan model, durağanlığıyla, tamamen gerçekleşebilir ve kalıcı olmasını engelleyecek kadar sık bir biçimde tarih rüzgarlarına çarpar. Her türlü ruhanilikten yoksun olmaya yetecek kadar bedeni hesap dışı bı-

rakan bir toplum kurmadıkça, özgürlüğü radikal bir biçimde dışlamasıyla insanda özgürlükçü bir tepki yaratır. Fakat ütopyanın içkinliği modele uygun bir surete asla ulaşmasa bile, taklitleri eksik olmayacaktır. Bu taklitleri güdümcülüğe borçlu olacağız. Aslında ütopik topluma ulaşmak için kollektivizmin hiçbir şeye ihtiyacı yok. Halkın dışlayıcılığı ve toplumsal kategoriler hemen hemen yeterlidir. Buna bir de tanrısal olmaktan çok adanmış olan bir Devlet'in çok işlevliliğini eklersek benzerlik hemen hemen mükemmel hale gelir. İnsan hakları alanı buna ait bir tercih örneği sağlar.

1936 Sovyet Anayasası, hakların varoluşunu sosyalist Devlet'in iradesinden, kullanılmalarını bu Devlet tarafından sağlanan koşullardan ve araçlardan ve sözkonusu hakların amaçlılıklarını ise "sosyalist toplumdaki yaşam kuralları"ndan (madde 130) türeterek liberalizm taraftarlarını şaşırttı, hatta öfkelendirdi. Fakat hemen hemen bütün toplumlar az ya da çok açık bir şekilde bu noktaya geldiler. En farklı metinler bile bunu fazlasıyla kanıtlar. Sözümona liberal olan ve canlandırıcı bir ideolojik ve politik çoğulculuğa dayanmalarıyla övünen toplumlar bile, kaçınamadıkları kolektivitizmler karşısında, kendilerini önceki amaçlılıklarının -kişinin korunması- çok uzağına götüren toplumsal bir haklar erekselliğinden kaçamadılar. Çoğulculuk buralarda kolektivizmlerin baskısıyla, silinip gitti ve artık benzerliğe, karşıt olmayacak kadar mahkum olan eğilimler arasında küçük ve önemsiz anlaşmazlıkların izin verdiği ölçüde varlığını sürdürüyor. Liberal demokrasi çok merkezli ve bütün parçaları birleştiren bir toplum değil, ya da artık değil; diğerleri gibi yığınların örgütlenmesine ilişkin bir sistem, bir kolektivizmler düzeni, kişinin yadsıyıcısı. Bunu daha sonra göreceğiz: Daha az göze çarpsa

da, başka yerlerde olduğu gibi, haklar benimsenmiş değil, kazanılarak elde ediliyor; haklar verilmiş değil, keyfi; kişisel ayrıcalıklara değil, herkesin sistematik ve itiraz kabul etmez bir düzen içindeki yerini belirten toplumsal rollere ilişkin. Ve bu sistemde de birbirine benzer kategorilerle bölümlere ayrılmış kalabalıklar egemen büyücülerin saltanatı altında yaşıyorlar.

2. Niceliğin örgütlenmesi oligarşiye varır. Kolektivitizmler de durumu güçlendirir. Rousseau'dan beri, büyük niceliğin doğrudan demokrasiyi olanaksız kıldığı ve seçilmişlerin hükümetini zorunlu kıldığı biliniyor. Biçimsel olarak "temsilci" olsalar da, seçilenler "politik bir sınıf" oluşturan ve gönüllü oldukları söylenen birkaç kişiden ibarettirler; temsili demokrasinin oligarşik niteliğini saklayamayan ustalıklı örtü. Aslında, bütün kollektifler, gücü ve prestiji kollektifin boyutlarına ve karmaşıklığına ters orantılı olan bir azınlığın otoritesine varır. Bu, doğal bir olgudur, fakat aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Bir toplum kollektifleştikçe (dilerseniz toplumsallaştıkça diyelim) oligarşikleşir. Toplumsal sistem, global, karmaşık, sofistike hale geldikçe işleyişini elinde tutanların oligarşisini kolaylaştırır.

Bu yüzden ütopyacıların büyücüleri bugün her yerde hazır ve nazırdırlar. Platon'un "felsefeciler"ini, Campanella'nın ve More'un tuhaf isimli yüce kişilerini, Saint-Simon ve Comte'un "yönetici" ve "rehber"lerini, Burnham'ın "örgütçüleri"ni, Aldous Huxley'nin "dünya yöneticileri"ni tanıyoruz. Bunlara kimi yerde çokuluslu şirketler, kimi yerde tek parti yöneticilerinin oluşturduğu "papazlık" (B. de Jouvenel) ve hemen her yerde, geleceğin teknisyenleri adı veriliyor, Tocqueville'in dediği gibi "Muhteşem ve koruyucu... mutlak, ayrıntılı, düzenli, öngörülü ve şefkatli İktidar"ı oluşturan, aslında parayı,

gerçeği ve sırları elinde tutan mesafeli ye ulaşılmaz kişilerdir.

Bundan böyle insan hakları bu kişilerin ellerindedir. Bir örnek mi verelim? İşte çok sayıdaki örneklerden biri. BM'nin kurulmasından beri ve yeni Devletler bu alanda yeni hak taleplerini ve iddialarını ifade ettiklerinden beri, bilgilerin ve düşüncelerin dolaşımına ilişkin uluslararası bir özgürlükten kaygı duyuluyor. Avrupa Konseyi çerçevesinde Batı Avrupa hariç, hiçbir yerde bu özgürlük uluslararası toplu kuralların konusu olmadı, sadece ilkesel onaya konu oldu. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) bu ilkesel onayların genel çizgilerini özetledi (madde 19). Helsinki Konferansı'nın son maddesi, 1976'dan itibaren UNESCO tarafından kabul edilen kararnameler için olduğu gibi, bunları açıklığa kavuşturdu. Belki bir gün böyle bir özgürlüğü hukuki olarak tanıma ve genel bir düzene bağlama noktasına gelecekler. Fakat kimin yararına? Bütün insanlıktan çok, kamusal ya da özel olarak, iletişim araçlarını elinde bulunduran az sayıda kişinin yararına: Basın ajansları, yayınlar, bilgisayarlar, uydular, telekomünikasyon ağları; bütün bunlar bir avuç para babası, politikacı ve teknisyene, yani sözün iletilmesini tekelinde bulunduran uluslararası oligarşiye ait.

Büyücülerin, şimdiden bir ütopya olmaktan çıkan ve rüyanın ütopyasından daha geniş olan bir ütopya içinde yok olan insan üzerindeki tahakkümü budur. Kutsal bir kitabın müstehcenliklerden arındırılması gibi, kişiyi toplumsal olandan söküp atmaya varan kollektifin tahakkümü budur. İnsanın hak talebiyle kurtulduğuna inanılırken, üzüntü ve iç sıkıntısından sadece uyuşukluğun kurtarabildiği bir birey enkazıyla karşılaşıyoruz. Buna boyun eğilmeli mi?

III. BÖLÜM
DORUK NOKTASINDAN ÇÖKÜŞE

İnsan hakları talebinin evrimi, bugünkü haliyle (fakat olayların, insanın ve tarihin zoruyla geçici bir durum), hakları, belki çok renkliliğiyle çarpıcı, fakat yine de sonun işareti olan bir alacakaranlık içinde, azalan bir ışık altına yerleştirmiş gibi görünür. Kuşkusuz alacakaranlık gece değildir ve bazen, bazı yerlerde, bazı durumlarda ancak günün ağarmasıyla silinir. Bununla beraber, bu alacakaranlık gölgelerin uzaması ve belirsizliklerin çoğalmasıyla doruk noktasındaki varoluşun sonunu gösteriyor.

Kuşkusuz, bu belirtiler eksik değil. En açık olanları hakların gerekçelendirilmesine ilişkin; kimileri hakların temeline dair. Diğerleri, hakların geleceğine, alacakaranlığın sonrasına dair, yani uzun koyu bir gecenin habercisi ya da şafağın çok yakında olduğu umudunu taşıyor; kısacası hakların koşullarıyla ilgili.

I. Hakların Gerekçelendirilmesi

Çoğulluk kendini dayatıyor. Zaman artık sarsılmaz kesinliklerin, tartışmasız savların, insan haklarının tek bir temele sahip olduğu varsayımından kaynaklanan zihinsel huzurun hizmetinde değil. Tam tersine, bugün genel anlayış ideolojilerin, bağ-

daştırmacılıklarının keskinliği içinde ilettikleri çeşitli gerekçelendirmeleri önermektedir.

1. Valéry'nin düşündüğünden daha çok merkezli, daha az tek biçimli ve "sonlu", herhangi bir Babel'den daha fazla dil bilen ve daha uygar olan dünyamız, insana oranla daha çeşitli dillerde konuşuyor ve bu yüzden de artık onu anlamıyor. Yukarıda anlatılan ve karşılıklı olarak birbirini zorunlu kılan iki çeşitlenme olayının en belirgin (ve hakların bugünü ve geleceği için en kaygı verici) sonucu buradadır: Hak talebinin çeşitlenmesi ve insanın durumunun çeşitlenmesi. Kişinin temel ayrıcalıklarının dokunulmazlığından bireyin varoluşsal ihtiyaçlarının doyurulmasına; kişinin doğuştan gelen saygınlığına bağlı dokunulmazlığından, yabancılaşmalar altında ezilen bireye; özgürlükten kurtuluşa; melekten hayvana geçildi.

1789'un zafer havası içinde, "insanlar özgür ve haklar bakımından eşit doğar ve yaşarlar" sözleriyle her şeyin ifade edildiğine inanıldı. Bugün artık ne söylenmesi gerektiği bilinmiyor. Kuşkusuz tumturaklı formüllerden yana bir sıkıntı yok, fakat bu formüller muhtemel anlamları oranında bile içerikten yoksun durumdalar. İnsan haklarına ilişkin antlaşmaların her ikisi de önsözlerinde şunu belirtiyorlar: "İnsan ailesinin bütün üyelerinin içsel saygınlıklarının ve eşit ve devredilemez haklarının tanınması, dünyadaki özgürlüğün, adaletin ve barışın temelidir." "Saygınlık", "özgürlük" ve "adalet"in tanımları ve "devredilemez" hakların içeriği Kuzey'de ve Güney'de, Doğu'da ve Batı'da aynı mı? Kesinlikle hayır, çünkü artık kişi, yani insanın bütünlüğü değil, birey, yani insanın parçalanmış hali tanınıyor. Uluslararası antlaşmaların başlıklarının, özel olarak *insan* haklarına ilişkin olmadığını; önsözlerinde insanın değil "insan ailesinin üyeleri"nin yer aldığı-

nı; ve maddelerinde kimi kez "birey" kimi kez "kişi" geçtiği halde bir kere bile insan denilmediğini saptamak anlamlı değil mi? İnsan-kişi ve insan-birey arasındaki bu seçenek, insan konusunda derin bir anlaşmazlığın işareti değil mi?

Ayrıca, ikiyüzüncü yılı kısa süre önce coşkuyla değilse de heyecanla kutlanan "1789 ruhu"nun, kendisine sık sık atfedilen evrensel güce sahip olmadığının ve olamayacağının altını çizmek bugün çok önemlidir. Bu ruhu karakterize eden kişilikçi arka plan (önce Hıristiyan, sonra rasyonalist) sonsuza dek uzatılamaz. Tersini düşünmek bir tür yıkıcı Avrupa merkezciliğine varır.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi bile yanılsama yaratmamalıdır. Bu bildirge BM tarafından onaylandığı sırada (Aralık 1948), BM, üyelerinin büyük çoğunluğunun az çok kişilikçiliğe bağlı olduğu uluslararası bir toplumu yansıtıyordu. Bugünkü çoğunluk daha çok İslama, Hinduizme, Budizme ya da Animizme bağlı. Hâlâ çok güçlü olan bu uygarlık akımları kuşkusuz bireyin bazı ayrıcalıklarını yadsımazlar, fakat Batı rasyonalizmi tarafından önemi azaltılan hatta yok edilen dinsel dayanağı koruyarak, onları kendilerine özgü olan ve Hıristiyan kökenli anlayıştan çok farklı olan politik ilişki kavramları içinde yerleştirirler.

Ek olarak, ortak sözcüklerin ve ortak bir söylemin görünüşte uluslararası biçimde benimsenmesi yanılsama yaratmamalı: Bu ortak kabulün sadece kolaylıktan kaynaklanmadığını varsaysak bile, insan ile İktidar arasındaki ilişkinin yorumlanması konusunda yüzyıllardan beri süregelen ve bağdaştırılması mümkün olmayan ayrılıkları hafifletmez, hafifletemez. "Örnek" olarak gösterilen Avrupa Haklar Sözleşmesi'nde ilan edilen hakların, son derece değişken olabilen bir "kamu ahlâk"ına uyma

koşulu içinde kullanılabilir olmaları; Helsinki Kararı tarafından ilkeleriyle birlikte ortaya konan hakların, yer aldıkları "toplumsal sistem"e göre değerlendirilmeleri; İslami Evrensel Haklar Bildirgesi'ne (1981) göre, "Yasa tarafından kararlaştırılanlar" (yani Kuran tarafından) dışında hiçbir hakkın sözkonusu olmaması anlamlıdır: Böyle bir rölativizm içinde hangi insan haklarının ne tür bir uluslararasılaşması ya da dünyasallaşması sözkonusu olabilir?

Aslında, insanlığın ve insan haklarının geleceği açısından bu kadar belirleyici olan bu ayrımlar politik ilişkinin kendi evriminin sonucundan başka bir şey değildir. Kişinin İktidar tarafından emilmesine dair genel eğilim her yerde aynı genişliğe, aynı serbestliğe ya da aynı zorunluluğa sahip değil. Kişilikçilik hâlâ bazı güçlü mevzileri elinde tutuyor ya da bu mevzileri kaybetmemek için şevkle mücadele ediyor. İnsani kişinin ayrım içinde silikleşmesi de daha az geçerli değil. Anlayışlar, idealler, tek kelimeyle ideolojiler arasında çatışmalar, hâlâ iktidar ile kişiyi karşı karşıya getiren (fakat daha ne kadar zaman için?) büyük çatışmaya bağlı olarak canlılığını koruyor.

2. Bu durumda ve iddialarının tersine ideolojiler yararlı oldukları için kurtarıcı değillerdir, fakat bölücü oldukları için yıkıcıdırlar. Kişi ile yerleştirilmiş insan arasındaki, özgürlük ile güvenlik arasındaki karşıtlık içinde şiddetlenerek, karşıt tercihler içinde birbirine rakip olarak, ideolojiler, insanı parçalayarak biçimsizleştirirler, sözde hiyerarşik bakımdan aşamalandırılabilir ya da uyuşmaz haklar arasında bırakırlar, ayrıcalıklarını çürütülemez bir temelden yoksun bırakarak yalnızlığı içinde kırılgın, şaşkınlığı içinde yaralanabilir olan insanı İktidar'ın oburluğuna teslim ederler.

Tarafsız bir değerlendirme yapalım. İşte insanı Tanrı'dan ayıran "güdük ya da yanlış ideolojilere" (Papalık Genelgesi *Mater et magistra*, 224 ve devamı) karşı büyük bir saldırıya girişen kilise. Budizmi mahkum eden ve 1959'da gerçekleşen, tarihin kaydetmeyi unuttuğu bir soykırımdan sonra Tibet'i fetheden Maoizm. İşte, başkan Carter'ın sesiyle, insan haklarına saygısız rejimlere verip veriştiren ve bu rejimlere karşı savunma zorunluluğunu dış politikanın resmen ayrımcı bir hedefi haline getiren Kuzey-Amerikan ahlakçılığı. İşte Phnom Penh üzerinde Prag'dan Pekin'e dek kişilikçiliğin filizlerini ya da kalıntılarını biçip yok eden ve heretik grupları kilit altında tutmayı sürdüren komünist doğru. En keyfi biçimlerde kan döken fanatizmler için kendini doğrulamanın kanıtı haline gelen, kardeşliğin kitabı Kuran. Ve işte, bütün başkanlık seçimlerinin ortadan ikiye böldüğü; otuz yıldan beri sürekli olarak, "sağ" ve "sol" terimleriyle birbirini aşağılayan ve birbirine sövüp sayan iki aşırı uç arasında gidip geldiği için yönetilmesi güç olmakla ün kazanan; karikatürleşene dek çarpıtılan bir düne ve geleceğe sahip olan; ideolojik çekişmelerin toplumsal gövdenin ortak kaygısının yerini aldığı boş söylevlerle dolu Fransa. Avrupa Parlamentosu seçimleri (Haziran 1984) sırasında, bu alanda bir tekelcilik olabilirmiş gibi, "özgürlüklerin Avrupası" sloganını savunan bir adaylar listesine tanık olmadık mı? O halde, karikatürün de ötesine geçildi çünkü artık sözkonusu olan cinnetlerin en şaşırtıcısı.

Kavgacı ideolojilerin yıkıcı ve korkunç silahlanmayla desteklenen sert ve şiddetli çatışmaları, şiddetinin doruğunda ve felakete yaklaştığı noktada, bütün insanlığı kapsamak üzere Devlet'i ve kıtayı terketti. Bu çatışma, hepsi mükemmellik iddiasındaki farklı gerekçelendirmeleri herkese ileterek in-

san haklarını kendi dümen suyunda yok ediyor. Ancak, bu gerekçelerin hiçbiri açıklarını gizleyemiyor. Birleşik Devletler fiili ya da haklara ilişkin ırk ayrımını perdeleyemiyor. Sovletler Birliği toplama kamplarını yadsıyamıyor. İsveç dünya intihar rekorunu Macaristan, Avusturya ve Finlandiya ile paylaştığını inkar edemiyor ve Latin Amerika muhtemelen işkence rekorunu elde tuttuğunu yalanlayamıyor.

İdeolojilerin haklar konusunda taşıdığı tehlike her şeyden önce artık yanlışlarına dayanıyor: Bir haklar kategorisini diğerine, medeni hakları ekonomik haklara, beslenme haklarını düşünme haklarına, grubun haklarını kişinin haklarına (ya da tersi) tercih etme isteği. Oysa tercihin temeli gerekçelendirilemez, çünkü yoktur. Postülalar ve tanıtlanamaz öncüllerle yapılan oyunlar bir yana, dinbilimsel, rasyonalist, materyalist ya da herhangi bir başka yöntem şu ya da bu hakkın bütün diğerlerine tercih edilmesi gerektiğini kanıtlayamaz. Önceden varsayılan bir öze, önceden belirlenen bir yararlılığa, önceden nitelenen bir iyiliğe dayanmadıkça hiçbir şey bir haklar hiyerarşisi oluşturamaz. Sadece ve sadece tek bir koşuldan -insanın isteği- kaynaklandıklarına göre haklar meşruiyetleri açısından oldukları gibi zorunlulukları açısından da denktirler.

İdeolojilerin hatası kendi çatışmalı durumlarını insana aktarmalarında yatar. Bu hata insanın mükemmelleştirilmesi gerektiği bir zamanda parçalanıp bölünerek kendi kendisi ile karşı karşıya konarak yıpratılmasında yatar. İşte bu nedenle ideolojileri bırakmak gerekiyor. Bugün alacakaranlıkta kalan hakların şafağını yaratacak koşullar ideolojilerden başka bir yerdedir.

II. Hakların Koşulları

İnsan haklarına ilişkin bütün antlaşmaların giriş bölümünde şunu okuyabiliriz: "...Korku ve sefaletten kurtulmuş özgür insani varlık ideali, ancak herkesin, haklarından (medeni ve politik haklara ilişkin Antlaşma'da, bu hakların yanısıra ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar da anılıyor; ekonomik, toplumsal ve kültürel haklara ilişkin antlaşma, aynı şekilde, bu hakların yanısıra medeni ve politik haklardan da sözediyor) yararlanmasına izin veren koşullar yaratıldığında gerçekleştirilebilir." Burada tercih, farklı hakların karışımı içinde siliniyor. Uluslararası hukukun bu metinleri yüreğe su serpen diğer işaretlere eklenerek, tercihin yok olduğuna dair mutluluk verici bir işaret oluşturuyorlar. Oysa hakların ayırdedilmezlikleri geleceklerinin koşullarından biridir. Ayrıca ve daha önemlisi, bu metinler başka bir koşulu vurguluyorlar. Bu koşul daha belirleyici, çünkü tehlikeli ideolojik çekişmelere değil insan durumunun içyüzüne dayanıyor: Korkudan ve sefaletten kurtuluş.

1. Hakların ayırdedilmezlikleri bütünlükleri içinde ve bölünmeden kavranışları, kısacası, tercih durumunun olmaması kaygısı çeşitli örneklerle ortaya çıkıyor.

Her iki uluslararası antlaşmanın da kapsadıkları devlet sayısı hemen hemen aynı. Buna rağmen, iki metin içerikleri ve uygulama mekanizmaları bakımından son derece farklı. Öte yandan, çeşitli başka hakların uygulanmasını koşullandıran haklara ilişkin uluslararası sözleşmeler parlak bir başarı kazanıyorlar. Özellikle, ekonomik ve toplumsal haklarla olduğu kadar medeni ya da politik haklarla da ilgili olan ırk ayrımcılığına maruz kalmama hakkı hızla ve çok yaygın bir biçimde tanındı: Aralık 1966'da

BM tarafından kabul edilen, ırk ayrımcılığının her biçiminin yok edilmesine dair Sözleşme, Ocak 1969'dan itibaren yürürlüğe konulmak üzere onay ve kabule sunuldu. Bu, Birleşmiş Milletler himayesinde hazırlanan sözleşmelerin tarihinde, kabul edilme ile yürürlüğe girme arasında şimdiye kadar görülmüş en kısa süredir. Bugün bu sözleşme BM'nin üyelerinden dörtte üçünü bağlıyor.

Haklar arasındaki tercihleri hafifletme çabası, 1975 Helsinki Konferansı'nın son kararının terimleriyle sosyalist Devletler ile liberal Devletler, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde özellikle ilginç bir görünüme bürünüyor. Metnin (genellikle "üçüncü sepet" denilen) üçüncü kısmı, hakların ve işbirliğine öncelikle konu olan etkinliklerin, kişisel olanlar (aile bağları temelinde ilişkiler ve toplantılar, farklı Devletlerin yurttaşları arasındaki evlilikler, kişisel yer değiştirmeler) kadar ekonomik, toplumsal ya da kültürel alanları da (turizm, spor, enformasyon, kültür, eğitim) kapsadığı gözleniyor. Ayrıca bu alanlardaki "karşılıklı ilişkilerin artmasının", "ayrım yapılmadan insan kişiliğinin ruhsal açıdan zenginleşmesi..." hedefini taşıması da anlamlı: Bütün hakların kesiştiği noktada, kişi yeniden ön plana geliyor.

Bu ve benzeri başka tutumlar şu ya da bu haklar kategorisinin lehine yapılan tercihleri reddederek, hakların geometrik alanı olan kişiye, saygınlığını iade etme yönünde bir niyete işaret etmektedir. Dolaylı olarak, politik ilişki de böylelikle artık İktidar'ın tekliğiyle değil kişi ve İktidar olarak iki ögesiyle birlikte ele alınmış olmaktadır. Önceki tüm taleplerin sonucu olarak, hakların global kavranışı, bireyin ötesinde ve kategorik kolektivizmlerin üstünde kişiyi yeniden bulmaya izin vermektedir.

Yine de yanılgıya düşülmesin. Hâlâ insanı iyice

belirlenmiş somut bir durumdan çok en farklı ayrıcalıklarının bütünlüğü içinde canlandırma yönünde bir niyet, bir istek sözkonusudur. Bu yüzden Helsinki Kararı'nın uygulanması konusundaki güçlükler çok ciddidir ve 1976'dan beri çok sayıda çalkantıya yol açmaktadır. Daha genel olarak, kişi dışı ve kişi üstü zorunluluklara yönelik referanslar daha baskın olmaya devam ediyor. Halkın özgürlüğünün, gelişmenin, sosyalist devrimin, demokrasi ilkelerinin korunmasının (bunlar sadece en çok ileri sürülenler) gereklerinden kaynaklanan "zorunluluklar" kişilikçiliği geri plana itiyor. Bu zorunluluklar eğer basit bir şekilde hakları ortadan kaldırmaya varmazlarsa, tercihleri ve hiyerarşileri gündeme getirerek, soyut hakları sadece değişken işlevlere indirgeyerek, hakların yararlılıklarını kendi hedeflerine ulaşmak için kullanırlar.

İleri sürülen ve aynı zamanda büyük hedefi oluşturan gerekçe "terörden ve sefaletten" (Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin girişi) kurtulmaktan daha az bir şeyi içermez. Kuşkusuz bütün hakların birinci koşulu olan ve hayvandan insana, bireyden kişiye dönüşümü yönlendiren bu gerekçedir.

2. Çünkü insan hakları sorununun can alıcı noktası buradadır: İnsanın korkularının anası olan sefalette; sadece haklar sorununun değil politika sorununun can alıcı noktası da budur. Doğal hukuk akımı "doğal durum"a son verme iradesini politikanın, İktidar'ın ve dolayısıyla politik ilişkinin kaynağı haline getirerek, metaforik bir biçimde de olsa, bunu tam olarak gösterdi. Doğal afetlerin ve insanların kendi kurdukları tuzakların ortasında korkmuş, sayıklayan, en güçlünün avı ve bütün haksızlıkların kurbanı yoksul kişi; bu, doğal durumun Hobbes tarafından dramatik bir şekilde betimlenen boğuntu içindeki insanıdır. Bu insan aynı zamanda

bizim çağdaşımızdır. Korkudan kurtaran, güç ve şans eşitsizliğini ortadan kaldıran bir düzen kurma arzusu da bize aittir; sefalet saplantısı da. Her zaman mutlak bir sefalet, tam bir yoksulluk değil, göreli bir sefalet sözkonusudur: İnsanlar arasındaki eşitsizliğin, haklar arasındaki eşitsizliğin dışa vurduğu sefalet.

Bugün bu sefalet dünden daha kuvvetli bir şekilde, hakların gelişimi ve fiili kullanımı önündeki en büyük engel olarak hissediliyor. Rousseau'dan beri bol bol işlenen, toplumdaki insanlar arası eşitsizlik temasına halklar arasındaki eşitsizlik ekleniyor. Sömürgesizleştirmelerle büyük ölçüde genişleyen ve bütün çıplaklığıyla ortaya çıkarılan uluslararası ilişkiler ve gerilimlerine ilişkin açık ve genellikle belirleyici olan olgu, her gün daha gürültülü ve belirgin bir şekilde su yüzüne çıkıyor; ve büyük ölçüde ona yol açan ve besleyen ürküntü verici demografik büyüme kadar önüne geçilemez olduğuna inanılınaya çalışıldığı halde, çok daha çekilmez olduğu hissediliyor. Sanayileşmiş toplumlarla azgelişmiş (stratejik hammaddelere sahip olan toplumlar bir ölçüde istisna kabul edilebilir) toplumlar arasındaki artan mesafeyi, zenginliklerin bir azınlık yararına biriktiğini ve insanlığın feodal türde bir uluslararası topluma doğru geliştiğini ortaya koyan rakamlar ve istatistikler gözümüzün önünde.

Uluslararası toplumun proleterlerinin ("üçüncü dünya", "bağlantısızlar", bugün sayıları yüz yirmiyi geçen "77'ler grubu") tepkilerinin keskinliği, ekonomik ve daha fazlasını içeren "yeni bir düzen" ilan etme ve oluşturma konusundaki hırsları anlaşılabilir bir şeydir. Sözkonusu olan mutlak bir eşitliğe değil, eşitleştirmeye; şanslar, eylem araçları, ayrıcalıklar ve haklarla eşitlik olasılığına ulaşmaktır. Halkların kendi durumlarını özgürce belirleme

hakkının derin anlamı budur: Herkesin refahı için bütünün zenginleştirilmesi hakkı.

İnsanlığın en azından beşte dördünün içinde bulunduğu büyük sefalet Çin yöneticilerinin Mao Zedung'dan sonra, tekrarlamaktan hoşlandıkları şeyi açıklıyor ve haklı çıkarıyor: "Günümüz dünyasında ülkelerin bağımsızlığı arzuladığını, ulusların kurtuluşu istediğini, halkların devrime özlem duyduğunu gösteren, geri döndürülemez bir eğilim var." Dünya çapındaki eşitsizliğin azaltılması halkların herbiri içindeki hak talebinin olduğu gibi, bununla birleşen dünya çapındaki hak talebinin de ana temasıdır. Dolaylı olarak, eşitsizliğin azaltılması insan hakları, insanın *bütün* hakları lehine bir taleptir. İnsan haklarının geleceği sefaletin azaltılmasına; sefaletin azalması doğal durumun sona ermesine; doğal durumun sona ermesi eşitsizlikçi karışıklığın bitmesine; eşitsizlikçi karışıklığın bitmesi toplumlar içinde olduğu gibi toplumlar arasında da yeni bir düzenin kurulmasına bağlıdır. Bu noktaya ulaşmak için, devrime ve devrimin de başarılı olmak için yarattığı güçlü İktidar'a ihtiyaç olmasının ne önemi olabilir?

Dikkatli bakılırsa bütün çağdaş çatışmalar pratikte, bütün ajitasyonların temel motifi olan bu talebin bir ifadesine indirgenir. Namibya zencilerinin kavgası, Camilo Torrès, Helder Camara ve devrimci Hıristiyanlar tarafından Latin Amerika'da yürütülen kavgayla sefaletin nedenlerine karşı bir mücadele içinde birleşir. Ve sefalete, bu adsız ve prenssiz tiranlığa kökten son vermeye yöneldiği takdirde, devrimci isyan her yerde zorunlu ve meşru hale geliyor; Kilise bile, "apaçık ve uzun süreli" olduğunda "kişinin temel haklarına ciddi bir saldırı" anlamına geldiğinde ve "ülkenin ortak çıkarına tehlikeli bir biçimde" zarar verdiğinde (Papalık Genelgesi, *Po-*

pulorum Progressio, 31) sefalete karşı şiddetle mücadele verilmesini kabul ediyor. Avrupa'da ekonomik gelişme dönemlerine denk düşen hak talebi olayları özgürlüğün, sefalete karşı ve refahın eşitlikçi biçimde bölüştürülmesine yönelik bir evrimden yana mücadeleden geçtiğini çoktan gösterdi. Ve bugünlerde, *en zengin ülkelerin*, İktidar'ın genişlemesine karşın, sadece ayrıcalıklı oldukları için ayrıcalıkları olan, kişisel hakların göreli bir gelişimine de tanık olduklarını ortaya koymaları hiç de bir tesadüf değil.

Hak talebinin ve hakların şafağı, sefaletin yok olmasında yatıyorsa, insanlık hak talebi hakkında her şeyi yeniden öğrenmelidir. İktidar'a, yani ancak bir canavar ya da bir robotun yüzüne sahip olabilen bu barbarlığa yönelmeden, doğal durumun dışına götüren yolu bulmalıdır. İnsanlık kendini doğadan *ve* insandan kurtarmalıdır.

Fakat "sefalet" varolmaya devam ettiği sürece, aklın özgürlüğünden doğan hiçbir itiraz İktidar'ın esinlediği "korku"yu azaltmayacaktır. Bu demektir ki, baskıların sona ermesi ancak eşitsizlikleri azaltmaya yönelik ortak bir istek üzerinde temellenen yeni bir insanlık düzeninin sonucu olabilir. Bu, o zaman da kayıtsız olmamakla birlikte, eskiden olduğundan çok daha belirleyici olan adaletli bölüşüme *ilişkin nedenlerle her şeye yeniden* başlamak gerekir demektir. Kişilikçiliğin yolu, bu konuda bazı deneyimlere sahip olanlar kadar henüz ona yaklaşmamış olan uygarlıklarca da yeniden açılmalıdır; dikkatler, saçmalamalardan doğan kısır tartışmalardan çok, yolun ve ilerlemenin somutluluğuna yöneltilmelidir. Toplumların ortak iradesi ve dayanışma içindeki eylemi olmadan kişisel haklar, örgütlenmeleriyle evrensel olarak nasıl ortaya konuluyorlarsa öyle kalacaklar: Parçalı, aldatıcı, imkânsız.

İKİNCİ KISIM
HAKLARIN ÖRGÜTLENMESİ

Çağdaş baskıları hafifleştirmek ve İktidar'ın güncel yayılmacılığını engellemek üzere kişilikçi hak talebine geçmek ya da onu yeniden öğrenmek sözkonusu olduğunda, hakların etkililiği her durumda hem engelini hem de çerçevesini oluşturan şeye çarpıyor: Hakların örgütsel sistemi. Bu alanda, görünüşte büyük bir çeşitlilik varsa da, farklılıklar aslında sadece dereceyle ilgilidir. Bu farklılıklar esas olarak insan haklarının örgütlenmesine ait olan eğilimleri ve derindeki değişmez olguları gizlememektedir.

Sözkonusu eğilimler sınırlandırmaya yönelik eğilimlerdir. Hak talebi İktidar'a karşı kullanılır ve formüle edilir. Fakat hakların varoluşunu ve özünü kural dolayımıyla düzenleyen İktidar'dır; kural hakların uygulanmasının bütün koşullarını ve biçimlerini belirler ve o olmasa kişisel ayrıcalık hakkın oluşturucu bir ögesi olmaz.

"Keyfi"liğiyle tanınan İktidar, aynı sonuca kural dolayımından geçmeden varan İktidar'dır. Kuralı kullanan "yasal" İktidar haklar karşısında zorunlu olarak daha az zorlayıcı değildir, çünkü hakların örgütlenmesi hukuki olduğu için doğası gereği hakları kısıtlayıcıdır. Bu örgütlenmenin değişmez sorusu kuralın nereye kadar izin vereceği ya da izin vermek zorunda olacağı değil, fakat hangi noktaya ka-

dar engel olmayacağıdır. Sorun İktidar'in neye izin verdiği değil, neyi reddettiğidir. Zaten İktidar-kişi ilişkisinin sürekli bir sorunsal olmasının nedeni budur: Örgütleyici bir kural aracılığıyla hareket eden İktidar'ın sınırlama eğilimi, baskıların hafifletilmesi ve kural tarafından dayatılan sınırların genişletilmesi için sürekli bir hak talebine yol açar (ve açmak zorundadır).

Hakların örgütsel sisteminin değişmezleri sınırlamaya yönelik bu doğal eğilimi ortaya koyar. Bu eğilim her zaman üç hakim ögeden oluşan aynı şema etrafında tasarlanır: İktidar'ın az ya da çok cimri bir biçimde toplumsal gövde içinde kabul edilen hakları belirlemesini sağlayan *tanıma*; toplumsal gövdenin korunması gerekçesiyle, İktidar'ın hakların kurala bağlanması dolayımıyla kullandığı *denetim*; nihayet, İktidar'ın somut araçlara ve kullanımlarının fiili güvencelerine el koyarak, hakları içine yerleştirdiği *bağımlılık*.

Ayrıntılardaki ve derecelerdeki farklılıklara rağmen, geniş kısmı -tanıma- sınırlı bir etkililiğe açılan bu tür bir huni, şu ya da bu açıklık ve bütünlükle her yerde bulunur. Global olarak politik ilişki İktidar lehine ve ne denli az otokratikse sistem de o kadar eksiksiz olur. Bu demektir ki, Hıristiyanlıktan, kişilikçi esinden doğan ve liberal denilen toplumlarda sistem teorik olarak eksiksizdir. Bu toplumların çoğu sistemin güzellikleri ve erdemleriyle böbürlenir: Kibar ya da yüzeysel çözümleyiciler, değerlendirme yeteneğinden yoksun politikacılar, basit ve saf yurttaşlar. Sistemin yutturmacılığı, aslında bütün ölçüde yanılsamadan, ikiyüzlülükten, düzmeceden ve mistifikasyondan başka bir şey olmayan insan haklarını gerçekleşmiş gibi göstermeye yönelmesiyle doruğuna varıyor: gerçek şu ki, otokratik toplumların sinik dobralığına sahip olma-

dıkları için, liberal toplumlar, hakların örgütsel sisteminin çok sayıdaki kısıtlayıcı sonucunu iyi kötü gizlemek için hile ve kaçamaklara başvurmaktadırlar.

I. BÖLÜM
HAKLARIN TANINMASI

İnsan haklarının tanınmasının hakları saptadığı mı yoksa yarattığı mı burada tartışılmayacak. Sorun salt spekülatif niteliktedir. Tanımanın aslında kendinden önce zaten varolan ayrıcalıkların onaylanması olduğunu varsayalım. Ne var ki, tanınmadıkları sürece haklara somut olarak ne başvurulabilir ne de onlardan yararlanılabilir. Tanıma hakların etkililiklerinin ve karşı çıkılabilir olmalarının kesinlikle ilk koşulu olduğuna göre tanımanın hakları yaratıp yaratmadığının bir önemi yoktur. Ama ilk koşul, daha fazlası değil: Tanımanın kapsadığı hakların onaylanması onları potansiyel halde bırakır, ayrıcalıkları formüle eder, ancak sadece mümkün olanları, öyle ki ta başından beri kişinin durumu son derece belirsizdir ve azaltılması İktidar'a bağımlı bir rastlantısallık taşır.

I. Hakların Onaylanması

Sağduyu sık sık hakların tanınmasındaki farklı yöntem ve biçimleri birbirine karıştırır. Bununla birlikte, hukuki olup olmamalarına, yani bir kuralı kullanıp kullanmamalarına göre haklar yapıları ve etkileri açısından ayırdedilirler. Hakların onaylanma düzeyi her toplumda olduğu gibi uluslararası toplumun kendisinde ve bir durumdan başka bir

duruma açıkça farklılık gösterir.

1. *Hakların ülke içinde onaylanması* konusunda, hak bildirgeleri kendi başına hukuki olmayan bir tanımanın olağan yöntemini oluştururlar. İşlevleri aslında haklar düzenlemek değil, sadece bir toplumun yaşamının yeni bir safhası bağlamında onları doğrulamaktır. Bunların önemi sosyal-politik dönüşümler, hatta devrimler, sırasında ortaya çıktıkları gözleniyor. Kişisel ayrıcalıkların ifadesinde kullanılan dolayımdan ötürü bildirgeler politik açıdan belirli bir ideolojiyi olmasa da bir felsefeyi ve o zamana kadar yerleşmiş olandan çok daha fazla istenilen bir toplumsal ahlâkı dile getirirler. Pedagojik ve sık sık ikna edici bir nitelik taşıyan bu bildirgeler, her şeyden önce, kurallarla istikrar kazandırılacak olan yeni düzeni formüle ederler.

Ünlü bildirgelerin hepsi yeni ayrıcalıkların doğduğu bir devrim, politik açıdan bir dönüşüm, toplum sözleşmesinde ve politik sözleşmede bir yenilik anlamına geliyor. 1776 Amerikan Bildirgesi, 1789 Fransız Bildirgesi, "emekçi ve sömürülen halkın haklarına" ait 1918 Rus Bildirgesi, "yirmi altı falanj noktasını" kapsayan 1934 İspanyol Bildirgesi ve diğer birçoğu, doktriner, programcı, eğitici ve gelecek yönelimli hak bildirgelerinin kurallar oluşturmadıklarını (ya da henüz oluşturmadıklarını), ancak istenilen yeni bir düzenin habercisi olduklarını gösteriyor. Bunlar politikanın "amentü"südürler.

Bunun anlamı bildirgelerin; hakların İktidar tarafından belirlenmesinin ilk adımını oluşturduğudur. Tarih bildirgeleri her zaman için, halktan gördükleri onay adına, halkın katılımı olmaksızın, yöneticiler ya da yönetici olmak üzere olanlar tarafından (meclisler veya devrimci konseyler, geçici hükümetler, muzaffer partiler) hazırlandığını göstermiştir. Bildirgeler sayesinde İktidar hakların yön-

lendirilmesi, özlerinin, sınırlarının karşılıklarının -özellikle "görevlerin" belirtilmesi yoluyla- belirlenmesi inisiyatifini ele alır. Bununla birlikte bildirgeler, herhangi birine karşı ahlâki ve psikolojik zorlama dışında herhangi bir zorlama ögesi içermezler; hakların tanınmasını içeren hukuki bir metin içinde temellendirilmeden benimsetilemeyen inançların, tercihlerin ve eğilimlerin altını çizerler.

Hakların hukuki onayı, hepsi aynı sonuca -hakların sınırlanması- yol açan farklı yöntemlerle gerçekleştirilir.

Bazı tarihsel nedenler ve politik tutumlar nedeniyle, özellikle istikrarlı bazı toplumlar insan haklarını kimi zaman eski metinlerden (bildirgeler, yasalar) kimi zaman ise yargılama kurullarının tekrarladıkları kararlardan (mahkeme görüşleri) doğan alışılmış formülasyonlardan elde ederler. Büyük Britanya bu konuda en çarpıcı örneği oluşturur, çünkü burada hakların onayı az sayıdaki oldukça kısmi metinden (Habeas Corpus Kararı, 1670; Bill of Rights, 1689) ve mahkemeler tarafından kabul edilen ya da yasaklanan pratiklerden kaynaklanmıştır.

Çoğunlukla tanıma, ilk sırada anayasa olmak üzere, yazılı kurallar tarafından gerçekleştirilir. Bazen bir tek bazen ise birbiri ardına gelen tamamlayıcı birçok metinde (Franco İspanyası'nda) yer alan tanıma, hemen hemen her zaman insan hakları ile ilgili düzenlemeleri kapsar. Bu konuda hiçbir açıklamanın yer almadığı 1875 Fransız Anayasası kanunları ünlü bir istisnadır. Burada haklarla ilgili anayasa metinlerinin çok ayrıntılı (1936 ve 1977 SSCB Anayasaları; 1933 "Salazar yanlısı" Portekiz Anayasası; 1949 Hindistan Anayasası; Afrika ve Latin Amerika'daki birçok anayasa) ya da kısa (ABD) olmasını; ya da anayasa maddelerinin konu-

sunu mu yoksa önsözünü mü oluşturduklarının (1946 ve 1958 Fransız Anayasaları); ya da yerleşik bir ahlâka sadık olarak kaleme alınmış eski bir bildirge ile eklemlenip eklemlenmediğinin önemi yoktur. Yapılması gereken bu metinden sadece insan hakları ile ilgili sonuçları çıkarmaktır.

Öncelikle anayasanın onayladığı ayrıcalıklar sadece insana özgü soyut şeyler değildirler; hukuki formasyonları gereği olumlu haklar durumuna gelirler ve toplumsal düzende kabullenilirler. Böyle olunca sadece "dokunulmaz" değildirler, aynı zamanda başkasının olduğu gibi İktidar'ın da karşısında yer alabilirler.

Ayrıca, dokunulmazdırlar, çünkü ancak anayasada bir revizyonla değiştirilebilirler. Gerçekleşmesinin genellikle çok kolay olmasından ve dokunulmazlığı kolaylıkla bozmasından bağımsız olarak, bu revizyon anayasada önemli boşluklar olduğunda her zaman için avantajlı değildir. O halde, yasamaya dair ek metinler gereklidir, öyle ki haklar az (anayasa) ya da çok (yasalar) değiştirilebilen farklı hukuki rejimlere işaret ederler ve bu metinler haklara karşı değişken bir güvensizliğe yol açarlar. Fransa örneği bu durumu gayet iyi kanıtlar.

1958 Anayasası'nın maddeleri hakların tanınmasını açıkça içeren çok az düzenlemeye sahiptir (2. madde: inanç özgürlüğü; 4. madde: politik parti ve gruplar kurabilme özgürlüğü; 66. madde kişisel özgürlük ya da kişisel güvence). İşin özü, "Fransız halkının, 1789 Bildirgesi'nin tanımladığı ve 1946 Anayasası'nın önsözünde onaylanan ve tamamlanan insan haklarına olan bağlılığını büyük bir ciddiyetle ilan ettiği" önsözde üstü kapalı olarak yer alır. Oysa 1946 Anayasası 1789 Bildirgesi'nin ötesinde, "Cumhuriyet yasalarınca tanınan temel ilkeleri" hedefler.

Genellikle önemsiz nedenlerden ötürü bazı haklar ve temel özgürlükler 1789 ya da 1946'da açıkça tanımlanmamıştı ya da belirsiz terimlerle ifade edilmişti. Ancak III. Cumhuriyet sırasında yasalar tarafından tanınmışlardı (basın özgürlüğü, 1881; sendikal özgürlükler, 1884; dernek kurma özgürlüğü, 1901; vicdan ve din özgürlüğü, 1905; toplantı özgürlüğü, 1907). Daha az önemsiz olmayan diğer haklar kesinlikle hiçbir anayasa veya yasa metninde tanınmamışlardır, ancak yol açtıkları zararların cezai yaptırımından *a contrario* olarak çıkarılırlar: Yaşamla ilgili birçok hak, ikamet yerinin ve iletişimin dokunulmazlığı hep Ceza Yasası'ndan doğmuştur. Nihayet serbestçe yer değiştirme hakkı, haber alma hakkı gibi bazı haklar ancak metinlerin ısrarı sonucunda güçlükle elde edilebilmiş, ama hukuk bilimi tarafından yargıçlar yoluyla onaylanmışlardır.

1971'den bu yana Anayasa Konseyi anayasanın önsözünde yer alan "Cumhuriyet yasaları"na gönderme yaparak, bu heterojenliği azaltma kaygısını taşımaktadır. En sonunda Konsey "1958 Anayasası'nın önsözünde onaylanan, 1946 Anayasası'nın önsözünde ilân edilen ve Cumhuriyet yasaları tarafından tanınan temel ilkeleri" oluşturduğunu düşündüğü tüm hakları anayasada topluca onaylama noktasına vardı. Bulunan formül 1789, III. Cumhuriyet ve 1946'daki tanımaların artmasına olanak sağlayacak esnekliktedir. Ama bütün belirsizlikleri yürürlükten kaldırmıyor (örneğin yaşam hakkı konusunda hamileliğe gönüllü son verme ile ilgili yasanın anayasaya uygun olup olmadığının değerlendirilmesi sırasında mahkemenin 1975'de ortaya koyduğu gibi). Bu formül, Konsey'e, tanınan hakların belirlenmesinde, onu bu alanda cumhuriyetçi anayasal bir geleneğin efendisi yapacak derecede saygın ve dolayısıyla tartışmalı bir gö-

rev veriyor. Ama hakların tanınmasındaki farklılığı, hakların yetersizliklerini ve belirsizliklerini engellemiyor.

Bu yetersizlikler ve belirsizlikler 1974'den 1977'ye kadar bellibaşlı siyasal partiler ve hükümetin inisiyatifinde sürdürülen özgürlükleri kodlama girişimleri (hukuki düzenleri olduğu kadar onaylanmaları ile de ilgili olarak) tarafından giderilemedi. Sonuç Ulusal Meclis'te "özgürlüklere ilişkin özel bir komisyon" tarafından görüşülen tek bir anayasa önerisi idi. Bundan bir adım öteye gidilmedi.

Kuşkusuz bu tür bir girişim devrimden değilse bile, en azından anayasal bir rejim değişikliğinden yararlanarak sonuca gidebilir, ama asla normal bir dönemde değil. Özellikle, hakların onaylanmasında yapılacak kaçınılmaz bazı düzeltmeleri hukuki zincirlerin güçlendirilmesi yönünde bir bunalıma yol açmasından korkulabilir; çünkü anayasada tanınmaları *en uzun* süren ve *en fazla titizlikle incelenen* hakların genellikle otokratik politik rejimlerin yanında olması doğaldır: Çünkü hakların hukuki onayı zaten onlara yönelik bir kısıtlamadır.

Çünkü hakların anayasal onayının insan için bir güvence olduğunu ileri süren argüman, İktidar'ın, sinizmi sayesinde ustalıkla sürdürdüğü bir aldatmacadır. Gerçekte her şey argümanın ileri sürüldüğü reel demokratizme bağlıdır. Pratikte onaylama yönetilenlerden daha çok İktidar'ın işidir ve bu durum politik ilişkiyi, politik sözleşmeyi *ab initio* bozmaktadır. Öncelikle anayasalar, seçimle oluşturulan meclislerde toplanmış olsalar bile otorite hakkını veya olgusunu ellerinde tutanlar tarafından hazırlanırlar ve gözden geçirilip düzeltilirler. Sonra, eğer istenilirse (ki nadiren olan bir durumdur), onaylanmaları bir düzene sokulabilir. Birçok refe-

randum çekici ya da baskıcı şeflere, ilerici oldukları için yüce nedenlere, tartışılamayan ideolojilere ya da sadece zorlama ve baskılara verilen onaydan başka bir şey değildir. Kanıt: Pratikte hiçbiri bir anayasa tasarısının reddedilmesi ile sonuçlanmamıştır ve Mayıs 1946'da IV. Fransız Cumhuriyeti'nin ilk anayasa tasarısının başına gelen terslik son derece istisnai bir durumdur.

Gerçekçi olalım: Anayasalar şu anda yönetmekte ve gelecekte de yönetecek olanlar tarafından hazırlanıyorlar. O halde, dile getirdikleri hakların tek yanlı onaylanması art düşünce taşımayan cömert bir bağış olmayacaktır. Kullanılan metinler ve içerikler ne olursa olsun anayasalar az çok güçlü ve açık bir biçimde "verilenler verilmeyenlere denktir" atasözünü yalanlar: Bu alanda çok şey engellenir ve genellikle verilmeyenler verilenlerden daha çoktur. Buna ikna olmak için *bütün* tanımaların sadece hakların birçoğunu -ki bunlar her zaman en önemsiz haklar değildir- esgeçmekle kalmayıp verilen hakların sınırlarından sözetmekten *asla* geri kalmadıklarını belirtmek yeterlidir. Bir toplumda hakların onaylanması, kaçınılmaz gözboyama ve hile payından ötürü büyük ihtiyatla karşılanmalıdır. *A fortiori*, uluslararası toplum nezdinde gerçekleşen tanıma olayları, bazı kesin kazanımlara rağmen, kuşkuculuğu haklı çıkarmaktadır.

2. *Hakların uluslararası düzeyde onaylanması*, bugün zengin ve net olabilmek üzere belirsizliği geride bıraktı. 16. yüzyılda Las Casas, 17. yüzyılda Grotius ve daha sonra Kant ve rahip Saint-Pierre gibi birkaç idealistin düşlerine rağmen, uluslararası toplum insan hakları üzerine ancak bu yüzyılın başında düşünmeye başladı. Hümaniter düşüncelerin oldukça erken bir dönemde köleliğin kaldırılması ve siyasi sığınma konularında anlaşmalara yol

açtığı sınırlı durumlar hariç tutulursa, uluslararası toplumun tamamının insan haklarını topluca onaylaması için iki dünya savaşına, sosyalist devrimlere ve bağımsızlık hareketlerine bağlı bunalımları beklemek gerekti. Azınlıklarla ilgili haklara ve çalışmayla ilgili birçok hakka dair ve ILO'nun faaliyetlerinin sonucu olan antlaşmalar bir yana iki savaş arasında bile, bu yolda çok az ilerlendi. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi insan haklarını unuttu ve yalnızca manda rejimlerinin uygulandığı yerlerde ezilen halkların haklarını ele almaktan başka bir şey yapmadı.

Nasıl Devletler'de hakların onaylanması karışıklık ve bunalımların sonucunda gerçekleşti ise uluslararası toplumda da ancak Haziran 1945'de bilinen kötülükler ve saçmalıkların ardından gerçekleşebildi. Birleşmiş Milletler Yasası antlaşması ile "Birleşmiş Milletler Halkları" "insanın temel haklarına, onun saygınlığına ve taşıdığı değere olan inancı bir kez daha belirtmekte kararlı" olduklarını açıkladılar ve başka hedeflerin yanısıra, "insan haklarına ve temel özgürlüklere duyulan saygıyı yüreklendirerek... uluslararası işbirliğini gerçekleştirme"(1. madde) hedefi üzerinde durdular. Bu, son derece soyut bir bildiri olmakla birlikte, genelliği ve evrensel eğilimli uluslararası hukuk alanındaki formülasyonu nedeniyle insan hakları alanında çok büyük ve gelecek için belirleyici olabilecek bir ilerlemeyi oluşturuyordu. Ne olduğu kırk yıl sonra ortadadır... Yine mi yutturmaca, diye sorulabilir. Bu ileri sürülebilir. Hakların uluslararası onayının, haklarla ilgili ne uluslararası bir düzenleme, ne hakların yararına doğrudan bir eylem ne de Devletler üzerinde etkili bir zorlama anlamına geldiğini, bunun İktidar'ı, haklar yararına bir tutum almaya yönelten bir teşvikten ibaret olduğunu söylemek

daha doğru olur. Bu bir şey değildir, ama ilerde çok şey anlamına gelebilir ve bundan fazlası da beklenemezdi. Kuşkusuz, hakların uluslararası onayının insanın yararına kesin ve etkili sonuçlar doğurduğu, belirli coğrafî çevreler (örneğin Avrupa Konseyi'ne üye Devletler arasındaki göçmen işçiler) içindeki birey kategorileri ile sınırlı kalmış bazı istisnai durumlardan söz edilebilir. Ama genellikle hukukta olduğu gibi gerçekte de bu onaylama Devletlere ve İktidara özgüdür ve tabi ki İktidarın bahşetmeye razı olduğu ölçüde.

Bununla birlikte hakların onaylanmasında kullanılan yöntemleri doğalarına ve gerçek içeriklerine göre ayırdetmek gerekiyor: Bildirgeler ve antlaşmalar.

A) En ünlüleri BM'den çıkmıştır. Çünkü en eski ve en genel bildirge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (10 Aralık 1948) aynı zamanda en çok tanınandır. Diğerleri belli bir insan kategorisine (çocuk hakları bildirgesi, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili bildirge) ya da belli bir haklar kategorisine (her türlü ırk ayrımının kaldırılması ile ilgili bildirge) özgüdür. Ama diğer uluslararası, özellikle de bölgesel kuruluşların bir ya da daha çok insan hakkı yararına onayladıkları bildirgeler de esgeçilmemelidir: Avrupa Konseyi Danışma Meclisi ve Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı çok sayıda ve etkili bildirge; ve 1981'de OUA (Afrika Birliği Örgütü) tarafından kabul edilen çocuk hakları ve refahı ile ilgili bildirge.

Tıpkı ülke içinde geçerli olan benzerleri gibi, uluslararası bildirgeler de zorlayıcı hukuki belgeler değillerdir. "Karar" şeklinde gerçekleştirildikleri için uluslararası bir anlaşmanın hukuki niteliğine ve bağlayıcılığına sahip değillerdir ve bildirgelerin "kabul edilmeleri" bir "antlaşma"nın "onaylanma-

sı" ile karıştırılmaz. Haklı olarak lehte oy vermiş olsalar da devletleri değil içinden doğdukları örgütlenmeyi yükümlü kılarlar. Yani ilkesel olarak, ahlâki, felsefî ya da ideolojik düzenle ilgili tutumları ortaya koyarlar; bir saptamadan öteye giderek geleceğe dair uluslararası bir etiği, olgunun ötesinde bir umudu dile getirirler. Ama devletler içinde hukuki değerden ve yaptırım gücünden yoksun oldukları için, hukuken yararlanmak üzere bunlara hiçbir şekilde başvurulamaz. Bu sonuç, evrensel bildirge konusunda Fransız yargı kurulu tarafından açıkça doğrulanmıştır.

Ancak sözkonusu metinler anayasa hukukunda yer alıyorlarsa; bu ülke hukukuna gönderme yaparak uluslararası bildirgeleri ülke hukukuna ekliyorsa (evrensel bildirge konusunda bazı Afrika ülkelerinin anayasalarının durumu) ve böylelikle de kimi zaman hakların anayasal tanınması ile sınırlı kalan bir geçerlilik kazanıyorlarsa; ya da bu metinler ülkedeki kuralların yorumlanması için referans metinlerini oluşturuyorlarsa (1978 İspanyol Anayasası, evrensel bildirge ile ilgili 10-2. madde örneğindeki gibi); ancak bu koşullarda durum başka türlü olabilir.

İlk bakışta Helsinki Kararı (uluslararası bir kuruluştan değil diplomatik bir konferanstan doğan) kuralların değil sadece iyi niyetin zorlaması ve yaptırımı altında değişik ilkeleri ("insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı" ilkesi) uygulamaya koymaya istekli devletlere politik bir amaç birliği sağlayan, haklarla ilgili uluslararası bir bildirgedir. Bu arada başlangıçtan itibaren kararın imzalayanlara en azından ulaşılması amaçlanan sonuçlar konusunda yaptırımlar uygulayacağı düşünülmüştü. 1986'da Uluslararası Adalet Mahkemesi kararı bu anlamda yorumlamıştı.

B) Buna karşılık, uluslararası antlaşmalar tamamen farklıdırlar ve Devletler tarafından onaylandıklarına göre Devletlerin hukuku ile bütünleştikleri ve kendi iç yasaları ile aynı etkilere sahip oldukları için de önemli bir durumdadırlar. Ayrıca çok genel olarak, anayasayı değil ama ülkedeki yasaları aşarlar.

Bu konuda, altmış tanesi 1945'den sonra gelen yaklaşık seksen örnek sözkonusudur. Bazıları mümkün olduğunca çok sayıda Devlet tarafından uygulanmak üzere uluslararası örgütlerin koruyuculuğunda hazırlanmıştır. Birey ya da hak kategorileri ile ilgilidirler (BM: Kadın hakları Sözleşmesi; Uyruksuzların statüleri ile ilgili Sözleşme; Mültecilerin statüsüne dair Sözleşme; İşkencenin kaldırılması ile ilgili Sözleşme; UNESCO: Eğitim alanında ayrımcılığa dair Sözleşme;ILO: Zorunlu çalışmanın kaldırılması ile ilgili Sözleşme); ya da geniş bir haklar bütününe dairdirler (BM: İki Uluslararası antlaşma; her türlü ırk ayrımcılığının önlenmesi konusundaki Sözleşme). Bölgesel örgütlerden doğan diğer antlaşmaların doğal olarak daha sınırlı bir kullanım alanları vardır. Aynı şekilde onlar da bir haklar bütününü kapsarlar (Avrupa Konseyi: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bu sözleşmeye eklenen protokollerden altısı; Avrupa Sosyal Yasası; OEA (Amerika Devletleri Örgütü): Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi; OUA (Afrika Birliği Örgütü): İnsanların ve halkların haklarına ilişkin Afrika Yasası) ya da hak ve birey kategorilerini kapsarlar (OEA: Diplomatik sığınma ve ülkesel sığınma sözleşmesi; 1985 işkencenin engellenmesi ve cezalandırılması ile ilgili sözleşme; OUA: Afrika'daki mültecilerin sorunları ile ilgili sözleşme).

Bu bolluk gereğinden fazla süslü bir edebiyatla birlikte yanıltıcı olabilir. Oysa gerçek, övgü ve ra-

hatlama konusunda ölçüyü kaçırmamaya zorlamaktadır.

Öncelikle, evrensel sözleşmelerin çoğunluğu, şimdiki Devletlerin üçte biri tarafından, kimi zaman ise bu sözleşmelerin yürürlüğe girmesi için gerekli asgari sayıda ülke tarafından onaylanmadı. Ancak on dokuz tanesi yetmişten fazla ülke tarafından onaylandı ki bunların dördü. ILO çerçevesindeydi; silahlı çatışma içindeki insanların yazgısı ile ilgili Cenevre Sözleşmesi 160'dan fazla onay ile rekoru elinde tutmaktadır. İki Antlaşma'nın durumu (Ocak ve Mart 1976'da yürürlüğe giren) anlamlıdır: 1 Ocak 1989'da BM'nin yaklaşık yüz seksen üyesinden yarısı (92) ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarla ilgili Antlaşmadan yanaydı; 87'si medeni ve politik haklarla ilgili Antlaşmadan, 43'ü ise politik haklarla ilgili ihtiyari Protokol'den yanaydı. On yıl sonra bu sonuçların doyurucu olduğu düşünülebilir mi? Katılmayan Devletler arasında, Kongre'nin bu tür sözleşmelere karşı duyduğu geleneksel hoşgörüye bağlı olarak onaylamayı reddetmesi sonucunda, ABD'nin durumu dikkate değer. Antlaşmalara Kasım 1980'de, ihtiyari Protokol'e ise ancak Şubat 1984'te katılan Fransa'nın durumu da uzunca bir süre aynı idi.

Kısacası, uluslararası sözleşmelerin etkili olarak uygulanabilirlikleri metinsel önemleri ile ölçülemez.

İkinci olarak, uluslararası sözleşmeler nadiren kalıcı oluyorlar. Asya'da bu tür sözleşmeler hiç gündeme gelmedi. Arap Devletleri Arap Birliği'nde konuyu görüşüyorlar. Şu anda, 1981'de Avrupa İslam Konseyi'nin ilân ettiği ve Arap Birliği'nin sözleşmeye dönüştürmesi beklenen (tahmin edileceği gibi çok uzun süredir) bir "İslami İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" vardır. Afrika yavaş yavaş gelişiyor.

Evrensel Bildirge'ye bir referans dışında, OUA (Afrika Birliği Örgütü) Yasası insan haklarına dair hükümler içermez. Ancak, iki yıllık bir çalışmadan sonra OUA metin ve ideoloji bakımından önemsiz olmayan ancak sağlayacağı somut sonuç bakımından sınırlı bir belge olan "İnsan ve halkların haklarına ilişkin Afrika Yasası"nı benimsedi (Haziran 1981). Bu belge Ekim 1986'dan beri yaklaşık otuz beş Afrika Devleti arasında yürürlüktedir.

Buna karşılık, Latin Amerika'da durum daha ileridir: Onaylanan haklar kadar onların korunması için örgütlenen mekanizmalar açısından Avrupa Sözleşmesi'ne oldukça yakın olan, 1969'da imzalanan ve Temmuz 1978'de yürürlüğe giren (Başkan Carter Sözleşme'nin gerektirdiği on bir onayı sağlamak için her şeyi yapmıştı; tabi ki ABD'nin onayı hariç) Amerika Haklar Sözleşmesi 1 Ocak 1989'da yirmi Devleti yükümlü kılıyordu. Organlar (Komisyon ve Mahkeme) yürürlüğe konmuştur, ama hâlâ oldukça sınırlı olan etkinliklerini değerlendirebilmek için vakit erken. Kısacası, sadece, kişilikçi bir geleneği olan Avrupa, 1953'de yürürlüğe giren, "sosyalist" olmayan Avrupa'nın hemen hemen bütün devletlerinin katıldığı, mevcudiyeti sağlam bir geçmişe dayanan ve geleceği olan Avrupa Haklar Sözleşmesi ile ayırdedici bir istisna oluşturuyor.

Üçüncü olarak, onaylamalar sözleşmenin etkinliğini oldukça zayıf düşüren ve sözleşmenin kullanılması için düşünülen işleyiş kuralları üzerinde toplandıkları için tehlikeli olan, az çok önemli "çekinceler" ile dolu olabilmektedirler ve genellikle de öyledirler.

Dördüncü olarak, sözleşmenin etkinliği, yorumlanmasındaki zorluklardan ötürü ertelenebilmektedir. İlk bakışta açık gibi görülen birçok sözcük ve formül taşıdıkları anlam açısından o kadar da açık

değildir. "İşkence", "insanlık dışı muamele", "adli güvenceler" kavramları birçok tartışmaya yol açmıştır. "Çocuk" kavramı bile hiçbir zaman tanımlanmamıştır ve ona gönderme yapan metinlerde oldukça farklı kimseler için kullanılmıştır. Örnekler çoğaltılabilir ve oldukça bol miktarda sergilenebilir.

Nihayet ve özellikle, sözleşmeyi yapanlara karşı sahip oldukları hukuki güçten bağımsız olarak, yürürlükteki uluslararası sözleşmelerin oldukça rastlantıya bağlı bir somut içerikleri vardır. Bu sözleşmelerin Devlet'in hukukuna katılırken hakların tanınmasını zenginleştirdikleri kesin. Ama bunun ne anlama geldiği ve nasıl bir değer taşıdığı biliniyor. Diğer taraftan, fiili olarak kullanılmaları için, son derece nadir durumlar dışında bu sözleşmeler, Devlet'in, hiçbir şeyin yerini alamayacağı, tek bir hareketine bağlıdırlar. Tabi ki Devlet yükümlülük altındadır; ancak imzalamış olduğu hakların ve araç değil, uzun vadeli sonuçlardan ibaret olan yükümlülüklerin uluslararası onayı konusunda tüm serbestliğini koruyarak, yapabildiği kadarıyla, yapabildiği zaman ve imkanları dahilinde.

Bu nedenle, insan hakları ile ilgili sözleşmeler, haklara dair uluslararası bir düzenlemenin yapıcısı değildir, daha çok, Devletleri bir çaba göstermeye teşvik edici niteliktedirler. Uluslararası toplum zorlayıcı olmadığı sürece ve kapsadığı durumlar son derece farklılaşmalar gösterdiği için zorlayıcı olamayacağına göre teşvikin ötesine nasıl geçilebilir? Sözleşmelerin, hakların tebliğ edilmesi ve sonuca bağlanması konusunda Devletler arasındaki bir uzlaşmayı somutlaştırdıkları görünüyor; gerçekte son derece yapay, özlü olmaktan çok söze dayalı bir uzlaşma, çünkü, görüldüğü gibi sosyolojik verilerin farklılığı hakların anlamı ve derin özü hakkında bir konsensüsün oluşmasına olanak sağlayamaz.

Hakların hukuki onayı, ülke içi ya da uluslararası kökenleri içinde ne kadar yayılırsa yayılsın, İktidara özgü olarak kalır ve ancak olası hata varsayımsal olanı yaratır, çünkü gerisi gerçekleştirilmek üzere olduğu gibi kalır. Hukukçuların zaman zaman onaylanmalarını belirtmek üzere "haklardan yararlanılması" diye adlandırdıkları şeyden, hakların fiilen kullanılmasına dek kırk yıllık mesafe vardır, çünkü haklar hukuki olarak tanınmış olsalar da potansiyel güç durumundaki haklardan öteye geçmezler.

II. Hakların Potansiyel Güç Halinde Varolmaları

Hakların devri ancak tanımanın değişik tamamlayıcı koşullarının biraraya gelmesi koşuluyla haklarını fiilen kullanabilen bireyi potansiyel yarar sahibi haline getirir. Bunlar hakların gerçekliğini erteleyici koşullardır; birey bir sürü raslantı ile karşı karşıya kalır; devredilemez olmaktan çok gevşek, dokunulmaz ve kalıcı olmaktan çok esnek olan hakların dayanıksızlığı ile ilgili o kadar çok kanıt vardır ki. Her ikisi de İktidar'ın inisiyatifinde hatta kaprisine bağlı olmak üzere iki tür tanıma koşulu vardır: Tanımanın istikrarına bağlı olanlar ve tanımanın tamamlayıcıları ile ilgili olanlar.

1. Hakların hukuki tanınması sınırlayıcı olarak çeşitli şekillerde değiştirilebilir: Bir anayasa revizyonu ile; bir yasanın yürürlükten kaldırılması ile; uluslararası bir sözleşmenin geçersizliğinin ilan edilmesi ya da onaylanmasından sonra bir çekincenin formüle edilmesiyle. Hakların tanınmasına kısıtlama getirilmesi konusunda bu yöntemler pratikte kullanılmamıştır. Politik, psikolojik ya da yargıya dair zorluklar kısmi ve olağan sınırlamaların çe-

kiciliğinden uzaklaşılmasını sağlıyor. Yapılacak daha çok ve daha iyi şeyler var: Özel zevklerin genel bunalımla bağdaşmaz hale geldiği kriz durumu, yakın gelecekteki tehlikeler, topluma yönelik ciddi tehditler gibi gerekçelerle tanımanın "bir süre askıya alınması"nın kararlaştırılması.

Yöntemler farklı ama sonuç aynı. Bazı anayasalar İktidara (genellikle de yürütme otoritelerine) anayasanın ve dolayısıyla da içerdiği hakların bir süre için askıya alınmasını kararlaştırma yetkisi verirler (Küba, Kenya, Hindistan, İspanya... anayasaları). Yazılı anayasa olmadığında ya da anayasanın sessiz kaldığı hallerde, yasalar aynı olanağı sağlarlar (olağanüstü durum konusunda İngiltere; yine bu konuda ve sıkıyönetim halinde Fransa vb.). Aynı şekilde, uluslararası sözleşmeler de üye Devlete, topluluğa tehdit eden "istisnai tehlike" halinde uygulamaya geçici olarak ara verme yetkisi verirler. Böyle bir "koruyucu hüküm" özellikle uluslararası antlaşmalarda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alır.

Fransız anayasası tek yetkili olan ve birkaç ön danışma dışında önünde herhangi bir engel bulunmayan Cumhurbaşkanı'na, "Cumhuriyet'in kurumları, ulusun bağımsızlığı, topraklarının bütünlüğü veya uluslararası angajmanların yerine getirilmesi ciddi ve acil bir tehditle karşılaştığında ve anayasal kamu erklerinin düzenli işleyişi kesintiye uğradığında", "koşulların gerektirdiği bütün önlemleri" alma yetkisi verir (madde 16). "Anayasal kamu erkleri" korunmak zorunda olduğuna göre, sözkonusu metin kuşkusuz anayasanın ortadan kalkması ile eşanlamlı olacak türden tam bir askıya alma kararına izin vermez; bunun anlamı 16. maddenin uygulanmasının bir darbeye yol açamayacağıdır. Buna karşılık, haklardan ve özgürlüklerden, gerekli oldu-

ğu sürece, tamamen ya da kısmen vazgeçmeyi engelleyen hiçbir şey yoktur. Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün aldığı bütün kararlar gerek kamu görevlileri gerekse bütün vatandaşlar için hakların askıya alınması niteliğini taşıdığına göre 16. maddenin 1961 yılında kullanıldığı tek durum sırasında bu, pratik olarak doğrulanmış oldu.

Teori gibi gerçekçilik de hakların bu şekilde paranteze alınmasını kabul etmeye zorluyor. Olağanüstü durumlarda, olağanüstü rejimler. Bireysel gereksinmeleri tasa etmekten daha acil yapılacak şeyler var ve tek tek fantezilerde değil bütünün disiplininde daha fazla gelecek var. Ancak pratiğin teoriyi rahatlıkla kötüye kullandığı da ortadadır. İktidar *ciddi* tehlikelerin gerçekliğine ve buna bağlı olarak hakların bir süre için askıya alınmasına karar verirken hem *a posteriori* hem de *a priori* denetlenemez durumdadır. Bu noktada, anayasalar ve yasalar fazla engellemek korkusuyla daha da tavizkârdırlar. Suistimal kolaydır ve sık görülür. Birçok ülke, bazen "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne tam onay" verdiğini bildiren sürekli olağanüstü rejimlere tanık olur (Gine Anayasası). Prenslerin oyun sanatları sayesinde tehlikenin sürekli bir biçimde eli kulağında olması yeterlidir.

Bu, 1961'de Fransa'da bile görülebilmiştir: "Anayasal kamu erklerinin düzenli işleyişi"nin kesintiye uğraması sadece birkaç gün sürmüştür; ama 16. maddenin uygulanması üç ay. Oysa Yüce Divan'da vatan hainliğinden mahkumiyet varsayımı dışında, Cumhurbaşkanı karşısında herhangi bir politik ya da hukuki kontrol yönteminin mümkün ve etkili olmadığı ortaya çıktı. Hiç de rahatlatıcı olmayan bu geçmiş örneğe rağmen, anayasının 1958'deki referandumla kabullenilmesinin öncesinde sert eleştirilere maruz kalmış olan 16. maddenin yürürlükten

kaldırılmasını ciddi bir biçimde talep eden kimse çıkmadı.

Bu hakların bir süre askıya alınmasının normalliğini ve kolaylığını gösteriyor. Dünya heryerde ani sıçramalarla çalkanıyorken, dış tehlikeler ve ülke içindeki taşkınlıklar aralıksız sürerken ve terörizm hiç eksik olmazken hakların tanınması gittikçe daha eğreti hale geliyor. Ama ironik bir biçimde hâlâ normal diye adlandırılan koşullar ortaya çıktığında, bunlar da tanımayı, tamamlayıcılarına bağlı bir raslantı haline getirerek yine etkilerler.

2. Yine, İktidar hukuki etkinlik ve somut etkinlikle hakların onaylanmasını tamamlar, aksi halde tanıma hükümsüz bir belge haline gelir. Birçok devlette olduğu gibi eğer hukuk bilimi yasama gücünün uzayan sessizliğini örtbas etmeye çalışmasaydı Fransa'daki kamu görevlileri için de aynen sözkonusu olacağı gibi, hiçbir yasa çıkarılmadan, grev hakkının "onu düzenleyen yasalar çerçevesinde" tanınması ne ifade eder? Okuma yazma öğretmenin insani ve somut koşulları hazırlanmadan eğitim hakkı gerçekte nasıl varolabilir? Haklara ilişkin birçok anayasal tanıma olayı bazen olağanüstü uzunlukta da olsa uygulamaya hiçbir biçimde başlanmadığı için (Hindistan, Kenya vs.) yazılı metinden başka bir şey değildir. Onaylama ile iç hukuka dahil edilen birçok uluslararası sözleşme, uygulamaya yönelik hiçbir önlemi kapsamaz: Her türlü ırk ayrımının önlenmesi Sözleşmesi, yükümlü Devlet sayısının yüksekliği (yaklaşık 90) ama sözleşmenin etkililiği için vazgeçilmez olan yasamaya dair hükümleri, özellikle de ceza hükümlerini hazırlayan devlet (Fransa 1972'den beri bu devletler arasındadır) sayısının azlığı ile dikkat çeker. İktidar boşluğu, hakların onaylanmasının bütün özünü ve anlamını yok eder. İster hukuki ya da somut, iradi ya

da gerçek bir engelden doğmuş olsun, bu boşluk onaylanan hakların potansiyel gücünü, hatta onayın geçiciliğini belirtir. Bu boşluk, politik ilişkinin karşıt anlamları birlikte içerdiğinin en çarpıcı göstergelerinden biridir, çünkü insana hizmeti, İktidar'ın etkinliğini ve dolayısıyla genişlemesini davet ettiğini ortaya koyar.

İktidar boşluğu hakların tanınmasını ortadan kaldırıyorsa, İktidar'ın müdahalesi de tanımanın yönünü değiştirir. Bunun için tamamlayıcı kuralların koşullarla olağanüstü durumlarla ve diğer kısıtlamalarla ilgili olması ya da somut eylemlerin bilinçli olarak düzenlenmesi yeterlidir. Örnekler sayısızdır. Birkaç tanesi (Fransızlara ilişkin) yeterli olacaktır.

- Askerlerin genel statüsü ile ilgili bir yasa (13 Temmuz 1972), askerlere bütün vatandaşlık hak ve özgürlüklerinden "yararlanma" hakkını tanır ve hemen ardından ordudaki "tam dilsizlik" durumunu korumak için bunlardan düşünce özgürlüğünün kullanılmasını yasaklar veya oldukça kısıtlar.

- İnancı gereği askerlik görevini yapmama hakkı nihayet 8 Temmuz 1983 tarihli bir yasa ile tanındı; bu yasa askerliği reddedene, birçok açıdan çok sert olan önceki yasadan (21 Aralık 1963 tarihli yasa) daha adil davranır. Bununla birlikte, reddetme olanağının kabulü noktasına varmak için sürekli açılan hak davaları ve parlamentoda fırtınalı tartışmalarla geçen yaklaşık yirmi yıllık bir süre gerekmişti; yine de, koşullarına ve karşılıklarına bakılacak olursa reddetme olanağı bir haktan çok düzenlenmiş bir hoşgörü olarak kalmıştır.

- 1958 Anayasası'nın önsözünde benimsenmiş olan düşünce özgürlüğü (1789 Bildirgesi'nin 10. ve 11. maddeleri) sinema konusunda reddedilmiştir; o zamandan beri, yürürlükten kaldırılması yolundaki

çeşitli girişimlere ve fırsatlara rağmen, sinema filmleri (bakanlık yoluyla) idari bir ön izin uygulamasına tâbi tutulmuşlardır. Ne kadar iyi niyete bağlı olursa olsun bu durum düşünce özgürlüğüyle ilgili anayasa ilkesinden önemli bir istisna anlamına gelir.

- Özel yaşam ve belli bir gizlilik alanı hakkı, hukuk biliminde kesin olarak onaylanmış olup, temel bir hak olarak birçok "Cumhuriyet yasası" tarafından örtük bir biçimde tanınmıştır. Herkes hakkında her türlü bilgilenme amacıyla enformatiğin kullanılması kişiyi bunaltan tehlikeli ve ciddi bir tehdit oluşturur. Bununla birlikte, bunu hukuk rejimine yerleştirmek için (6 Ocak 1978 yasası) dört yıl gerekmiştir; kaldı ki bunun enformatik kullanımına karşı bir koruma yolunda ilk adımdan başka bir şey olmadığı kolaylıkla görülmüştür. Kendi kendine kalabilme hakkı için daha fazlası umut ediliyordu...

- Başlangıçta konjonktürel olan olağanüstü durum sürekli hale getirildiğinde, hakların tanınmasını zayıflatmak üzere Makyavelizm aşırı hale gelir. Bunalım konjonktürleri (uluslararası çatışma tehdidi, ülkede aşırı gerginlik vs.) sırasında hakları kısıtlayan ya da olağanüstü yargılama kurulları yaratan birçok yasa kabul edilmiştir. Kabul edilmelerine yol açan koşullar ortadan kalktıktan sonra da bu yasalar uzun süre kalmaktadırlar.

Çoğulcu bir toplumda kişilikçi etkilerle çok demokratik olarak kurulmuş olan ve belli bir liberalizmi savunan bir İktidar bile hakların tanınmalarının içeriğini çarpıtarak işte böyle yan çizebiliyor. Yanılsama etkili oldu, çünkü insan onaylanan haklara inanmıştı. Tekrar aldatılacak olsa da buna inanmaya devam edecektir. Tehlikeli olmadan hoşa gitmelerini sağlamak için hakları büyük titizlikle kaleme alan İktidar sahipleri bunu biliyorlar.

1977'de Fransız Anayasası için Ulusal Meclis'in "Özgürlükler ile ilgili özel Komitesi" tarafından tasarlanan önsözde şunlar yer alıyor: "Her insanın uluslararası barışa hakkı vardır." İstisnai bir onaylama, çünkü eğer anayasaya girmiş olsaydı Fransa dışında hiçbir ülkede bulunmayacaktı. Bu coşku verici bir durumdur. Ama aynı zamanda, her insanın orduyu feshetme, silahlanmayı ortadan kaldırma, ideolojileri ve propagandaları yasaklama, köleliği yok etme, açlığa son verme hakkını da aynı şekilde onaylamadığı için anlamsızdır. Nihayet, insanların haklarına olan inançları körelir, daha sonra da yok olur çünkü endüstriyel oldukları için zengin denilen bu toplumlarda nüfusun bir bölümü, yani dünya nüfusunun dörtte biri, haklarını kullanmak için fazla yoksul ve cahildir, tabi haklarının varlığından haberdar olduğu varsayılırsa.

Ama İktidar'ın hakların potansiyel gücünü azaltma yolları konusundaki saygısızlığı daha az değildir. Ve insan, hakların onaylanmasını sağladığı büyük aldatma girişiminin bilincine varmadıkça temelde hiçbir şey değişmiş olmayacak: Sihirbazın yapay gücünden ancak ortada bir yanılsama olduğu bilinerek ve tanınarak kaçılabilir, aksi takdirde sihirbaz büyüler. İnsanın görevi bununla da bitmiş olmayacak, çünkü İktidar'ın hakların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi üzerindeki etkisi doğal olarak düzenli uygulanmaları sırasında hakların kelimenin gerçek anlamı ile denetlenmesine uzanıyor.

II. BÖLÜM
HAKLARIN DENETLENMESİ

Özgürlük ihtiyacı ile güvenlik ihtiyacı arasında bölünen insanı tanıyoruz. Kuşkusuz ikincisi ağır basıyor, çünkü güvenlik ihtiyacı toplum içinde yaşama isteğini ve bu ihtiyacı karşılayabilen bir İktidar ihtiyacını belirliyor. Politik sözleşmenin olduğu gibi toplumsal sözleşmenin de nedeni olan güvenlik ihtiyacı, tam olarak toplumun tamamını güvence altına alan toplu güvenlik için herkesin ve bireysel bir güvenlik için tek tek kişilerin duyduğu ihtiyaçtır. Kendisine verilen bu misyonda, hakları, kullanılmalarını sınırlayan bir denetim rejimi altında düzenlemek için en tartışmasız gerekçeyi bulan İktidar bunu bilir. Dahası, kasıtlı olarak insanın güvenliğini, haklarını serbestçe kullanmasının güvencesi haline getirir. Bu ustaca karışımı yoluyla hakların kısıtlanmasını artık kalıntı ve artıktan başka bir şey olmayan hakların ve özgürlüklerin fiili kullanım koşulları olarak sunar.

Sadece güvenlik ihtiyacı ve İktidar'ın bunu kullanması nedeniyledir ki, her hakkın tek tek kurala bağlanarak somutlaşması ve yürürlüğe konmasıyla gerçekleşen hak denetiminin gerekçesi herkesin korunmasıdır.

I. Herkesin Korunması

Kendisine zarar verilmesine izin verecek ve vaz-

geçilmez kolektif ve bireysel güvenliğe aykırı davranışları yasaklamayacak hiçbir "toplumsal sistem" (d'Holbach), hiçbir politik-hukuksal düzen yoktur. Olası bir "devrim hakkı" (hatta "ayaklanma hakkı", "baskıya karşı direnme hakkı") ancak felsefeden, ahlâktan ya da dinbilimden kaynaklanabilir, ama kural tarafından verilen izinden değil. Hiçbir anayasa, yasa, gelenek ne olursa olsun bunu kabul etmez. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi ve 1793 Fransız Anayasası'nın önsözünde yer alan, hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen bildirge istisna değildir: Sadece bildirgede ilan edilmiş olan haklara zararı dokunacak hükümet eylemlerine karşı direnmeye izin veriliyor: Direnme sadece kurulu düzenin devamının güvencesidir, kesinlikle bir devrimin ilk adımı değildir. Sözde halk demokrasilerinde bugün için yürürlükte olan bazı anayasalardaki direnme hakkı için de aynı şey sözkonusudur.

Buna karşılık, insanı bireysel güvenliğin yanısıra kolektif güvenliğin ve toplumsal düzenin korunmasının zorunluluklarına tâbi kılmaktan hiçbir zaman geri kalınmıyor. Bu anlamda 1789 Fransız Haklar Bildirgesi kesin olarak yolu açmıştır. "Yasanın sadece topluma zararı dokunmayan eylemleri savunma hakkının olduğu"nu (madde 5) ifade ederek, kolektif güvenliği hakların sınırlanmasının temeli haline getirmiştir, "Özgürlüğün başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilme olduğu"(madde 4) özellikle belirtilerek, hakemlik yapması istenen bir İktidar tarafından hakların denetiminin daha iyi yerleştirilmesi için insan insana düşman yapılmaktadır.

Ancak dahası var, çünkü bu reçetelerin ve diğer benzerlerinin altında son derece eskiye uzanan şu atasözü yatar: Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma. Sonuç olarak, "zarar vermenin" yasaklanması "zararlı eylemin" yapılmasından önce

ayırdedilebilir sınırlar tanımıyor ve demek ki insan etkinliğinin tümünü kapsayabilir. Başkalarına zarar verme (bir kişiye ve herkese yönelik) ister doğrudan doğruya olsun ister toplumun tamamına yönelik bir zarar aracılığıyla olsun; sadece bireysel güvenliği ya da toplu güvenliği tehdit etsin, ortaya şu gerçek çıkıyor: İnsanın başkaları karşısındaki feragatı ve sahip olduğu hakların başkalarının haklarının korunmasıyla uyum halinde olması gerekliliği, sınırsız denetim olanakları tanıyor. Bu olanaklar öylesine geniştir ki zararlı eylem sadece başkasına yönelik somut bir zarar değil, aynı zamanda onun vicdanını huzursuz etmek de olabilmektedir; öyle ki kolektif ve bireysel güvenliklerin korunması toplumsal düzene olduğu kadar ahlâki düzene de dayanır.

1. Hakların uyuşmalarının ve denetimlerinin gerekçesi olarak toplumun himayesi ve toplumsal düzenin korunması, politik rejimlere göre son derece farklı şekillerde dile getirilirler.

Devrimci düşünce ve amaca sahip toplumlar, Konvansiyon rejimi altında Fransa'yı kaygılandıran öneriyi yeniden ele alma eğilimindedirler; bu öneriye göre sadece özgürlüğe karşı çıkan değil onun için hiçbir şey yapmayan da özgürlüğün düşmanı kabul edilir. Devrime karşı mücadele edenin ötesinde, onun için yaşamayan da devrimin düşmanıdır. Hakların birbirleriyle uyum içinde olmaları gerekliliği, bu hakların tamamlanmasına doğru yönelmek ve devrimin vaadettiği bireysel taahhütü dile getirmek zorunda olmaları anlamında, "olumlu" gibi görünüyor. 1936 Sovyet Anayasası, sadece "toplumsal sosyalist mülkiyete kasteden bireyler halkın düşmanı değildir", ancak "bütün SSCB yurttaşları bu mülkiyeti korumak ve güçlendirmekle yükümlüdürler" (madde 131) derken bundan farklı bir şeyi dile

getirmiyordu. Halk demokrasileri ve sosyalist demokrasilerin anayasaları bu noktada açık olmadıkları zaman, yasalar, özellikle de devrimci görevin yerine getirilmesindeki ihmal ve yetersizliği yasaya aykırı davranış olarak niteleyen ceza yasaları, bu açığı kapatmaya çalışırlar.

Daha sık rastlanan, toplumsal düzenin korunmasının, "zararlı" eylemlere yönelik çeşitli belirtik yasaklamalar biçimi altında, olumsuz olarak onaylanmasıdır. Bunun anayasal formülasyonla belgelendiğine pek rastlanmaz ve şu noktayı belirten Yugoslavya örneği hemen hemen bir istisnadır: "Bu özgürlükler ve haklar demokratik ve sosyalist düzenin temellerini yıkmak için kullanılamazlar" (1963 Anayasası 40. madde). Buna karşılık, yasamaya dair formülasyonlar sınırsızdır ve genellikle ceza gerektiren ihlalleri belirleme yolundan geçtikleri için de dolaylıdırlar. Fransız Ceza Yasası "Devlet güvenliğine karşı suç ve cürümler" (madde 70 ve devamı) ile ilgili uzun bölümünde bundan başka bir şey yapmaz. Özel durumlara uygulanabilen diğer yasalar aynı sonuç için aynı nedenlerden esinlenirler: "Kamuya karşı basın yoluyla işlenmiş cürüm", ulusal hizmet görevlilerine yönelik itaatsizlik kışkırtması, bir gösteri kışkırtıcılığı vs. "Ulusun toprak bütünlüğüne zarar vermeyi ve yönetim biçimi olan Cumhuriyete kastetmeyi amaçlayacak" dernek ve toplulukların yönetim tarafından feshedilmesi (10 Ocak 1936 yasası), ülkedeki varlığı "kamu düzeni için bir tehdit oluşturan" yabancının yönetim tarafından sınırdışı edilmesi (2 Kasım 1945 kararnamesi) aynı düşüncenin ürünüdürler ve cezai yaptırım yöntemini kullanmamalarına rağmen aynı düşünceyi açığa vururlar.

Bununla birlikte işin özü, kullanılan hukuki tekniklerin anayasal veya yasamaya dair metinlerin

veya yönetimden gelen yasaklamaların ya da sözkonusu cezai yaptırımların çeşitliliğinde yatmıyor. İşin özü, tüm bunların tanımlanması olanaksız bir toplumsal düzene verdikleri öncelikte ve anlamlarında gizlidir. Peki sonuç olarak bu düzeni tam olarak tanımlayacak olan kimdir? Duruma göre, yasa koyucu, hükümet, yargıç ya da hepsi birden, yani İktidar. Kaçınılmaz olarak, bu tanımlama, tanımlayanların öznelliklerine dolayısıyla, kelimenin tam anlamıyla keyiflerine bağlı olacaktır. Sözkonusu olan ister devrimin, anayasanın, demokrasinin, sosyalizmin, isterse bütün diğer sistemlerin düzeni olsun, toplumsal sistem hiçbir zaman özel bir yorumun genelleştirilmesi halinden başka bir şey olmamıştır. Bu tanım dış müdahalelere karşı toplumun korunması biçiminde özetlenebilecek bir asgari noktaya indirgendiğinde bile, tartışma götürür bir alanda kalınıyor: Dış müdahalenin, bir toplumun kurulmasına ya da ayakta kalmasına hizmet etmek için gerekli ve zorunlu olduğunu düşünen hükümetler, gruplar ve eğilimler hiç eksik olmazlar. Bu durumda toplumsal düzene yönelik "içerden" saldırılar haydi haydi tanımlanamazlar ve bu nedenle toplu güvenlik gerekçesi ile hakların denetlenmesi özellikle esnek ve yaygınlaştırılabilir hale gelir.

Daha yakın zamanlarda, bir Fransız İçişleri Bakanı 2 Aralık 1945 tarihli kararnameye dayanarak, tedibi cezaya çarptırılan bütün yabancıların sınırdışı edilebileceğini ve edileceğini kararlaştırdığında, "kamu düzenine yönelik tehdit" gerekçesini öne sürdüğünde, genelliği nedeniyle bu tutuma karşı çıkan yargıcın (bu durumda Devlet Konseyi) sadece özel durumlarda ve özel durumların bütün verilerine bağlı olarak aynı şeyi kabul edilebilir olduğunu ileri sürerken getirdiği yorum, nesnel olarak karşı çıktığı yorumdan daha az tartışmalı değildir.

Federal Alman Cumhuriyeti'nin "Temel Yasası"nda (1949) yer alan "amaçları ve eylemleri ceza yasalarına karşı olan, anayasal düzeni veya halklar arasındaki uyumu hedef alan gruplaşmalar yasaktır" (madde 9), ifadesine karşın, bu son derece muğlak olan ama toplumsal düzenin zorunluluklarını belirten ve Federal Anayasa Mahkemesi tarafından geçerli sayılan yasak Komünist Parti'nin yasaklanmasını gerekçelendirebiliyor mu? Özellikle Federal Almanya'nın politik rejiminin, hepsi bir Komünist Parti'yi kabul eden diğer Avrupa rejimlerinden temel ilkeler açısından farklı olmadığı gözönüne alınırsa bu konuda sonsuza dek tartışılabilir.

Kısacası, toplumun korunmasına, toplum düzenini oluşturan temellere ve amaçlılıklara, toplum ve topluma dahil herkesin güvenliğine dair gerçek ya da hayali gereksinimler, insan haklarını sıkı bir denetim altında zararsız bir biçimde varolmaya yöneltmektedir. Uygulamalarında toplum karşıtı oldukları andan itibaren meşruiyetlerini yitiren insan hakları doğrudan doğruya ve sürekli olarak toplumun isteklerinin tek sözcüsü olan İktidar tarafından kararlaştırılan sınırlamalara tâbi olurlar. Kuşkusuz ilkesel olarak geçerli sayılan ama pratikte saptırılan toplumsal düzen kaygısı hakların giderek uçucu hale gelmesine yol açıyor. Ahlaki düzen kaygısı ise durumu ağırlaştırmaktan başka bir şey yapamıyor.

2. Bir toplum somut kaynaklar, mallar, bireyler, kurumlar ve güçlerden ibaret bir bütüne indirgenemez. Kendi bilinci, alışkanlıkları, zevkleri, beğenileri ve antipatileri, gelenekleri ve ahlâk anlayışı vardır. Hiç kimse bunu tanımlamayı ve bütün sınırlarını çizmeyi başaramaz. Toplumun istikrarsızlığı oranında daha oynak olan, güncel iletişim olanaklarına bağlı karşılıklı etkileşime rağmen toplumdan

topluma oldukça yüksek farklılıklar gösteren bu durum rölativizmden başka bir şey değildir. Bu nokta da insan hakları için görüldüğünden çok daha korkunç bir tehdit oluşturur. Hakların denetlenmesinin gerekçesi olarak kamu ahlakının korunmasını ileri süren rejimler ya da hükümetlere nadir rastlanır; unutulduğu için değil, hakların kullanılmasına karşı kamu ahlakı kavramının esnekliğinin ve belirsizliğinin sunduğu müthiş hareket özgürlüğünü yedekte tutmanın sağladığı yarar ve rahatlık nedeniyle.

1933 Portekiz Anayasası yurttaşların haklarını "toplumun çıkarlarına veya ahlâk ilkelerine zarar vermeden" kullanmaları gerektiğini belirtirken açıkça istisnai bir durum oluşturuyordu. Ayrıca, Fransa'da olduğu gibi, "güvenlik, huzur ve sağlığın" korunmasını da kapsayan bir "toplum düzeni"ni sürdürmeyi hedefleyen bir polis etkinliğinin var olduğu açıkça kabul ediliyor, ama bunun ahlâkın korunmasını da kapsadığının belirtilmesinden kaçınıyor ve hatta sadece ahlâkın korunmasına yönelik polis önlemleri yasadışı ilan ediliyor: Sağlığa aykırı şeyler yol kenarlarındaki ve çöp kutularındaki pislikler olarak nitelenmiştir, vicdanı rahatsız eden, utanma duygusunu sarsan ya da dürüst yurttaşları rencide eden şeyleri kapsamazlar. Bununla birlikte, "ahlâkın korunması"nı hakların kullanımının sınırlanmasında yasal gerekçe olarak gösteren Avrupa Haklar Sözleşmesi'nin onaylanmasından (Mayıs 1974) beri hukukun pozitif uygulamasında durumun farklı olduğu düşünülebilir. Geriye bu belirlemenin tam içeriğinin ne olduğunu saptamak kalıyor. Geriye bu belirlemenin tam içeriğinin ne olduğunu saptamak kalıyor. Yasa ya da tüzük metinleri, ahlâksızlığa verilen somut desteklere; ya da içsel yapıları, fiilen zor olmakla birlikte, kolaylıkla bir

ahlâksızlık nitelendirmesine müsait olan etkinliklere (pornografik etkinlikler, ırza geçme...) yasaklamalar ve buna bağlı cezai yaptırımlar getirebilir mi? Ya "hakaret", "toplum ahlâkına aykırı davranışlar", "başıbozukluklar"a ne demeli? Bununla birlikte, hakların kullanılmasına getirilen, bazen de şiddetli olabilen, ağır sınırlamalar böylesine tutarsız kavramlar temelinde empoze edilmiştir.

Bu sınırlamalar, yönetimin koyduğu yasaklamaları (Fransa'da gençliğe yönelik yayınları cezalandırabilen yasaklamalar [16 Temmuz 1949 tarihli yasal olduğu gibi) ya da bir sürü cezai yaptırımı haklı göstererek, özellikle entellektüel hakları ve mümkün olan her türlü düşünce özgürlüğü biçimini, etkilerler. Fransız Ceza Yasası'nın 283. maddesi ve bunu izleyen maddeler (zaten diğer metinlerde de aynı şey geçerlidir) herhangi bir ifade aracı kullanılarak gerçekleştirilen "toplum ahlâkına aykırı" bütün hareketlerle ilgili olarak uygulama alanında hemen hemen sınır tanımayan bir baskı getirirler.

Kamu ahlâkının korunması, insan haklarını tehlikeli ya da en azından güvenilmez bir duruma sokacak şekilde keyfî hoşgörüyle genel yasaklama arasında salınır. Bu, bir ekolün varsayımına bağlı değildir. Totaliter rejimler mantıklarını son noktasına kadar götürdüklerinde ve İktidarı gerçeğin uzmanı, güzelin mimarı ve iyinin elçisi yaptıklarında, toplumsal ahlâk adına kullanılmalarını tamamen engelleyerek belki de tam anlamıyla tanınmış olan hakların içeriğini tamamen boşaltırlar. Bu konuda geçmişten ve günümüzden örnekler yok değil. Daha ölçülü olan liberal nitelikli rejimler de aynı derecede tehlikeli olabilirler. Kamu ahlâkının rölativizmi sözkonusu rejimleri, yasayı yorumlama ya da uygulama görevini verdikleri otoriteleri, bu otoritelerin hakların gerçek boyutlarının efendisi haline gelme-

lerini sağlayan bir değerlendirme gücü veren bir kazuistiğe (yasanın uygulama alanında) zorlar; bugün edep duygularını incittiği kabul edilen yarın böyle değerlendirilmeyecektir; Doğu'da kamu ahlakına aykırı olan şey Batı'da ahlakdışı olmayacaktır.

ABD'de Yargıtay, Federal Devlet'in tümünü bağlayacak bir "müstehcenlik" tanımını yapamadığı için bu işi 1975'de eyaletlerin yerel yasama organlarına ve adli makamlarına bırakmak durumunda kalmıştı. Aynı şekilde, Danimarka'da yasa koyucu, pek çok ailenin itirazına rağmen, okullardaki zorunlu cinsel eğitimin, ailelerin, inançlarına ve ahlak düzenine aykırı olabileceğini düşünmemişti. Aileler Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ailelerin eğitim konusundaki hakları ile ilgili hükmünün ihlal edildiğini ileri sürdüklerinde 1975'de görüş bildirmesi istenen Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, devlet başkanının üstün pozisyonu nedeniyle Danimarka yasa koyucusunun haklılığına karar verebilmişti. Yine aynı Komisyon, 1975'de kendi devletiyle karşı karşıya kalan bir İngiliz yazar (Mandyside) vesilesiyle, ahlaksızlık ve kamu ahlakı kavramlarının yorumlanmasının ne denli zor olduğunu ve bu kavramların, özellikle de düşünce özgürlüğü alanında, çeşitli hakların kullanılmasına getirdiği sınırların belirsiz özelliğini dikkate değer bir biçimde sergilemişti.

Sonunda, ahlâk düzeyinin, belirsizliği ve izin verilen şeylerin değişkenliği, verilen haklar geri alınmaksızın onlardan vazgeçmeye, yasaklayıcı ya da cezai mevzuatın sürekli ya da zaman zaman, ancak sakınımlı olarak uygulanabilmesine ve hakların değişken ve geçici bir hoşgörü haline dönüştürülmesine yol açar. Oysa, aslında hakları sınırlayıcı nitelik taşıyan bir hukuk rejiminde hakların fırsatlara

bağlı olarak iyi niyetli ve liberal bir biçimde uygulanması son derece zararlıdır. Bu uygulama insanı sahip olduğu haklar konusunda belirsizliğe boğar ve onun sürekli olarak sadece hükümet, yönetim ve adaletin fantezilerine dayalı önceden kestirilemeyen kısıtlamalar tehdidine boyun eğmesine neden olur. "Hoşgörülü" olarak bilinen, ancak tavizkârlığın gerçekte İktidar'a ait olduğu, böylece İktidar'ın herkesi ilgilendiren mevzuatın efendisi olduğu bir toplumda sınırlar ya da lütuflar konusunda daha açık olunması genellikle tercih edilir bir durum olmalıdır.

II. Tek Tek Herkesi İlgilendiren Mevzuat

Tanınan hakların daha yaygın bir etkinliğe sahip olmaları kaygısı ile "yasa, daha çok yasa" talepleri sık sık duyulur. Ancak, hangi yasalar diye sormak gerekiyor. Çünkü bütün yasalar iyi değildir. Sadece normatif araçlar olarak hukuki yapılarından ötürü değil, aynı zamanda politik nedenlerden ötürü, en demokratik olarak hazırlanmış olanlar da dahil, yasalar hakları kısıtlarlar; hatta demokratik yasalar insan için değil, kişi kategorileri için geçerli düzenlemeler getirmeleri nedeniyle daha da kısıtlayıcıdırlar.

1. Rousseau'dan bu yana yasa baskıcı olamaz diye bilinir ve tekrarlanır. Yasa müşfik, kişi karşısında özenli, iyi niyetli ve yüce gönüllü olup ancak asgari zorunluluk koşullarının varolduğu hallerde müdahale eder. Yasaların koyduğu koşullar hafiftir ve saptadıkları sınırlar gevşektir. Bu saf ve temiz yasa anlayışı toplumsal sözleşme teorisinden çıkan ve yasayı zararsız hale getirmek için yeterli olan "yasa genel iradenin ifadesidir" biçiminde ifade edilebilecek olan öncüle dayanır. Bu mantıksal bakım-

dan kuşkusuz doğrudur ama pratikte asla geçerli olmaz, çünkü yasanın sözde baskıcı olmayan özelliği politik mitolojiden kaynaklanır ve hakların maruz kaldıkları mistifikasyona (bir tane daha!) hizmet eder.

Yasa her zaman yasa değildir, yani her zaman genel oyla seçilmiş bir meclis tarafından tartışılarak kabul edilmiş bir belge değildir. Yasa hükmünde olmakla birlikte yürütme tarafından alınmış bir karara dayanabilir. Diktatörlüğe dayalı rejimlerde bu pratik neredeyse kural haline gelmiştir. Kimi zaman demokratik rejimlerde de görülür: Anayasanın 16. maddesinin uygulanmasında Fransa Cumhurbaşkanı'nın aldığı "kararlar" gibi; ya da V. Cumhuriyet'in geçici atama dönemi sırasında aldığı ve anayasanın 92. maddesinin açıkça yasa hükmünde olduklarını bildirdiği "karamameler" gibi.

Genel oyla seçilmiş yasama meclisi sürekli ya da konjonktürel politik nedenlerle genellikle bir başka erke tabidir: Şefin erki, Cumhurbaşkanı'nın erki, tek partinin erki; yani meclisin anayasal olarak ve (ya da) fiilen kendisini dayatan bir otoritenin iradesine biçim vermekle yükümlü teknik bir organ olmaktan öteye geçemediği bütün durumlarda bu geçerlidir. Yasama gücü ile yürütme gücü arasında teorik bir dengenin olduğu rejimlerde, başlangıcından 1978'e kadar ve özellikle de Haziran 1981 seçimlerinden itibaren V. Cumhuriyet'te olduğu gibi, politik konjonktürün yürütmeye sadık ve sürekli bir destek sağladığı durumlarda, rastlantısal olarak aynı durum ortaya çıkabilir.

Kriz koşulları yasa koyucuyu her zaman için haklar ve özgürlüklerle ilgili uygulanması kolay ve uzun vadeli kısıtlayıcı düzenlemeler yapmaya sürüklerler. Fransa Cumhuriyeti'nde olağanüstü durum koşullarını düzenleyen Nisan 1955 tarihli yasa

valilere ve İçişleri Bakanı'na arama, zorunlu ikamet, sansür ve diğer yasaklamalara dair olağanüstü yetkiler verir; bu yetkilerin kullanılması sadece hükümetin on iki gün için geçerli bir beyanına bağlıdır ve Ulusal Meclis tarafından uzatılabilir. 1955'den itibaren uzun yıllar boyunca ve kesintiye uğramadan, olağanüstü durum uygulanmıştır, çünkü Meclis hiçbir zaman hükümetin talebine katılmayı reddedememiştir. 1968 Mayıs karışıklığının ertesinde yasa koyucu, 8 Mayıs 1970'de Ceza Yasası'nın 314. maddesi haline gelen ve sokaktaki toplantı ve gösterilere yönelik baskıyı daha da artıran bir yasanın kabul edilmesinde hiçbir zorlukla karşılaşmadı; sükunet geri geldi ama yasa Haziran 1981'de lağvedilene kadar yürürlükte kaldı (mahkemeler tarafından çok kısıtlayıcı şekilde yorumlandığı da bir gerçektir).

Son derece demokratik olarak seçilmiş, çoğulcu ve özerk de olsa, yasa koyucu genellikle büyük bir çoğunluk için ve bu çoğunluğun baskısı altında karar verir. Çoğunluğun güvenliği, çoğunluğun huzuru, çoğunluğun ahlak anlayışı ve çoğunluğun bütün çıkarları yasa koyucuyu ihtiyatlı olmaya ve özgürlükler türünden yükümlülükleri reddetmeye iter.

Yasa koyucunun düşeceği yanılgılara karşı yasanın hazırlanmasından önce önlemler alınabilir (halkın inisiyatifi; yasama prosedürünün düzenlenmesi); ya da bu yanılgıları düzeltmek üzere yasamaya ilişkin referanduma gidilebilir ve özellikle de yasaların anayasaya uygun olup olmadıklarının kontrol edilmesi gibi yöntemler uygulanabilir. Ancak yasaların anayasaya uygun olup olmadıklarının kontrolü politik nitelikli bir organın elinde olduğu zaman, otokratik rejimlerin çoğunda olduğu gibi gerçekte etkisiz kalır; ya da Fransa'da olduğu gibi uygulamada tek tek ayrıntıları gözden kaçırdığı için taviz-

kâr ve fazla yumuşak olabilir. Bu kontrol bir duruşma vesilesiyle adli makamın önünde ve onun inisiyatifi ile başlatıldığında, bu zayıflıklarla karşılaşılmaz, ancak sözkonusu duruşma ile sınırlı kalma sakıncası vardır ve ancak ABD'deki Yargıtay gibi bir temyiz mahkemesi hakimi tarafından gerçekleştirildiğinde gerçek bir etki yaratabilir.

İşte, yasa koyucunun insan hakları karşısındaki horgörüsünü hatta ihanetini değilse, gevşekliğini ve suçlu zaafını toplucu ya da tek tek belirleyen temel nedenler bunlardır. Bu nedenler hakların onaylanmaları ile uygulanmaları arasındaki mesafeyi, her politik rejimde duruma göre az ya da çok hakların kısıtlanmalarına yol açabilecek denetimi açıklamaktadırlar. Ancak, sadece hakların değil insanın ortadan kalkması sözkonusu olduğunda bu mesafe artar.

2. İnsan haklarını onaylamak hakların bütün insanlar için aynı düzeyde geçerli olmalarını sağlamak anlamına gelmeliydi. Bunun çok uzağındayız. Bütün kategoriler İktidar tarafından hakların tamamından ya da bir kısmından yoksun bırakılırlar. Bunu sağlamak için farklı farklı gerekçelere başvurulur: Haklara uyum sağlayamama, kişinin yabancı kökenli ya da marjinal olması, kuruluşlara tâbi olma, toplumun korunması. Bir yerde kadın dışlanır; başka yerde başka bir dinden, başka bir ırktan, başka bir ulustan olan; hemen her yerde yakından ya da uzaktan İktidarın hizmetinde çalışan. Hakların düzenlenmesi kategoriktir, çünkü denetlenmeleri bölünmelerini gerektirir.

Kamu görevlisinin tamamen ya da kısmen ifade özgürlüğünden mahrum edilmesi çok bilinen bir örnektir, çünkü, yalnızca hakların tanınmasının verir gibi göründüklerini geri almak konusunda İktidar'ın sergilediği ustalığı ortaya koyması bile, bu

örneğin, üzerinde ısrarla durulmaya değer olduğunu gösterir.

Fransa örneği kayda değer bir örnektir. Yalnızca devlet memurlarını kapsayan 13 Temmuz 1983 tarihli bir yasa, aralarında en ufak bir "ayrıma" gidilemeyeceğini vurgulayarak, "düşünce özgürlüğünü" güvence altına alır. Ancak kamu görevinin genel statüsünü belirleyen aynı metinde, aracı ne olursa olsun herhangi bir ifade özgürlüğü olanağının onaylanmasını aramak boşuna olacaktır. Oysa anayasa kamu görevlisinin ifade özgürlüğüne herhangi bir ihtiyat kaydı getirmez. Bazı yasalar tam ya da yarı dilsizliğe mahkum edilen belirli görevli kategorileri (askerler, yargıçlar, valiliğe bağlı idari görevliler) için bu özgürlüğü şiddetle kısıtlarlar. Geriye kalanlar için her şey kamu görevlisinin "ihtiyat yükümlülüğü"nün uygulanması bir dizi veri ve koşullara bağlı olan (görevlerinin hiyerarşik konumu, görevinin niteliği ve görev yeri, sendikada görevli olup olmadığı, ihtiyatta kusurun içeriği ve biçimleri...) ve özgürlüğü ilga eden bir ilke haline getiren Danıştay'ın uzmanca ve titiz görüşüne bağlıdır. Her ne kadar gerekçe olarak devlete itaat ya da daha kötüsü kamu hizmetinin gereklilikleri öne sürülse de, yüzbinlerce bireyin anayasanın önsözünde yer alan anlamda "insan" olmadıkları anlaşılmaktadır, çünkü; onların ifade özgürlüğü bir hakimin vermeyi uygun gördüğü kadarından ibarettir.

Ama yabancılar daha fazla kuşku çekiyorlar. Hiçbir devlet yabancıya, hakları sözkonusu olduğunda kendi yurttaşları ile aynı statüyü tanımaz. Politik haklardan yoksunluk kurallaşmıştır, düşünce özgürlüğünün kullanılması yurttaşlara tanınandan daha kısıtlıdır, ekonomik ve toplumsal haklar genelde daha az olmakla birlikte yine de kısıtlıdır. Mülteciler ya da uyruksuzlarla ilgili sözleşmeler ve-

ya ayrımcılığa karşı sözleşmeler gibi uluslararası sözleşmeler, taraf olan Devlet'in, uygulamaları için zorunlu olan düzenlemeleri gerçekleştirmesi koşuluyla, bu durumu hafifletebilirler. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun bazı sözleşmeleri türünden karşılıklı yerleşme sözleşmeleri ya da uluslararası bölgesel düzenlemeler, özellikle de ekonomik ve toplumsal alanlarda yabancıların aleyhine olan ayrıntıları azaltmaya katkıda bulunurlar. Ama yabancılar, dernek kurma, basın ya da çalışma (kamu görevlerinde çalışması ilke olarak yasaktır) özgürlüklerini kullanmak sözkonusu olduğunda, kısıtlanmış bir durumda kalmaya devam eder.

En önemlisi, yabancının şüpheli şahıs durumu devam eder ve sürekli olarak çok genel bir zararsızlık zorunluluğuna tâbidir. İzni ya da başvurabileceği uluslararası bir sözleşme olmadan yabancı bir ülkeye girmesi yasaktır. Ve siyasal sığınma başvurusunda bulunan kişilere giriş hakkı veren bazı anayasaların yaptıkları lütuf, başvuranın etkinliğinin politik niteliğinin ve Fransız anayasasının önsözünde belirtildiği gibi "özgürlük adına yaptığı eylem için" fiilen ne dereceye kadar "işkence gördüğünün" değerlendirilmesi İktidar'ın tekelinde olduğu sürece, aldatıcı olabilir. Sadece ikamet izninin yanlış ya da eksik olmasından ötürü değil aynı zamanda "kamu düzeni için ciddi bir tehdit"(29 Ekim 1981 tarihli yasa) oluşturduğu düşünüldüğü andan itibaren İçişleri Bakanı tarafından alınan sınırdışı etme kararı sürekli bir gerekçe haline getirilerek yabancıya şüpheli gözüyle bakılır. Ne bu yasa ile iyileştirilen sınırdışı etme prosedürleri, ne idari yargıcın bir sınırdışı etme kararını iptal etmekte kullanacağı herhangi bir durdurma kararı (kararın uygulanmasının teciline pek rastlanmaz çünkü bu yabancı lehine istisnai gerekçelere bağlıdır) ne de uluslararası

sözleşmelerin mülteciler ve uyruksuzlar yararına idari otoritelere (İçişleri Bakanı) dayattığı güvenceler, İktidar'ın başvurduğu gerekçenin önemini azaltmazlar ve yabancıyı önce hakları kısıtlanan sonra da yaralanabilir bir insan haline getiren bu Demokles kılıcını ortadan kaldıramazlar; öyle ki Fransa gibi liberal ve güleryüzlü sayılan bir toplum bile bunu sık sık aynı gerekçeyle reddeder (Sınırdışı etme koşulları konusunda öncekilerden daha kısıtlayıcı olan 1981 yasası 1983'de yaklaşık 400 sınırdışı uygulamasını onaylamıştır, 1979'da bu sayı yaklaşık 4000 idi...).

Kısacası, toplumsal düzen ile İktidar düzeninin yardımlaştıkları açıktır, ilki sürekliliği için ikinciyi yardımına çağırırken, ikincisi bu durumdan yararlanmak üzere birincinin gerektirdiği sözde zorunluluklara memnuniyetle başvurur. Ne olduğunu tam olarak tanımlayamadan varlığını belli belirsiz hissettiği, görünmeyen ama aşılamayan bir kale içine kapatılan insanın denetlenmesi yolundaki ortak kaygı ikisini birleştirir. İnsan, haklara bağımlılığın ne olduğunu işte burada öğrenir.

III. BÖLÜM
HAKLARA BAĞIMLILIK

Bayağılığa düşmek pahasına da olsa hakların devrinin ve hukuken kısıtlanmalarının her zaman yanıltıcı olduğunu kuvvetle kabul etmek gerekiyor, çünkü kişi, başkaları karşısında sınırlanan ve öncelikle de İktidar'dan artakalan haklarını koruyamadığı zaman bunlar aldatıcıdırlar. Oysa esas zor olan budur, çünkü teorik olarak gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Haklar gibi, hakların kullanılmalarının ve korunmalarının araçları da, rastlantıya bağlı ve taktik gereği olmadıkça hiçbir zaman kendi kendine karşı hareket etmeyen İktidar tarafından kararlaştırılır. Aynı şekilde, kişinin İktidarı zorlama ya da ona karşılık verme olanağı, nadiren biraraya gelebilen ve İktidar'ı ikna edebilecek, fikrini değiştirebilecek ve zorlayabilecek verilerin ve koşulların toplanmasına bağlıdır. Kuşkusuz çoğulculuğa alışmış ve kişilikçi eğilimli toplumlar bu açıdan diğerlerinden daha başarılıdırlar ancak bu birçok baskı ve uzun bir sürede kazanılmış olan talepler sayesindedir ve umulanın ve özellikle de hakların tanınma mantığının çok gerisinde kalan bir sonuçtur. Otokratik rejimlerin monolitizmleri ise, bölücü olduğu için yıpratıcı kabul edilen bir bireyselliğin kanıtı olabilecek bir talep ya da savunmayı yasaklar.

Buna karşılık bir ödünleme olarak, kişi bir başkası tarafından ne kadar aldatılmışsa İktidar onu,

aldatan kişi karşısında korumaya o kadar gönüllüdür. Ancak aldatan kendisi olunca hemen geri çekilir. Özel yaşamın korunması sözkonusu olduğunda: Birinin özel yaşamının gizliliğinin bir başkası tarafından ihlal edilmesi neredeyse her zaman yasadışı olarak kabul edildiği halde, bütün Devletlerde, İktidar'ın milli güvenliğe, ön soruşturmaya, cezaevi idaresine ya da çeşitli kamu hizmeti yönetimlerine ilişkin gereksinimleri öne sürerek değişik gerekçelerle özel yaşama müdahale etme yetkisi vardır ve bu, izin verilen varsayımları aştığı için mahkum edilmesi bir hayli güçtür; ilk durumla ilgili (kişilerin ihlali) sayısız mahkumiyet kararı varken, ikinci durumla ilgili (iktidar müdahalesi) kanunlara pek az rastlanır. Bireysel güvenliğe zarar verilmesi konusunda ne denilebilir? Kişiler sözkonusu olduğunda, bu tür durumlar bir sürü cezai hüküme, darbe ve yaralara karşılık tazminata yol açar. Ancak, ölçüyü kaçırarak acemilik yapanlar için düzenlenen ve merak uyandıran bir adli duruşmaya neden olanlar dışında, hiçbir zaman işkence ya da kabalık nedeniyle hüküm giymiş bir İktidar görevlisi görülmez. Bundan bireyin tersine İktidar'ın kusursuz olduğu sonucu mu çıkarılmalıdır? Tabii ki hayır. Ama İktidar cezasız kalmasını sağlayan dokunulmazlıkları kendi kendine tanır ve bunları ancak kullanılmalarının somut araçlarını ve gerçek güvencesini sağlayarak hakları içinde tuttuğu bağımlılık sayesinde elde eder.

Hakların kullanılmasının somut araçlarına gelince, kolektivist eğilime sahip olsun ya da olmasın, otokratik toplumlarda İktidar ilke olarak bu araçları sağlar. İster Devlet organları tarafından isterse bazı korporatist diktatörlüklerde olduğu gibi, bu amaçla örgütlenmiş gruplar tarafından sağlanmış olsunlar, "kamu sektörü"nün yetki alanı içindedir-

ler çünkü toplumsal işlevler olarak kabul edilen hakların kullanılması amacıyla hazırlanmışlardır ve bu da özel bir girişime ya da örgüte bağlı kılınmalarını engeller. Bu çok doğaldır ama gerekmediği halde bazen Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, anayasada bile onaylanır.

Liberal denilen demokrasiler daha az kategorik bir biçimde aynı eğilimi gösterirler. Bir yandan, bütün toplumlarda olduğu gibi, ekonomik ve toplumsal hakların kullanılabilmeleri varolan kamu kaynaklarının hacmine bağlıdır. Diğer yandan kişisel hakların kullanılmasını sağlayan araçlar büyük bir çoğunlukla eğitim, ibadet, enformasyon, seçim kampanyaları gibi her türlü ifade özgürlüğü biçimi için vazgeçilmez olan önemli mali kaynaklara bağımlıdır. Kuşkusuz, hakların mali güçlerin sultası altında bırakılması pahasına -ki oligarşizm hakların kullanılma eşitliği kadar onları kullanma olanağını da tehdit eder- kişilerin gerekli kaynakları birleştirmesine ve yaratmasına izin verilebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nin dışında bu eğilimin hakim olduğu toplumlar oldukça azdır. Genellikle İktidar yetersiz olduğunu ya da tam tersine ölçüyü kaçırıp toplum için... ve kendisi için tehlikeli olacağını düşündüğü için, özel girişimi bu alanın dışında tutmak üzere müdahale eder. Tam bir liberalizme karşı olduğu bir yana bırakılırsa, İktidar'ın hakların kullanılmalarının somut araçlarına el koyması, bundan kaçınmak için alınacak önlemler ne olursa olsun, hakların azalması sonucunu doğuracaktır, çünkü İktidar böylelikle hakların varlığını ortadan kaldırmasa da onu tehdit eder.

Politik özgürlüğe, eğitim, ibadet, basın özgürlüğüne "katkıda bulunurken" tam bir karşılığı olmasa da bu hakları tehdit eder. Özel ve yerel radyo ve televizyonlara izin vererek (29 Temmuz 1982 tarihli

yasa) durumu hafifletmeye çalışsa da, elektromanyetik hertz dalgalarını kullanarak basının yayın ("sözlü" basın) tekelini kendisine mal ettiği için haberleşme ve ifade özgürlüklerinin birçok yönünü tamamen geçersiz kılar. İktidar'ın audiovisuel iletişim araçlarına el koyması (bu benzersiz etkileme aracı kârlı hale geldikçe bu yönde sürekli bir eğilim doğuyor) haberlerin "dürüst, bağımsız ve çok kaynaklı" (bunların anlamları tam olarak nedir?) olmalarını güvence altına alması gereken (aynı yasa) "radyo yayınına ve televizyon kamu hizmetine" başvurmasıyla gizlenmiş değildir. Yine de, "tavsiye" niteliğinde değil karar, emir ve zorlama niteliğindeki gücü sayesinde her şeyi ya da hemen hemen her şeyi kabul edebilecek olan ve hükümetten bağımsız organların yayınları sıkı bir şekilde denetlemelerini sağlamak gerekir mi? Oysa 1982 yasası ile kurulan Üst Otorite bizi yanıltır. Ve sorunu farklı bir duruma sokan, başkanlık, milletvekili veya Avrupa Parlamentosu seçimleri sırasında uygulanabilecek güçlü (aynı zamanda etkili) denetimlerle dolu olan özel hükümler değil, sözlü basının doğrudan doğruya İktidara bağlanması ile ilgili hükümdür.

Hakların ve özgürlüklerin geleceği konusunda bundan ve başka yerlerden kaynaklanan büyük bir kaygı vardır: Bunların İktidar tarafından koşullandırıldıklarına ve ona bağımlı olduklarına dair kaygı. Çünkü İktidar hakları belirleyen kuralları da oluşturarak hakların kullanılma güvencelerinin düzenlenmesi işini kendine maletmekle kalmaz, aynı zamanda ayrıcalıklarını zedelediği kişinin talebine boyun eğmeyi kabul edip etmeme yetkisini de kendine maleder. Zaten boyun eğmesini istemek ondan çok fazla şey beklemek olur, çünkü İktidar ancak İktidar'a boyun eğer.

İşte, uluslararası toplum, yani İktidarlar kümesi

tarafından düzenlenen güvenceler daha iyisini başaramadıkça insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili iç güvencelerin her zaman güvenilmez olacakları gerçeğinin nedeni budur.

I. İç Güvencelerin Güvenilmezliği

Hakların kullanılmasına dair iç güvencelerin yetersizliği büyük oranda kural yokluğuna ya da kuraldaki zayıflıklara bağlıdır. Bunları ortaya çıkarmak, hakların bağımlılığı sorunun, en belirleyici olmasa da en görünür yanını gözler önüne serecektir. İktidarın güvenceleri kendi lehine ve kişinin aleyhine çevirerek kullandığını saptamak önemlidir. Bu çevirme ustaca ve el altından yapılır, çünkü kavranması zor bir gelişme izler: İktidar Otorite'den bağımsız olarak ya da ona karşı ortaya çıkamayacak bir araç ve organ çeşitliliği, bir "güç" çeşitliliği kullanır.

"İktidar İktidarı durdurur" diye ileri sürülüyor; bu, Montesquieu için sadece çağının İngiliz kurumlarıyla ilgili bir saptamayı dile getiren ünlü bir aforizmadır, ama 1789 Fransız Bildirgesi'nde, erklerin ayrılmasının hakların bir güvencesi olduğunu ileri sürmeye varacak kadar politik bir mit haline getirilmiştir. Oysa herhangi bir erk İktidar'a karşı gelmez, ona katılır, yardım eder, onun suç ortağı olur. İktidarın arasında bölündüğü işlevler ve bu işlevlerin karşılıklı özellikleri ne olursa olsun hepsi İktidar'ın uygulanmasına ve kişinin tâbi kılınmasına katkıda bulunurlar. Ve hepsi, herbiri kendi kozlarını kullanarak, rastlantıya bağlı ya da bloke edilmiş oldukları için az etkili olan güvencelerin güvenilmez kalmalarına katkıda bulunurlar.

1. "Birey yargıcına başvurur": Sık rastlanan, birçoğu için güven verici olan ama yine de kaygılandı-

rıcı bir imaj. Yargılayanların İktidarına tâbiyetten bağımsız olarak, yargı işlevinin kendisi, sağlar gibi göründüğü güvenceyi rastlantısal kılar. Nasıl şekillendirildiyse öyle olduğu için yargı işlevi politik yönelişler ve koşullara ya da sadece tercihlere bağlı olarak değişebilir: "Yargıçlar hükümeti" Amerika Birleşik Devletleri'ne özgü değildir. Kararsız olduğu için geçici hatta değişken olan hukuk ilmi, onu kendi lehlerine değiştirmeyi isteyebilecek bireylerin denetiminden sıyrıldığı için hassastır. Kişilikçi toplumlarda hakları, yasa koyucunun ihmalleri ya da "acımasızlığına" olduğu kadar yürütme gücünün yasaya aykırı ya da aşırı keyfi hareketlerine karşı da korumaya yönelik çarpıcı yargılama etkinliği örnekleri görülebilir. Ama bu iyi niyetli girişimler bireyin yasama ve yürütme güçlerinin sahip olduğu özgürlükten daha az tartışma konusu yapabileceği bir özgürlüğe sahip olan yargıçların çizdiği ve genellikle dar olan, sınırların ötesine geçemez.

Tarihinde ilk defa Fransa'ya, henüz resmi olarak ilan edilmemiş yasalarla sınırlı olsa da, yasaların anayasaya uygun olup olmadıkları konusunda etkili olabilecek bir denetim getirdikleri için 1958 Kurucu Meclis Üyelerine teşekkür edilir. Anayasa Konseyi'nin sadece dört yetkiliden (Cumhurbaşkanı, iki meclisin başkanları ve başbakan) değil, ek olarak en azından altmış milletvekili veya altmış senatörden oluşmasına karar vererek (29 Ekim 1974 Anayasa yasası) bu denetimin iyileşmesine izin vermiş oldukları için parlamenterlere minnet ifade edilir. Konsey, 1971'de alınan bir kararla özellikle kamu özgürlükleri alanında anayasal kuralları genişletmeyi ve belirginleştirmeyi başardığı için kutlanır (vicdan, basın, iletişim, eğitim, dernek kurma, yer değiştirme özgürlükleri, bireysel özgürlük, yasa ve adalet önünde eşitlik hakkı, politik sı-

ğınma). Ancak sistemin politik sınıf ile sınırlı kaldığı, bireyin Konsey ile herhangi bir bağlantı kuramadığı; Konseyi oluşturan dokuz üyenin, genel seçimle gelen otoriteler tarafından atanmış olsalar da, dokuz yıl boyunca hiç kimse karşısında sorumlu olmadıkları; hiçbir şeyin, Konsey'in, şu ya da bu kural kategorisini yasanın üstündeki normların dışında bırakmasını engellemediği görülüyor. (Uluslararası kökenli iç hukuk kuralları ve son yıllarda idari ve hukuki otoriteleri ayırma ilkesi gibi). Özellikle, hakların ve özgürlüklerin formülasyonundaki genişlemenin, bunların etkinlikleri ve İktidarın bu konuda verdiği güvencelerin güvenilmezliği ile ilgili sorunlarda hiçbir şeyi değiştirmediğini belirtmek gerekiyor.

Danıştay, idari kararlar üzerinde yoğun bir denetim ve bu kararları alanların keyfi erklerine ciddi bir sınırlama getirebilmesini sağlayan bir hukuk anlayışını yavaş yavaş geliştirmiş olmaktan ötürü kutlanır. Özellikle anayasa ve yasa tarafından tanınmış ve düzenlenmiş en kısıtlı haklar olan idari polisin kararlarına uyguladığı hukuk anlayışı çok doyurucudur. Yaklaşık onbeş yıldır yabancılar konusunda kanıtlandığı gibi (sınırdışı etmeye ve suçluların iadesine ilişkin karamamelerinin denetimi) Danıştay'ın bu yöndeki çabalarının devam ettiği gözleniyor. Ama aynı zamanda kamu görevlisinin özgürlükleri yürürlükteki olağanüstü yasalar gereği alınan önlemler ve idari polisin etkinliklerine karşılık düşen sorumluluk sözkonusu olduğunda Danıştay'ın dayattığı engeller de biliniyor. Özellikle de bireyin son derece bağımlı olduğu, ancak üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı birkaç kişiye ayrılmış bir alan olarak kaldığı bilinen bu yapının sağlamlığı sürekli olarak sorgulanmaktadır.

Güvencelerin güvenilmez olması elbette inandırı-

cılıklarına zarar verir ve yurttaşı bu güvenceleri tanıyıp kullanması konusunda teşvik etmez. Bu güvenceler o kadar az bir güce sahiptirler ki, onları saran zorluklar ve engeller sonunda etkililiklerini tehlikeye sokarlar.

2. En gündelik örnekler biliniyor: Yavaşlıkları, bedelleri, teknik zorlukları ya da daha somut olarak gereksizlikleri ortada.

Fransa'da Danıştay'ın verdiği güvenceler, iptal başvurularının erteleyici etkisinin olmaması, idari kararların uygulanmasının tekelindeki büyük zorluk, iptalin, gecikme nedeniyle ancak manevi bir tatmin sağlayabilmesi, parasal tazminat konusundaki cimrilik, yasa koyucunun ancak 1977'de o da yarım yamalak ilgilendiği idari mahkeme kararlarının uygulanmaması gibi olgularla ödünlenmektedir. Anayasa tarafından "bireysel özgürlüğün koruyucusu" ilan edilen yargılama gücünden beklenen koruma ise kuralların uygulanmaya konulmasının zorlukları nedeniyle ciddi bir şekilde tehlikeye düşmüştür; haklara ve özgürlüklere tecavüz eden İktidar'ın suçluluğu ile ilgili yetersizlikleri gidermek kolay olduğu kadar uzun vakit alacaktır. Nitekim, bu alanda iktidar kendisine karşı koymak isteyen bireye sunulmuş bazı mekanizmaları engellemek için eşsiz bir ustalık göstermektedir.

İktidar'ın "hikmet-i hükümet" gerekçesi altında kötü bir şekilde gizlenen çıkarları ön plana geçerler ve İktidar'ın görevlileri, hizmetleri ve etkinlikleri için özel bir korumayı gerektirirler. Devlet gücünü elinde bulunduranların "insan öldürme, yaralama ya da vurma yasa tarafından düzenlenmiş ve meşru otorite tarafından buyurulmuşsa" ya da "kendini ya da başkasını müdafaaya yönelik meşru ihtiyaçtan ileri gelmişse ortada ne suç ne de cürüm vardır" diyen yasadan (Ceza Yasası madde 327 ve 328) yarar-

lanmaları yeterli olmamıştır. Buna ek olarak haklara tecavüze kanıt aramanın çok zorlaştırılması gerekir. Engel sadece kaçamaklardan, oyalayıcı manevralardan ve İktidar'ın arasına saklandığı çeşitli kurnazlıklardan değil, aynı zamanda adalete ve kişilere karşı her fırsatta başvurduğu "gizlilik"ten de kaynaklanır: Ulusal savunmanın, ülke denetiminin, hukuki soruşturmanın, idari makamların, arşivlerin, dosyaların gizliliği; bu gizlilik her yerde sözkonusu olur ve çok geniş bir biçimde yorumlanır.

1966'dan beri idari gizliliğin kaldırılması üzerine bir yasası olan Amerika Birleşik Devletleri'ni izleyen pek çıkmamıştır. Fransa'da son zamanlara kadar, çok istisnai durumlar dışında kamu gücünün elinde bulunan kendisi hakkındaki bilgileri öğrenme hakkı kişiye tanınmış değildi. Danıştay 1954'den beri idari mahkemelerin ele aldığı davaların soruşturmasında yürütme otoritelerinin işbirliğini sağlamayı başarmıştır. Enformatik kullanılmasına ilişkin Ocak 1978 tarihli bir yasa, esrar perdesinde küçük bir delik açtı. Ve Temmuz 1978 tarihli bir yasa kamu güvenliği ve düzeninin gereklerine (kendi adını koymaya cesaret edemeyen bir hikmeti hükümet olgusunun savunulması güç haklar üzerindeki fiili üstünlüğünün, sabit gerekçeleri bunlardır) bağlı çeşitli istisnai koşullar getirerek son derece kısıtlayıcı bir biçimde de olsa, idari belgelere ulaşabilme özgürlüğünü tanıyarak, gizleme ilkesini alt üst etmiş gibi görünmektedir. Bu yasaların İktidar makamları karşısında güçlükle uygulanabilmelerinin nedeni budur. Cezalandırma ya da haklardan yoksun bırakma niteliğindeki bireysel idari kararların gerekçelendirilmelerini zorlama bakımından öncekilerle aynı amacı taşıyan 11 Temmuz 1979 tarihli bir yasa için de aynı saptama geçerlidir. Bir başka deyişle istenilen idari "saydamlık" daha çok

bir yarı saydamlıktır, çünkü kişiye hakları lehine daha fazla açıklık elde etmesi için yasa tarafından verilen araçların kullanılmaları zor ve genellikle aldatıcıdır.

Kimbilir kişisel bütünlüğe veya özel yaşama yönelik ne kadar saldırı, kullandığı teknik yöntemlerin görünmez ve elle tutulamaz olmasından ötürü -telefonların dinlenmesi durumunda olduğu gibi- cezasız kalıyor? Bu tecavüzler, yasa tarafından açıkça izin verilen durumlar (Devletin güvenliği, hukuki soruşturma) dışında özel yaşam haklarını ve haberleşme gizliliğini de hedef alırlar ve bu nedenle ceza yasasına aykırı bir durum oluştururlar (Ceza Yasası madde 368). Bununla birlikte bu alanda muhtemelen kamu otoriteleri tarafından gerçekleştirilmiş yolsuzlukları ortaya çıkarmak, 1973'de senatörlerden oluşan bir soruşturma komisyonunun aşırı tepki gören çabalarına rağmen, hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bu tür uygulamalara son verileceğine ya da son verildiğine dair tekrarlanan vaadlerle ve güvencelerle yetinmek gerekmiştir.

İnsan haklarının gerçekten savunulması açıklığa gereksinim duyarken, gizlilik, kural değilse de alışkanlık haline geliyor. Bu koşullarda yurttaş bir kayıtsızlıktan ve her şeyden el etek çekmesine yol açan bir yılgınlıktan ötürü suçlanabilir mi ve temel hakları için, bazı maddi ve acil avantajları konusunda olduğundan daha az tasalanmasından dolayı kınanabilir mi? Bu tutumun göstergesi, az ya da kötü kullanılan bazı güvencelerden yararlanmasıdır.

İsveç ve diğer bazı ülkeler gibi Fransa da hükümet tarafından altı yıllığına atanan ve yönetim ile kişiler arasında ortaya çıkan "zorlukları" gidermeyi denemek üzere kişilerin talebine karşılık verme görevini üstlenen bir arabulucuya sahiptir (Ocak 1973 tarihli yasa, Aralık 1976 tarihli yasa ile iyileştiril-

miştir). Bir dizi etkinlik içinde, arabulucunun patrimoniyal düzen ile ilgili zorluklar konusunda özellikle istendiği ama mahkeme önünde seyreden bir duruşma ile karşılaşmayacak olmasına (yasa bunu yasaklar) rağmen kişisel ayrıcalıkların savunulması konusunda oldukça az başvuruyla karşılaştığı görülmektedir.

İktidar'ın sunduğu bazı güvencelerin etkinliği, bunların yetkinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için sürekli bir istek ve somut bir çabanın aciliyetini insana hatırlatmak gerekir mi? Hakların birincil savunucusunun kendisi olduğunu ve nöbet sırasında uyuklayarak İktidar'ın fetihlerini kolaylaştırdığını ona yeniden öğretmek mi gerekiyor? 1789 devrimcilerinin ona ikna etmeye çalıştıkları "insan haklarının unutulması veya horgörülmesi halkların mutsuzluğunun ve hükümetlerin çöküşünün tek nedenidir", görüşünü tekrarlamak mı gerekiyor? Bunu kim yapacak? Tabi ki yapısı gereği İktidar'ı denetlemek üzere bireyin yerini alabilmesi mümkün olmayan uluslararası toplum değil.

II. Uluslararası Güvencelerin Azlığı

Durumu hafifletebilecek bir "Ortak İktidar" olmaksızın "doğal durum" dünya çapında bir olgudur; uluslararası toplum her şeyden önce kendi ayrıcalıkları konusundaki aynı tekelcilikte, keyfî özgürlüklerinin kaynağı olan aynı "egemenlik"te eşit olduklarını ileri süren İktidarlar'ın uyumsuz bir topluluğudur. Bu durumda haklara saygı duyma ve hakların geliştirilmesi konusunda birbirlerini karşılıklı olarak zorlamamalarında hiçbir şaşırtıcı yan yoktur: Hatta bireyin kendisini koruması için İktidar'ın etkisinden sıyrılabilen uluslararası mekanizmaları kullanmasına izin vermeleri daha da az söz-

konusu edilebilir. İnsan hakları İktidar için bir "iç mesele" olarak kalır ve bu ilkesel duruma aykırı düşebilecek olgular ancak onun onayına bağlı olarak gerçekleşebilir.

Kuşkusuz, insan hakları uluslararası ilişki konularından biridir ve buna bağlı olarak uluslararası tanınma sıfatından yararlanırlar. Yine kuşkusuz, bu haklar çoğalmakta ve bunlara uluslararası ilişkilerin faktörleri olarak halkların hakları da katılmaktadır. Ve kuşkusuz ayrımlar üzerinde nesnel bir anlaşmaya varılabileceğini varsayarsak, bir gün insan haklarının iyi ve kötü hükümetler arasında, Devletler toplumunun iyileriyle kötüleri arasında yapılacak bir ayrımın kriteri olması istenecektir. Başkan Carter'ın ilk zamanlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasındaki bazı eğilimler gibi Helsinki Kararı da bu açıdan kayda değer işaretlerdir. Oysa bitmek bilmeyen kısır Belgrad (1977-78), Madrid (1980-83) ve Viyana (1986-88) Konferansları boyunca insan hakları konusunda, Helsinki Kararı'nın ardından gelen arayışların kesinlikle başarısızlığa uğradığını ve Amerikan başkanlarının kararsızlıklarının sözleşmeyi bugün geriye hiçbir şey kalmayacak denli körelttiklerini saptamak gerekir. Temelde devlet merkezli olan uluslararası insan hakları hukuku, İktidar'ın dolayımı ve İktidar'ın kendi koyduğu ya da katılır gibi göründüğü kurallara tanıdığı ya da reddettiği etki gücü dışında bir yolla hakların durumuna köklü bir değişiklik getiremiyor.

Tabi ki uluslararası toplum da; insanlar, düşünceler ve İktidar'a aldırmayarak onu değiştirmeye elverişli itirazlardan oluşmuştur. İster uluslararası gruplaşmalardan (Kızılhaç, Uluslararası Hukukçular Komisyonu, İşkence Görenler ve Siyasi Hükümlüler İçin Uluslararası Af Örgütü, Halkların Kurtu-

luşu ve Haklar İçin Uluslararası Birlik, Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu vs.) ister değişik eğilimlere sahip çok sayıda ulusal kuruluştan (Fransa'da elli kadar) isterse de bireysel eylemlerden oluşsunlar, başarılı ve etkili özel inisiyatifler her zaman daha vazgeçilmez bir işleve sahiptirler. Bununla birlikte ve yapıları gereği, bu inisiyatifler kişiye hiçbir dolaysız koruma aracı sağlamazlar ve İktidar'ın uluslararası politika değerlendirmelerinin sonucunda, anlamak ve yapmak istediğine tâbi olarak kalırlar. İktidar bazen biraz boyun eğer (SSCB); bir başkası inatla reddeder (Şili, Uruguay, Güney Afrika) ya da hatta daha da ileri gider (İran; Humeyni'nin "insan haklarının yüzüne çarpılmasını" kabul etmemesi).

İktidar belki de, sakınımlı ve hafif olmak koşuluyla kendi denklerinin baskısına daha kolay boyun eğer; bu tür örnekler vardır: Uluslararası toplum zorlamadan çok telkini, kişilerin saldırılarından çok, İktidarlar'ın uyarılarını değerlendirmek konusunda daha istekli oluyor.

1. Uluslararası toplumun insan hakları konusundaki en önemli etkinliği hakların incelenmesidir. BM başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluş bu konuyla meşguldür. Birçok organ geniş bir haklar bütünü için (BM Ekonomik ve Toplumsal İşler Komisyonu, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu) ya da bir haklar kategorisi veya hakların bir yönü için (Sömürgesizleştirme Komisyonu, Apartheid Komisyonu vs.) çaba gösterir. Bu organlar kendi inisiyatifleriyle yürüttükleri araştırmaların yanısıra uluslararası sözleşmelerin kendilerine verdikleri uygulamaların denetlenmesi görevi ile de yükümlüdürler.

İnsan hakları ile ilgili antlaşmalar önceden varolan veya oluşturdukları BM organlarına imzacı dev-

letlerin, "Antlaşmada tanınan haklara saygı gösterilmesini sağlamak için alacakları önlemler ve bu konuda kaydettikleri ilerlemeler "üzerine" raporlar hazırlamalarını teşvik etme ve bu raporları inceleme görevini verirler. Devletlerin araştırmalar konusunda gösterdikleri iyi ya da kötü niyet bir yana bırakılırsa, bu araştırmalar ancak ülke isminin anılmadığı genel "tavsiyeler"le sonuçlanıyor. Devletleri aydınlatmak ve genellikle etkilemek konusunda son derece yararlı olan bu araştırmalar, birey için hiçbir doğrudan ve acil fayda sağlamıyorlar.

Bu çalışmanın gerekliliğini küçümsemek yanılgıya düşmek olur. Elde edilen sonuçlarla karşılaştırıldığında genellikle aşırı yavaş ve pahalı bir mekanizmaya dayanmakla birlikte, bu çalışmanın iki önemli başarısı vardır: Devletleri gittikçe yaygınlaşan bir denetime tâbi olmaya yavaş yavaş alıştırmak; bu konudaki çabaların daha gerçekçi ve dolayısıyla daha etkili olmasını sağlamak üzere insan haklarının güncel sorunsalını belirleyen durumların aşırı çeşitliliğinin daha iyi tanınmasını sağlamak. Ve bu evrensel çabanın 1945'den beri yürütüldüğü için halen gençlik döneminde olduğu hiçbir zaman unutulmamakla birlikte, dönüşü olmayan bir ilerlemeye doğru ölçülü ve yavaş ama kesin bir eğilim olduğu da saptanmalıdır.

Uluslararası toplumun çabaları, hakların ihlâl edilmesine dair belirli bir örnek üzerine soruşturma yapmaya karar verdiği zamanlarda daha da canlılık kazanmaktadır. Ancak bu çaba ilgili Devlet'in engellemesinin ötesinde tamamen ahlaki bir kınamanın ötesine gidememe sorunuyla da karşılaşıyor. Dolaylı zorlayıcı önlemlerin (özellikle de ekonomik yaptırımlar -kaldı ki bu da zor bir uygulamadır-) kararlaştırılabilmesi için, Güney Afrika ve Namibya'daki apartheid konusunda olduğu kadar

aleni ve aralıksız bir ihlâlin sözkonusu olması gerekiyor. Tam tersine, politik çıkar kaygıları üstün geldiğinde, güçsüzlük boygösteriyor.

Şu tür örnekler sık sık saptanmıştır: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu 1977 baharında o dönemde Uganda'da Victoria gölünde bir aysberg kadar garip görünen insan haklarıyla ilgili kaygıyı sessizlik içinde, gizli oturumla ve tutanak tutulmadan incelemiştir; aynı şekilde askeri bir rejim altındaki Arjantin'de kaybolan insanlarla ilgili sayısız soruşturma hiçbir olumlu sonuç vermemiştir, askeri rejimin devrilmesinden sonra bile.

Buna karşılık, eğer taraf olan bir devlete, başka bir taraf devletin ihlali gerekçesiyle bir sözleşme tarafından sağlanmışsa, uyarı, yalnızca psikolojik değil aynı zamanda hukuki bir içeriğe sahip olduğu için daha büyük bir önem taşır. Onaylanan ve kurala bağlanan suçlama, teorik olarak zorlayıcıdır ve bu zorlayıcılık, şikayetlerin gerçeğe uygunluğunu incelemek ve suçlanan Devlet'e gözlemlerini bildirmekle görevlendirilen uluslararası bir kuruluş oluşturulduğunda daha da artar.

Bu sistem farklı biçimlere göre yedi sözleşme tarafından düzenlenmiştir: Medeni ve politik haklarla ilgili sözleşme (41. madde, 1979'dan beri maddeyi kabul eden ve bugün sayıları yirmi üç olan Devlet arasında uygulanmaktadır); her türlü ırk ayrımının yok edilmesine dair Sözleşme; UNESCO Sözleşmesi'nin eğitim alanında ayrımcılıkla mücadeleyi konu alan ek Protokolü; işkence ve acımasız, insanlık dışı ya da onur kırıcı muamelelerle ilgili 1984 Sözleşmesi; Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ve insanların ve halkların haklarına ilişkin Afrika Antlaşması (henüz bu konuda uygulamalar yoktur); yürürlüğe girdiği andan beri (1953) devletlerarasında yoğun bir uyuşmazlığa (Avrupa İnsan Hakları

Komisyonu'na İrlanda ve Birleşik Krallık arasındaki anlaşmazlık konusunda verilen on bir dilekçe Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde ele alınan bir tek dilekçe) yol açan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.

Ne olursa olsun, bir gün rollerin tersine dönebileceği düşüncesiyle suçlayıcı olmaya pek istekli görünmeyen Devletler'in inisiyatifi ile işleyebilmeleri nedeniyle bu mekanizmaların hepsi kusurludur. Birçok girişim ve öneriye rağmen hiçbir uluslararası kuruluş suçlama yapmak için, gerek belirli bir sözleşmenin uygulanması gerekse insan haklarının en ufak bir ihlalinin ihbar edilmesi için çalışacak, devletlerden bağımsız bir otorite oluşturamamıştır. Bu arada, şikayetleri incelemek dışında ilgili Devletlere izleyecekleri tutumu bildirecek olan uzman kuruluşların oluşturulduğu durumlar dışında (örneğin BM Sömürgesizleştirme Komisyonu) uluslararası kuruluşlara ulaştırılan onbinlerce şikayet sonuçsuz kalmaktadır.

Hakların devletin gözünden kaçan gerçek uluslararası güvencesini son derece kısıtlı alanlara hapseden ilginç ve istisnai durumlar dışında bu görevin bireye verilmesi düşüncesi oldukça sağlam bir gerekçeye dayanmaktadır.

2. Bu türden yedi durum vardır:

A) Birçok uluslararası kuruluşun görevlileri işverenlerine karşı haklarını uluslararası mahkemeler önünde savunabilirler (Birleşmiş Milletler İdari Mahkemesi, ILO [Uluslararası Çalışma Örgütü] İdari Mahkemesi, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı). Buradan, "uluslararası görevli"nin işindeki hakları, gerek mal varlıkları ile ilgili hakları, gerekse entelektüel hakları (ifade özgürlüğü, politik özgürlük) konusunda zengin ve net bir hukuk bilimi doğmaktadır.

B) Sendikal Özgürlük ve sendikal hakların korunması ile ilgili 9 Temmuz 1948 tarihli ILO Sözleşmesi, muhtemelen işçilerden ya da işçi örgütlerinden gelen şikayetler temelinde bir soruşturma ve uluslararası uzlaşma davasını organize etti. Burada yüzlerce şikayet olumlu sonuç elde etmiştir.

C, D, E) Uyruklarından birinin İktidar'a doğrudan saldırısı, oldukça benzer biçimlere göre evrensel içerikli üç sözleşme ile düzenlenmiştir: Medeni ve politik haklarla ilgili antlaşmanın ek Protokolü; her türlü ırk ayrımının kaldırılmasına dair Sözleşme; işkence hakkındaki Sözleşme. Bu güvencenin ancak güvenceyi önceden onaylayan Devletler'e karşı daha önceden formüle edilen ihtiyat kayıtları ve bireyin yerine getirmesi gereken koşullar (dava açmak için iyi bir gerekçenin olması, ülke içindeki olanakların tükenmesi, sözkonusu sözleşmenin ihlâl edildiğine dair sağlam temellere dayanan talep) dahilinde geçerli olduğunun vurgulanması gerekiyor; tüm bunların sonucu ise oldukça sınırlı: dava talepleri deyim yerindeyse yargılamadan, yargılanmalarını bile buyurmadan, sadece "incelemek"le yetinen bir komiteye getirilmiş oluyor. Bu prosedürler son derece belirsiz oldukları için bütün olarak değerlendirilmeleri zor olan bazı uygulamalara yol açmıştır.

F) İnsanların ve halkların haklarına ilişkin Afrika Sözleşmesi daha da az başarılıdır. Eğer bir komisyon, kişilerin uyruğu oldukları bir Devlet'e karşı bu devletin sözleşmeyi ihlal ettiğine dair şikayetlerini tanıyabiliyorsa, bu sadece, "derin bir araştırma" ve "ayrıntılı bir rapor"dan sonra çıkardığı sonuçları ve tavsiyelerini konuyu, kamuoyuna açıklayıp açıklamamak konusunda serbest olan OUA devlet başkanları ve hükümetler konferansına bildirmek içindir, kaldı ki bu da pek az gerçekleşmekte-

dir.

G) Avrupa sisteminden esinlenen Amerikan Haklar Sözleşmesi de sözleşmenin üye bir Devlet tarafından ihlal edilmesinden mağdur olan kişiler tarafından suçlama ve dilekçe verme prosedürleri düzenledi. Suçlamalar önce bir Komisyon'da sonra da bazen bir mahkeme önünde ele alınıyor. Bugüne dek bu sistem değerlendirilemeyecek kadar az işlemiştir.

H) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından sağlanan öncekilere oldukça benzeyen ama aynı zamanda daha karmaşık ve etkili olan başka güvenceler için durum farklıdır. Sistem ancak Sözleşme'ye üye olan ve sözleşme onaylandığı sırada veya sonradan, sözleşmenin kendilerine uygulanabileceğini açıkça kabul etmiş olan Devletler'e karşı işlemektedir. Ayrıca başvuran kişinin çeşitli hukuksal kabul edilebilirlik koşullarını bir araya getirmesi gerekmektedir. Sözleşme'nin, bir Devlet tarafından davacı uyruğunun aleyhine ihlal edildiği gerekçesi ile açılan dava, görevi bir uzlaşma sağlamak olan ve hükümetlerden bağımsız kişilerden oluşan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından değerlendirilir. Uzlaşma sağlanamadığında, Komisyon konuyu ya eğer sözkonusu devlet ya da devletler önceden yetkisini kabul etmişlerse, itiraza yer kalmayacak bir icra hükmü veren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne; ya da, Mahkeme'nin yetkisizliği halinde, kesin bir karar (genellikle Komisyon'un dile getirildiği görüşü onaylar nitelikte) bildiren Avrupa Konseyi Bakanlar Kurulu'na devreder. Avrupa Sözleşmesi'ne göre sadece Devletler'in Mahkeme'ye verebildiklerini belirtelim. Ama Mahkeme uzun süredir bir bakıma kişilerin yerini alan komisyonun, Mahkeme'nin yetkisini tanıyan bir Devlet'e karşı, temsil ettiği kişilerin açtıkları bir davayı hukuki

açıdan Mahkeme'ye getirebileceğini kararlaştırdı; bunun nedeni Devlet'in harekete geçmeyerek davayı bloke etmesini engellemekti.

İşleri giderek yoğunlaşan Komisyon'a, çalışmaya başladığı andan 1 Ocak 1989'a kadar, 575 tanesi kabul edilen 12.900 kişisel başvuru iletildi. Daha az çalıştığı varsayılan Mahkeme kuruluşundan (1959) 1 Ocak 1989'a kadar 200 başvuruya tanık oldu ve aralarında birçoğu çok önemli olan 150 karara vardı.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni oldukça geç (Mayıs 1974) onaylamakla kalmayan Fransa, Avrupa Komisyonu'nun (dolayısıyla da Avrupa Mahkemesi'nin) kişisel başvurular konusunda karar verme yetkisini tanımayı reddeden bir çekince kaydı formüle etmiştir. Bu konumunu 3 Ekim 1981 tarihli bir hükümet kararı ile değiştirmiştir. Beş yıl için geçerli olan bu karar Ekim 1986'da üç yıl için daha uzatılmıştır. 1 Ocak 1989'a dek üçte biri yabancı uyruklulardan gelen ama oldukça azı kabul edilebilir sayılan 320 başvuru olmuştur. Ayrıca kişilerin bu hakkını kolaylaştırmak için, Fransa 1984'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi'ndeki davalarda taraf olan kişilerle ilgili Avrupa Anlaşması'nı (Mayıs 1969) iç hukukuna dahil etti.

SONUÇ

İktidar'ın bu aşırı tutumluluğuyla insana pintice verilen olanakları insanın korumasını reddederek hakları bu kadar kendisine bağımlı kalmaktan ne kazandığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Anlaşılabilir dersler konusunda sözü pek fazla uzatmayan tarih bir kelime ile yanıtlıyor: Devrim. Kural İktidar'ın despotizminden başka bir şey ifade etmediği zaman, verdiğinden daha çok şeyden yoksun bıraktığı zaman, insan haklarını isterken ve onları İktidar'a karşı korurken ona hiçbir yardımda bulunmadığı, bu konuda tamamen işe yaramaz ve gereksiz olduğu zaman, varolma ve özgür olma gereksinimini karşılayacak kurtuluş yolu olarak hizmet etmediği zaman, insan kuralı hiçleyerek İktidar'a saldırır.

İktidar'ın şiddetini tanımlamak için kimi zaman Devlet şiddeti (yanlış bir ifade çünkü İktidar toplumun hukuki örtüsünden başka bir şey değildir) ve her zaman tiranlık olarak adlandırılan şeye insan başka türlü yanıt veremez. Thoreau'nun sivil itaatsizliği, Gandi'nin pasif direnişi, Latin Amerika Kiliseleri tarafından bütün "baskı ve kölelik biçimleri"nin kınanması (Şubat 1979 Puebla Konferansı), başkaldırılar, ayaklanmalar ve terör hareketleri aynı hak talebinde ve hakların düzenlenme biçimine karşı birleşiyorlar. Son sıçrayışlarına rağmen hiçbir zaman İktidar uzun süre direnememiştir. Kendi içinde de zayıf düşen ve yaralanan İktidar insanı unuttuğu için başarısızlığa uğrar ve yerini iyimser-

likle dolu yeni bir politik ilişkiye bırakır. Kuşkusuz insan yine hayal kırıklığına uğrayacaktır, çünkü insanların uyanıklıkları körelecek ve mutsuzluk ve tevekkül, insanları, köleleştirerek yeniden canlandıracak olan İktidar'ın kollarına itecektir.

İşte bu nedenle, insan hakları dünyanın orasında ya da burasında geçici bir kriz yaşamıyor, her yerde büyük bir varolma sorunuyla karşı karşıya.

İnsan haklarının durumu doğrudan doğruya İktidar ile kişi arasında kurulan ilk politik ilişkiden türer. Gönüllü değilse de içgüdüsel olarak, İktidar, doğası gereği kişiye ve kişinin ayrıcalıklarına engeldir. Görevi gereği, toplumsal zorunlulukları yorumlar, biçimlendirir ve kullanır. Önlem olarak, hakların yasallığının ötesinde meşruiyetini de koşullandıran saygıya ilişkin sınırları çizer. Son olarak, tercihen, ne kadar çok ısrarcı ve istekliyle karşılaşırsa o kadar zorlayıcı olur. Bütün insan hakları sorunsalı İktidar talebiyle İktidar'ın reddi arasındaki çelişkide yatar; hakların global gelişmesi için çalışmaktan çok, toplumlara göre değişen derecelerde olmak üzere hakları azaltan ve boğan ustaca ve sistematik bir organizasyondan ibaret olan tüm bir insan hakları politikası için de aynı şey geçerlidir. İşte bu nedenle, personalist toplumlarda bile hakların onaylanması genellikle mücadele edilmesi gereken bir aldatmacadır ve düzenlemeleri açığa çıkarılması gereken bir mistifikasyondur.

İktidarı, hile ve yalanlarının sağladığı yarardan yoksun bırakmak için harekete geçmek önemli ise de müdahale fırsatlarını elinden almaya devam etmek de gerekir. İnsanlar, polemikleri aşabilirlerse ve birçok başka çelişkinin üreticisi ve besleyicisi olan ve insanlığı İktidar'ın müşterisi yapan ideolojik çelişkilerden kurtulabilirlerse bunu başarabilirler. Bunları yapabilecekler mi?

Liberalizm İktidar'ın silikliğini kişinin varolan haklarının birinci koşulu haline getirirken bunu gördü. Eşitsizlik üzerine kurulu toplumlarda, buna ulaşmanın yollarına ve çarelerine gelince yanıldı. O zamandan beri, daha iyisini bulmak üzere başka arayışlara yönelinirken daha güçlü ve daha kalıcı bir biçimde İktidar'ın ekmeğine yağ sürmekten başka bir şey yapılamadı.

Belki de artık yanıt en az dogmatik olanlar da dahil düşüncelerde değildir; bir uygarlığın ayırdedici ya da bir çağın belirtici özelliği olan ama bundan böyle doğumuna ve evrimine tanık olmamış büyük bir çoğunluk için geçerli olmayan düşünce sistemlerin. Eğer insanların haklarını, spekülasyondan değil de refahın dünya çapında ve dayanışma içinde iyileştirilmesinden sağlayabilecekleri doğru ise, belki de arayışı somut ve en ampirik eylem doğrultusunda sürdürmek gerekir. Belki de hiçbir dini, felsefi, teorik ya da etik önvarsayımın insan hakları için maddi tasarruflarının birikimi kadar besleyici olmadığını kabul ederek bayağılığa boyun eğmek gerekiyor.

Çünkü ve sonuç olarak, insan hakları sorunsalına ve hakların geleceğine dair olası bir çözümün ilk koşulu, insanlar arasındaki eşitsizliğin gerektiğinde dogmatizmleri dışlayan bir pragmatizmin erdemi sayesinde azaltılmasıdır. Ve bazı toplumlarda refahın bazı şeyleri azaltırken bazı şeyleri de hafiflettiği görüldüğüne göre, bu koşulun ideolojik çelişkilere son verdiğini görmek ütopyaya kapılmak değildir. Başlangıç sefalet ve korkunun son bulmasındadır. İnsan bir kez yoksulluğun zorluklarından ve İktidar'ın buna bağlı zorlamasından kurtulduktan sonra, gerisi gelecektir. Bunun ötesinde bir umut yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

Le droit d'être un homme (Anthologie mondiale de la liberté), Lattès Unesco, 1984.

M.-G. Prelle, *Dictionnaire des libertés publiques*, L'Hermès, 1985.

J.-J. Vincensini, *Le vivre des droits de l'homme*, Laffont, 1985.

Christianisme et droits de l'homme, Librairie des Libertés, 1983.

Islam et droits de l'homme, Librairie des Libertés, 1983.

Théologies de la libération, Cerf, 1985.

Ph. André-Vincent, *Les droits de l'homme dans l'enseignement de Jean-Paul II*, LGDJ, 1983.

M. Arkoun, *L'Islam, morale et politique*, Desclée de Brouwer, 1986.

J. Berque, *L'Islam au défi*, Gallimard, 1980.

B. Binoche, *Critiques des droits de l'homme*, PUF, 1989.

E. Bloch, *Droit naturel et dignité humaine*, Payot, 1976.

G. Burdeau, *Traité de science politique*, 3 ve 4. ciltler, Seuil.

G. Burdeau, *La démocratie*, Seuil.

G. Burdeau, *L'Etat*, Seuil.

G. Burdeau, *Le libéralisme*, Seuil.

G. Burdeau, *La politique au pays des merveilles*, PUF.

J.-Y. Calvez, *Droits de l'homme, justice, Evangile*, Le Centurion, 1985.

M. Dufrenne, *Pour l'homme*, Seuil, 1968.

L. Dumont, *Essais sur l'individualisme*, Seuil, 1983.

M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, 1. cilt, PUF.

J. Ellul, *L'illusion politique*, Libr. gén. française, 1977.

G. Guttierez, *Théologie de la libération*, Lumen Vitae, 1974.

B. de Jouvenel, *Du pouvoir*, Bourquin, 1947 ve Hachette.

A. Laurent, *De L'individualisme*, PUF, 1985.

A. Laurent, *L'individu et ses ennemis*, Hachette, 1987.

J. Maritain, *L'homme et l'Etat*, PUF, 1953.

B. Gnom, *Les droits de l'homme en Afrique*, Silex, 1984.

R. Pelloux, *Vrais et faux droits de l'homme*, Rev. du Droit public, 1981, sayı 1.

B. Planty-Bonjour ve diğerleri, *Droit et liberté selon Marx*, PUF, 1988.

R. Polin, *La liberté de notre temps*, Vrin, 1977.

G. del Vecchio, *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen dans la Révolution française*, LGDJ, 1979.

M. Villey, *Le droit et les droits de l'homme*, PUF, 1986.

Problèmes de la protection internationale des droits de l'homme, Pedone, 1969.

Mélanges, R. Cassin, 1. ve 4. cilt, Pedone, 1969 ve 1972.

Mélanges, F. Dehousse, 1. cilt, Nathan, 1979.

Mélanges, P. Modinos, Pedone, 1968.

J. Ballaloud, *Droits de l'homme et organisations internationales*, Montschrestien, 1984.

G. Cohen-Jonathan, *La convention européenne des droits de l'homme*, Economica, 1989.

R.-J. Dupuy, *La clôture du système international*, PUF, 1989.

J. Feron ve Plantu, *Les droits de l'homme*, Hachette, 1987.

M. Masmoudi, *Le nouvel ordre mondial de l'information et de la communication*, Economica, 1986.

F. Sudre, *Droit international et européen des droits de l'homme*, PUF, 1989.

Mélanges, Charlier, Emile-Paul, 1981.

C.-A. Colliard, *Libertés publiques*, Dalloz.

j. Morange, *Libertés publiques*, PUF, 1985.

Revue du Droit public, 1989, sayı 3 "Le bicentenaire de la Révolution française".

S. Rials, *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, Hachette. 1989.

J. Rivero, *Les libertés publiques*, 2 cilt, PUF.

J. Robert ve J. Duffar, *Libertés publiques*, Montchrestien.

G. Soulier, *Nos droits face à l'Etat*, Seuil, 1981.

Annuaire français de droit international Droit dergisi (1985, sayı 2 *"Les droits de l'homme"* ve 1988, sayı 8: *"La Déclaration de 1979"*).

Encyclopaedia universalis, 5. ve 9. cilt ek 1. cilt, 1980.

Ek "Les enjeux", 1985.

Revue des droits de l'homme, Pedone, sonra Institut International des Droits de l'homme.

N. Bensadon, *Les droits de la femme des origines à nos jours*, "Que sais-je", PUF.

J. Chazal, *Les droits de l'enfant*, "Que sais-je", PUF.

E. Jouve, *Le droit des peuples*, "Que sais-je", PUF.

M. Lesage, *Le droit soviétique; Les institutions soviétiques; Les institutions chinoises*, "Que sais-je", PUF.

J. Marquiset, *Les droits naturels*, "Que sais-je", PUF.

J.-C. Masclet, *Textes sur les libertés publiques*, "Que sais-je", PUF.

A. Merad, *L'Islam contemporain*, "Que sais-je", PUF.

J. Morange, *La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, "Que sais-je", PUF.

C. Polin, *Le totalitarisme*, "Que sais-je", PUF.

L. Richer, *Le droit de l'immigration*, "Que sais-je", PUF.
P. Rolland ve P. Tavernier, *La protection internationale des droits de l'homme*, "Que sais-je", PUF.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Yeni Yüzyıl Kitaplığı

Bilgi günümüzün en önemli değeri haline geldi. Ama çığ gibi büyüyen bilgi üretimini izleyebilmek, günlük koşuşturmanın içinde neredeyse imkansız. Gündelik hayatımızı yakından ilgilendiren konularda bile kitap okuyacak zaman bulamıyoruz. Oysa bunun ötesine geçebilmek, kendimizi her konuda geliştirmek, kültürümüzü arttırmak hepimizin düşü.

Cep Üniversitesi size çağdaş bilgi ve kültürün kapılarını açıyor. Cep Üniversitesi'nin kitapları, Fransız "Que sais-je" (Ne biliyorum?) dizisinden titizlikle seçildi ve Türkçeleştirildi. Cep Üniversitesi ayrıca, Türkiye'nin tarihiyle, siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için uzmanlara ısmarlanan eserlerle zenginleştirildi.

Emlak Bank'ın katkılarıyla